

Nr 2001:13

FRITIDSVETENSKAP

En kunskapsöversikt

Björn Haglund

Göteborgs universitet
Institutionen för pedagogik och didaktik

FÖRORD

I ett internationellt perspektiv är svensk fritidsvetenskaplig forskning och utbildning ganska outvecklad. Detta arbete är därför ett försök att sammanställa en del av de befintliga fritidsvetenskapliga kunskaperna. Avsikten med denna översikt inriktar sig på att dels tydliggöra fritidsvetenskap som kunskapsfält. Dels är avsikten att ge exempel på forskning och utbildning ur ett internationellt perspektiv inom detta område. Översikten avser att bl.a. användas inom utbildningen av gymnasielärare i Barn- och fritidskunskap för att på så sätt utveckla kunskaperna om fritidsvetenskap och som en utgångspunkt för vidare forskning inom området.

Detta arbete har tillkommit efter initiativ av Bengt Edström och Kerstin Strähle vilka är verksamma vid Institutionen för Pedagogik och Didaktik på Universitetet i Göteborg. Ett stort tack till er båda som gett mig inspiration och idéer vid utformningen av denna skrift och delat med er av era djupa kunskaper inom fältet. Jag vill också tacka Inga Wernersson för värdefulla synpunkter och påpekanden kring innehållet. Kunskapsöversikten har möjliggjorts genom ekonomiskt bidrag av Lärarutbildningsnämnden (LUN).

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	1
2. FRITID UR ETT HISTORISKT PERSPEKTIV	3
3. DEFINITIONER AV FRITID	6
4. FRITIDEN UR ETT SOCIOLOGISKT OCH PSYKOLOGISKT PERSPEKTIV	11
5. FEMINISTISK FORSKNING KRING FRITIDEN	17
6. DET POSTINDUSTRIELLA SAMHÄLLET OCH FRITIDEN	20
7. FRITIDSAKTIVITETER	24
8. FRITIDSVETENSKAPLIGA UTBILDNINGAR	32
9. FRITIDENS FRAMTID OCH MÖJLIGHETER I SVERIGE	40
LITTERATURLISTA	46

FRITIDSVETENSKAP – EN KUNSKAPSÖVERSIKT

1. INLEDNING

To have leisure is one of the oldest dreams of human beings-to be free from an endless round of labor, free to pursue what one wants, to spend time in voluntary, pleasurable ways, free to find and accept one's place in the world, free of the tyranny of nature and of other human beings, free to exist in a state of grace. Living life of your own terms, being free to do what you choose, is a central ideal of Western society, and quite probably, of you as an individual. Godbey, s.1, 1994

I vårt nutida samhälle finns det ingen större anledning att gå i dispyt med citatet ovan. Då fritiden ses som oerhört viktig för människan skulle man dock kunna anta att fritiden under lång tid undersökts och beforskats. Enligt Godbey så är dock analyser av människors fritid i vissa fall ignorerade på universitetsnivå. Det finns inte heller en klart definierad tradition som kan kallas för fritidsteori. Vad som räknas som fritidsstudier och fritidsteori varierar därför mellan olika länder och en förklaring till att fritiden saknar en övergripande teori kan, enligt Haywood et al. (1995) vara att forskning om fritid är ett ganska nytt område. Man har i högre omfattning intresserat sig för andra områden som arbete, organisationer, politik och familj. Fritiden som forskningsområde kan sägas ha "blivit över" när forskningsintresset istället riktats mot dessa "viktigare" forskningsområden.

En andra orsak till att fritiden lämnats utanför socialteorin härrör från den egna historien. Fritiden saknar en egen historia och kan med få undantag, i likhet med könsfrågor, ses som gömd i och av historien. Fältet domineras därför av andra forskningstraditioner. Fritid ses ofta, enligt Haywood et al. som en produkt av 1800-tals kapitalismen och består av fri tid, dvs. fritiden är tid som "blir över" när arbetet är klart. Bristen på teori kan, enligt dessa författare, också ha att göra med att fritid och olika former av fritidsaktiviteter är ett mycket komplext område.

Fritid kan därför sägas vara ett mångfacetterat och i viss mån undflyende begrepp. Det är mångfacetterat i den bemärkelsen att vi alla har någon sorts relation till fritiden men att *vad* vi betraktar som fritid skiljer sig åt. Vad fritid innebär, vilka aktiviteter som ses som fritidsaktiviteter och vad vi väljer att göra på vår fritid, i den mån vi har möjlighet att välja, blir därigenom något som kan ses som högst individuellt.

The very terms recreation and leisure may convey different meanings to the public at large. /.../ For some, recreation means the network of public agencies that provide such facilities as parks, playgrounds, swimming pools, sport fields, and community centers in thousands of cities, towns, counties, and park districts today. For others, recreation may be found in a Senior Center or Golden Age Club, a sheltered workshop for the mentally retarded, or a hospital for physical rehabilitation. Kraus, s.3, 1984

Begreppet fritid kan även ses som undflyende då det ur forskningssynpunkt tycks vara svårt att enas kring en definition om vad som är fritid. Vad som räknas som fritid skiljer sig också åt mellan olika kulturer, mellan män och kvinnor och vilken tidsepok vi talar om. Av dessa anledningar finns det därför olika synsätt på vad fritid är, vilket innehåll fritiden bör ha och vilket innehåll människors fritid faktiskt har. Fritid kan utifrån en vetenskaplig synvinkel alltså dels ses som ett underteoretiserat och dels ett problematiskt område som dessutom tycks förändras i takt med att samhället som sådant ändras.

Denna kunskapsöversikt avser att, utifrån det begränsade material som använts och de relativt snäva tidsramar som varit för handen, ge en bild av hur den forskning som trots allt existerar betraktar fritiden och våra möjligheter att utöva fritidsaktiviteter som på något sätt berikar oss. Av dessa anledningar är en del av materialet också att betrakta som sekundärkällor. För att få en klarare bild av forskningsområdet har det material som studerats i stor utsträckning varit svenska och utländska översikter som utifrån olika utgångspunkter fokuserat på fritiden. Då syftet är att ge en översikt över området så kommer inget specifikt synsätt eller speciell tradition beträffande fritid att betonas. Det innebär också att delkulturer av olika slag, exempelvis ungdomars fritid, berörs i ringa utsträckning. Dock borde en del av de spänningar och variationer som finns inom fritidsvetenskapens område få möjlighet att ta form och gestaltas.

Det bör också påpekas att den litteratur som tas upp begränsar sig till att omfatta ett fåtal länder som Sverige, Storbritannien, Canada och USA. Det som tas upp är därför först och främst synen på fritiden i den anglosachsiska världen. Det är med andra ord forskningen i vårt västerländska industrisamhälle som i huvudsak beaktas vilket i sig beror på att forskningen kring fritiden är, speciellt i USA, betydligt mer omfattande än den som existerar kring andra kulturer.

Dispositionen för kunskapsöversikten innebär att fritiden först kommer att sättas in i ett historiskt perspektiv med utgångspunkt i den antika grekiska uppfattningen kring fritidsbegreppet. Därefter kommer olika försök att kortfattat definiera vad fritid egentligen innebär att presenteras. Vidare kommer fritiden att belysas utifrån

skilda teoretiska perspektiv samt utifrån olika former av beskrivningar och kategoriseringar av aktiviteter som ingår i människors fritid. Kunskapsöversikten avslutas med en beskrivning av olika internationella fritidsvetenskapliga utbildningar och en diskussion kring vilka möjligheter det finns att fördjupa och vidareutveckla våra kunskaper kring fritidsvetenskap.

2. FRITID UR ETT HISTORISKT PERSPEKTIV

En rad forskare har debatterat vilket förhållande arbete och fritid har till varandra. Vissa har ansett att arbete och fritid har likheter medan andra menar att de skiljer sig åt. Till viss del kan dessa tvistemål ha att göra med vilka människor, kulturer eller tidsperioder som undersöks. Haywood et al. (1995) menar att det ofta påstås att det inte går att särskilja arbete och fritid i så kallade "primitiva" samhällen. Som exempel nämner de samhällsbildningar i söderhavet som för samman arbete, lek religion och olika ritualer. Fritiden är inte något som kan frigöras som en enskild företeelse skild från övriga delar av livet. En helt motsatt uppfattning stod att finna i det antika Grekland.

The opposite standpoint, that leisure bears no resemblance to work, finding its meaning elsewhere, is attributed historically to the Ancient Greeks of the classical period. Indeed the Greek word for work means non-leisure. Only free men were capable of attaining leisure, because leisure was freedom from the necessity to work which was in itself a mark of citizenship. Haywood et al., .s.25, 1995

Fritiden hade alltså här ingen direkt beröring med arbetet. De Grazia (1962) menar att för de gamla grekerna så var arbete ett motsatsord till fri tid men inte till fritid. Grekerna gjorde, enligt honom, alltså en distinktion mellan fritid och fri tid.

Work is the antonym of free time. But not of leisure. Leisure and free time live in two different worlds. We have got in the habit of thinking them the same. Anybody can have free time. Not everybody can have leisure. /.../ Free time refers to a special way of calculating a special kind of time. Leisure refers to a state of being, a condition of man, which few desire and fewer achieve. De Grazia, s.7-8, 1962

De Grazia menar att fri tid poängterar tidsbegreppet. Det avser en tidsmängd som ställs åt sidan och undantas från arbetstiden. För Aristoteles hade tiden ingen betydelse med avseende för fritiden. Fritiden sågs snarare som ett tillstånd- ett varande. Detta tillstånd innebar friheten från nödvändigheten av att arbeta men dessutom också friheten från att delta i vilken aktivitet som helst som man föredrar att avstå ifrån. Fritiden kan därför, som Lynch & Veal (1997) skriver,

förknippas med frihet eller något befriande av de grekiska filosoferna. Flera av dessa såg fritiden som ett mål med livet och fritiden kunde lämpligen bestå av musikaktiviteter eller filosofiska frågor. Det är dock på sin plats att poängtera att den typ av fritid som åsyftades av de grekiska filosoferna inte gällde alla människor i de grekiska stadsstaterna utan endast de fria manliga medborgarna.

The bulk of the population - the artisans, women and slaves – were classed by the Greek ruling class of the time as non-citizens. It must be assumed that the majority had some leisure, but the available historical accounts of leisure tend to ignore it. a.a.s.7

Denna syn på fritid kan ses som elitistisk, den omfattade ju inte alla, och är inte gångbar i vårt samhälle men de delar av synen på fritid som omfattar idéerna om frihet och personlig utveckling genom fritidsaktiviteter fortfarande aktuella (Lynch & Veal).

Synen på fritid skiljer sig alltså åt mellan olika kulturer men ordet kan också ändra betydelse över tid även inom ett och samma samhälle. Olson (1998) menar att ordet fritid har haft olika innebörder under olika perioder.

Första gången Svenska Akademin har kunnat belägga att ordet "fritid" har använts i det svenska språket var 1784. Då betydde ordet "den tid man är fri från (en periodiskt uppträdande) sjukdom (i synnerhet frossa). a.a.s.3

Detta är sannolikt en definition som är främmande för de flesta nutida människor. En annan betydelse, enligt ovanstående bok från Svenska Akademin, härstammar från 1825 då fritid även kunde ses som den tid då en lärjunge inte går i skolan. I "Nusvensk Ordbok" (1926) ses fritid som bl.a. ledig tid, ledighet och vilotid. En likartad beskrivning ger "Lexin. Språklexikon för invandrare" (1992) då man beskriver fritid som den tid då man är ledig från sitt arbete. Den svenska betydelsen av fritid har alltså förändrats men samtliga här nämnda definitioner skiljer sig såväl från det antika grekland som de söderhavsöar som Haywood et al. (1995) refererar till.

Det var först i och med den industriella revolutionen som fritiden, i mer modern tid, synliggjordes eftersom uppdelningen mellan arbete och fritid gavs skarpa konturer. I samband med industrialiseringen kunde man associera fritiden med ett längre sammanhållande block av fri tid där olika former av fritidsaktiviteter kunde utföras. Det gamla bondesamhället såg tiden som cyklisk, dvs. arbetet följde årstiderna, medan industrialiseringen medförde en linjär syn på tiden. Istället för årstiderna blev klockan det som styrde arbetet (Haywood et al., 1995).

För de som fortsatte att arbeta på sina gårdar och för de kvinnor som följde sina män till städerna skedde dock ingen förändring. Som Haywood et al. och SOU 1996:3 påpekar så innebär detta dock inte att det inte existerade någon form av fritid i det förindustriella samhället. Vad som skedde var istället att arbetet centraliserades på ett annat vis än tidigare och att det skapades en arbetsetik av ett nytt slag.

This is not to suggest that leisure did not exist before that period, for it most certainly did. There is considerable documentary evidence of pleasure, pastimes, fairs, wakes, feasts, holy-days, markets and recreations in pre-industrial Britain. It is to suggest, however, that leisure came to be conceived in a new way during the industrial period, and the most telling characteristic of this new conception is that of work *centrality*. Work came to dominate people's lives during this time, not simply in the sheer amount of time demanded by the new processes and practices of industrial labour, but much more powerfully because of changes in the nature of work. This demanded a new way of seeing the world – a new psychological stance – which came to be characterised as the “work ethic”. Pleasure came a poor second in this scenario, and the modern view of leisure emerging against this background reflects this conception: leisure is dependent on work for its time and its justification. Haywood et al., s.22, 1995

Det tycks därför som om det gamla bondesamhällets syn på arbete och fritid, åtminstone till vissa delar, inte skiljde sig alltför mycket från den struktur som Haywood et al. (1995) menade att olika samhällen i söderhavet har.

Berggren (2000) anser att fritiden kan ses som en social konstruktion då den passade in i den kapitalistiska ordningen. Alltsedan industrialiseringen tog fart och dagen delades upp i arbetstid och fritid har förhållandet mellan arbete och fritid varit dualistiskt. Genom industrialiseringen på 1800-talet kom arbetet att relateras till fritiden på två sätt. Dels så avskildes fritiden från arbetet och blev även underordnat detsamma och dels så kom många fritidsaktiviteter att anta egenskaper som karakteriserade industriarbetet och kom på så sätt att på ett psykologiskt plan stödja arbetsetiken. Exempelvis kom en aktivitet som fotboll att ramas in med regler om antal deltagare, längd på matchen etc. Det tycks därför som om fritiden i vårt västerländska industrisamhälle under en längre tid i allmänhet relaterats till, och även underordnat sig, begreppet arbete (Haywood et al., 1995). Det finns dock tecken på att denna fritid är under förändring.

The definitions of this leisure - whether a time free from obligations, a kind of activity, or the quality of experience – however, continued to be

debated. An earlier agreement among the scholars that leisure could and should be distinguished from other spheres of life subsequently became a point of dispute as well, especially because the nature of leisure in modern societies seems to blend element of leisure with other life domains.
Horna, s.66, 1994

Horna menar således att det fanns en viss konsensus kring olika förslag kring fritidens karaktär vid slutet av 1970-talet. Vad man bl.a. var överens om var att industrialiserade samhällen hade åstadkommit en historiskt specifik form av fritid. På senare tid verkar det dock som om denna syn håller på att luckras upp i och med att vad som ses som fritid i vårt samhälle inte ses som lika klart definierat. Den tidigare skarpa åtskillnaden mellan arbete och fritid tycks nu inte längre vara lika självklar och profilerad.

3. DEFINITIONER AV FRITID

Vid en beskrivning av ett fenomen eller ett begrepp, som exempelvis fritid, är det på sin plats att närmare definiera det som skall beskrivas. Horna (1994) menar att det tycks som om det finns mer än en användbar definition av vad fritid egentligen är och forskare av olika slag har inte kunnat enas om exakt vad fritid är för något och hur fritiden skall karakteriseras. Då det existerar en mängd olika förslag på hur man bör uppfatta fritid har flera fritidsforskare försökt att klassificera dessa definitioner. Man har då försökt att ta hänsyn till det fokus respektive definition har intresserat sig för. Då utrymmet här är begränsat och variationen av de olika försöken att definiera fritid är stor så kommer jag endast att återge några av dessa. Definitionerna är trots detta ibland överlappande.

Den kategorisering Neulinger (1981) gör av fritiden kanske är den enklaste. Denne använder sig av två kategorier som omfattar det subjektiva och det objektiva användandet av fritiden.

The former /.../ portray leisure as a state of mind; the latter comprises the views that include the quantitative, residual, or discretionary time concepts. Horna, s.46, 1994

Ett tämligen tidigt försök att kategorisera olika definitioner gjordes av Kaplan (1975) som använde sig av 6 olika kategorier. Haywood et al. (1995) beskriver fyra olika sätt att se på fritid. Dessa kan ses som: Fritid som överbliven tid, Fritid som aktiviteter, Fritid som hjälpmedel och Fritid som frihet.

När fritiden ses som överbliven tid innebär det att fritiden är den tid som blir över när alla tvingande åtaganden som arbete och likande har genomförts. Detta sätt att se på fritid är, enligt Haywood et al., ganska typiskt för industrialiserade samhällen där arbetet blivit en dominerande del av livet och där klockan styr mycket av vår tid. Synsättet som sådant har mött kritik på grund av att det gestaltar ett manligt sätt att se på världen. Hushållsarbete, vilket till största delen utförs av kvinnor, värderas inte och kvinnliga erfarenheter av fritid undervärderas eller ignoreras.

När fritiden ses som olika former av aktiviteter så kan detta relateras till den förstnämnda definitionen:

... since leisure is seen as a range of *activities* in which people *choose* to participate during their free *time*. The emphasis shifts, however, from the person, to the nature of the activities undertaken, e.g. sports, television, arts, dancing, hobbies, holidays, gambling, drinking. Frequently these activities are characterised as playful and pleasurable, and are often referred to as recreations. Haywood et al., s.3, 1995

Vad som dessutom är väsentligt, i denna definition, är fritidens relation till arbete vilket här ses som ett motsatsförhållande. Aktiviteten genomförs frivilligt och för sin egen skull.

Den tredje definitionen av fritid, dvs. fritid som hjälpmedel liknar den föregående men poängterar att fritidsaktiviteterna är hjälpmedel dels för individen men även för samhället. På så sätt ses fritiden som ett hjälpmedel för att uppnå socialt önskvärda mål. Fritidsaktiviteterna ses som terapeutiska eller tränande. En mer negativ benämning på aktiviteterna skulle kunna vara att de används som en form av social kontroll eller som kompensatoriska.

This sort of evaluative view of leisure differs in character from conceptions of leisure in “time” and “activity” terms, because it is less concerned with defining how leisure is best identified and measured, than with how leisure is *used*. Defining leisure is thus not regarded as particularly problematic, but people’s leisure lifestyles are. Again we find strong echoes of the role of leisure as a servant for work – as the dependent variable in a work-centred world. a.a.s.4

När fritiden ses som frihet innebär detta att fritiden är ett mål i sig som inte behöver rättfärdigas. En person har fritid när han eller hon är befriad från krav som begränsar i andra sammanhang och definitionen poängterar den enskilda människans möjligheter att uttrycka sig, utveckla sig och vara sig själv. Haywood et al. menar att denna uppfattning ofta har förknippats med eliten inom olika

kulturer då dessa, under ideala förutsättningar, både har haft tid och råd att utveckla fritidsbaserade livsstilar.

Ingen av förklaringarna ger en komplett definition av vad fritid är. De ger dock en bild av fritidens natur. Vad som är viktigt är också att de riktar vår uppmärksamhet mot varje uppfattnings sociala ursprung och om de olika värden som implicit finns i olika sätt att definiera fritid. De beskriver också på vilka sätt politiker, fritidsskapare och liknande ser på fritid idag (Haywood et al., 1995).

Kraus (1984) menar att det finns minst fyra olika kategoriseringar av fritid som kan ses som traditionella. Han finner dels en klassisk åskådning beträffande fritid där De Grazia (1964) kan ses som en representant. Dels kan fritiden ses som en symbol för social klasstillhörighet. Denna åskådning emanerar från Thorstein Veblen's verk "The Theory of the Leisure Class" som utkom 1899. Veblen menade att under den feodala perioden samt under renässansen och industrialiseringen så blev den synliga fritiden ett kännetecken för överklassen i Europa. Kraus menar dock att den grupp som Veblen kom att kritisera i sitt arbete, förutom en mindre grupp "jet-setare", inte längre existerar.

To some degree, however, Veblen's analysis is still relevant. The wealthy and privileged class in modern society-although its members may not have an immense amount of free time-continues to engage in wide variety of expensive and prestigious leisure activities. They tend to travel widely, to entertain, to patronize the arts, and to engage in exclusive and high-status pastimes. Although rarely called the "leisure class" today, this group still continues to define itself through its use of leisure. a.a.s.43

Kraus tredje kategori innebär att fritiden är en aktivitet som ses som ett icke-arbete. Aktiviteten eller aktiviteterna utförs under människors fria tid. I detta sammanhang är det själva aktiviteterna som utförs under fritiden som betonas.

Det, enligt Kraus, vanligaste sättet att betrakta fritid, är dennes fjärde kategori. Här ses fritiden som en icke tvingande och godtycklig tid. Denna syn innebär att fritid är den tid som inte innebär arbete eller resor som är arbetsrelaterade. Detta synsätt exkluderar också sömn, att äta eller personlig hygien från fritiden.

Its most important characteristic is that it lacks a sense of obligation or compulsion. This approach to defining leisure is most popular among economists or sociologists who are particularly concerned with trends in the economic and industrial life of the nation. a.a.s.44-45

Han menar att detta sätt att se på fritiden kan ses som ett lättöverskådligt sådant men att synsättet inbegriper vissa problem. Kraus frågar sig nämligen om man verkligen kan ge exempel på någon aktivitet där man är helt fri från skyldigheter och totalt befriad från yttre mening.

Till dessa kategorier lägger Kraus till en nyare holistisk kategori där fritiden ses som ett sätt att vara. Denna kategori har lånat drag av de övriga nämnda och betraktas som en psykologisk syn där betoningen av den upplevda friheten när aktiviteten genomförs fokuseras. Detta synsätt är holistiskt i det att livet inte delas upp i små delar eller sfärer. Religion, arbete, fritid och familjeaktiviteter ses istället som delar av en helhet.

Olson (1998) använder sig, liksom i viss mån Berggren (2000), av begreppen fritid och tvångstid.

Hur skall vi då i ett svenskt sammanhang förstå "fritiden"? Låt oss se närmare på ordet "fritid". Det består av två termer, "fri" och "tid" och pekar således ut en viss kvantitet tid som fri i någon mening. Därmed måste det också finnas en eller flera andra kvantiteter tid, som inte är lika fri som "fritiden". Denna måste följaktligen ses som en tvångstid eller bunden tid. Vi kan således göra en första distinktion mellan *fritid* och *tvångstid*. Olson, s.14, 1998

Han menar att denna distinktion är rent analytisk och inte säger något om hur olika individer uppfattar sin fritid eller tvångstid. Vad som dock är viktigt att komma ihåg är att tvångstiden inte kan väljas bort medan man beträffande sin fritid kan välja vad innehållet skall bestå av. I vårt samhälle består tvångstiden av flera olika delar: ekonomisk, fysiologisk respektive social tvångstid. Den ekonomiska tvångstiden innebär att vi måste arbeta för att kunna skaffa mat och husrum medan fysiologisk tvångstid innefattar det faktum att vi måste sova och vila samt reproducera oss för att människosläktet skall kunna fortbestå. Den sociala eller relationella tvångstiden består av två delar. Dels finns det en relationell tvångstid gentemot staten. Denna består i att vi måste gå i skola, deklarerera och liknande. Dessutom finns det en relationell tvångstid från samhällets sida. Detta kan sägas vara sociala plikter som medför att vi tar hand om och uppfostrar våra barn tills de är mogna att klara sig själva. Sedan finns det också förpliktelser, sociala relationer, gentemot familj, släkt och vänner. Även om vår tid är kanske mer inrutad än någonsin så ses uppdelningen av dagen mellan fritid och tvångstid av olika slag som flytande och speciellt då i vissa friare yrkesgrupper (Olson, 1998).

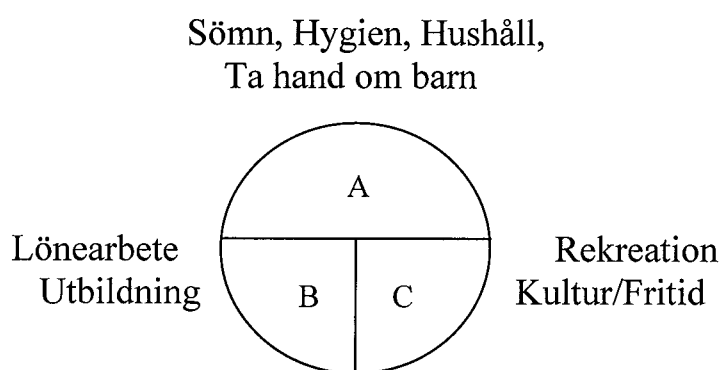
Olson menar att det finns två dimensioner av fritidsbegreppet. Fritiden är dels en fri tid som kan ses som en kvantitet. Dels har fritiden ett innehåll, en kvalitet. För att skilja dessa båda dimensioner så görs en åtskillnad på fri tid och fritid. Utifrån denna åtskillnad kan den "fria tiden" betraktas som den stora kvantiteten, helheten, och "fritiden" är mindre och kan ses som ett specialfall av den "fria tiden". Den "fria tiden" är den del av dagen då vi är fria från tvång och har en frihet från olika sorters nödvändigheter (Olson, 1998). Den frihet som åsyftas tycks då vara den *ekonomiska* tvångstiden.

Fritiden innebär frihet till olika aktiviteter som vi medvetet väljer. Det är endast på fritiden som människan aktivt har möjlighet att välja olika aktiviteter. Dessa väljs dock inom de barriärer som olika ekonomiska och socio-kulturella faktorer sätter gränser för (Olson, 1998).

Olson gör alltså, i likhet med flera andra författare, åtskillnad mellan arbete, fri tid, fritid och olika typer av tvång under dessa tider. Detta får också som konsekvens att definitionen av vad fritid är inbegriper alla dessa aspekter.

Fritid är den tid människan förfogar över för val av aktiviteter, vilka inte är nödvändiga på grund av fysiologiska, ekonomiska eller andra sociala tvång och som vi använder för att öka vår icke-materiella livskvalitet.
a.a.s.28, 1998

Norling (1999) beskriver nedan en modell som, enligt honom, är en ofta använd sådan som används för att ge en totalbild över våra olika aktiviteter. Han betonar dock att det inte existerar några vattentäta skott mellan de olika delarna i modellen. Då aktiviteterna finns som en helhet hos individen samverkar de också.

Figur 1.

Modellen borde kunna ses som ett uttryck för den mänskliga vardagen där sektor A och C kan ses som vår fria tid. Utifrån det tidigare resonemanget kring fritiden som något som för individen kan upplevas som en stund av frihet är det dock endast sektor C som kan räknas som fritid. Utifrån det resonemang som förs av Olson (1998) och Berggren (2000) kan sektor A också rubriceras som tvångstid av olika slag.

Resonemanget tycks även anknyta till De Grazia (1962) och dennes åtskillnad av fri tid och fritid. Denne menar att bristen på distinktion mellan fritid och fri tid är ett tecken på att vi har fallit tillbaka till det sätt att tänka som existerade innan Platon. De Grazia menar att det är tack vare de gamla filosoferna som fritiden gavs en identitet men att de förmåner deras tänkande givit nu till stor del har förlorats.

Vid en sammanfattning av de olika definitionerna verkar det, precis som Horna (1994) hävdar i sin presentation av olika definitioner av vad fritid är, som om det trots allt finns en generell form av konsensus mellan olika forskare. Även om definitionerna av fritidsbegreppet skiljer sig åt och i vissa fall står i opposition mot varandra verkar det som om de olika definitionerna får ett utfall i ett fåtal kategorier. De objektiva och subjektiva grupperingarna som beskrevs tidigare, samt friheten att välja, aktiviteter, erfarenheter, den godtyckliga tiden och individuella uppfattningar kan ses som kärnan i dessa kategorier. Som tidigare antytts verkar den skarpa åtskillnaden mellan arbete och fritid inte längre vara lika tydlig. Detta verkar också överensstämma med den redovisade holistiska traditionen som dessutom, som vi senare skall se, också tycks vara förknippad med ett postmodernistiskt sätt att se på fritiden.

4. FRITIDEN UR ETT SOCIOLOGISKT OCH PSYKOLOGISKT PERSPEKTIV

De olika försöken att definiera fritiden kan på intet sätt sägas vara ”tagna ur luften”. Som det torde ha framgått baseras de olika definitionsförsöken på olika antaganden om människan och det samhälle de lever i. Detta avsnitt avser att närmare framställa några av de vetenskapliga traditioner som har försökt att beskriva människan och hennes möjligheter till att ha och uppleva en positiv fritid. Vad som främst fokuseras här är sociologiska och psykologiska teorier även om fritiden även skulle kunna ses t.ex. utifrån ekonomiska termer.

En viktig faktor i betraktandet av fritid är, som vi sett, att denna ses som fri och att det vi gör på vår fritid görs utan tvång och utifrån vår fria vilja. Frågan är dock hur

fria vi egentligen är? Berggren (2000) menar att fritiden inte alls är så fri som man lätt kan förledas att tro.

Fritiden hänger inte fritt i luften, den är avhängig det liv vi är hänvisade till, bland annat våra ekonomiska, utbildningsgrundade, etniska, relationsmässiga och genuspräglade villkor. a.a.s.45

Inom sociologin kan man hitta två framträdande begrepp i försöken att gestalta våra liv där fritiden ingår. Citatet ovan kan ses som tillhörande den tradition som anser att fritiden bör ses från ett strukturellt kontrollerande perspektiv. Den andra traditionen poängterar istället den enskilde individens frihet att agera och handla (aktion). Haywood et al. (1995) menar att begreppen inom dessa båda traditioner, aktion och struktur, har vissa brister men att de ändå är användbara i beskrivningen av traditionerna och att de ofta dikotomiseras gentemot varandra.

I den sociologiska tradition som ser fritiden som aktion skiljer sig fritiden från alla andra aspekter av livet. Fritiden ses ur detta perspektiv som icke-seriös, icke-produktiv och som vila från arbetet. Den är även frigörande, självförverkligande och ses som ett mål i sig själv. Perspektivet ifråga fokuserar sig på den enskilda människan och dennes frihet att välja fritidsaktiviteter och formerna för dessa. Det finns inte heller något som säger att den ena fritidsaktiviteten skulle vara bättre än den andra eller att en aktiv fritid är bättre än en mer passiv sådan. Det väsentliga är istället att den enskilda individen har möjlighet att välja och kontrollera sin fritid själv. Haywood et al. menar att företrädarna för detta synsätt och deras undersökningar bäst kan beskrivas som "leisure studies" och att många av dess förespråkare är forskare från Australien, Storbritannien och Amerika.

När strukturen ses som viktigare än formen för fritiden betraktas denna som en form av kontroll. Denna strukturalism har sin utgångspunkt i samhällets makt över individerna. Olson (1998) menar att vi alla styrs av olika strukturella förhållanden över vilka vi inte kan råda eller åtminstone i mycket liten utsträckning kan påverka.

Det gäller exempelvis sådana absoluta förhållanden som ålder, kön och hälsa, men också boendeort, samhällsklass och utbildning. /.../ Fritiden är således fri **endast** i jämförelse med någon av de andra kvantiteterna tid.
a.a.s.16

Kontrollen finns inte hos de enskilda individerna och deras val av fritidsaktiviteter utan snarare inom de samhälleliga strukturerna som försvårar olika val och riktar fritidsaktiviteterna mot samhällslegitimerade verksamheter. Konsekvenserna av detta blir att fritidens funktion är att bevara det existerande samhället. Det

strukturella perspektivet erbjuder två olika versioner som visar på attitydskillnader gentemot den industriella kapitalismen och den rådande sociala ordning denna företräder (Haywood et al., 1995).

Dels kan man, enligt Haywood et al. och Horna (1994) finna en konservativ åskådning som företräds av Talcott Parsons. För honom ses fritiden som en del i ett vidare socialt system där de samhälleliga ramarna tillåter vuxna att uttrycka olika former av känslomässigt självförverkligande. Den arena där detta självförverkligande främst är möjligt är kärnfamiljen.

The family is seen as a haven within which adults can relax and recuperate from the pressures of the public spheres of work, politics and culture. Consequently, the family and leisure function to provide individual security and collective solidarity. This "structural functionalist" approach has found its strongest support in American studies of sport.
Haywood et al. s.224-225, 1995

Det existerar också en betydligt mer radikal tolkning av samhällsstrukturen och dess inverkan på fritiden. Utifrån en marxistisk synvinkel är fritiden och olika aktiviteter som utförs på fritiden en spegel av det kapitalistiska samhället. De är ojämnliga, privatiserade och tävlingsinriktade.

Access to leisure depends on class relationships, particularly the control over capital (land, wealth, income), although the state may intervene but only to protect the long-term interests of market and capital.
Haywood et al. s.225, 1995

Kritiska teoretiker inom Frankfurtskolan ser det fria valet att välja olika former av fritidsaktiviteter endast som en illusion. Individen har ingen större kontroll över mer betydelsefulla aspekter av arbete eller politik. Därför menar flera teoretiker inom denna tradition anser att mänsklig kreativitet förtrycks samt leds mot falska behov och önskningar. På så vis fångas sålunda individen i en ideologi som innefattar konsumtion och kapitalism. På så sätt kan man påstå att den frihet som det individuella valet innebär egentligen inte är någon frihet alls. Den radikala och den konservativa åskådningen skiljer sig därmed åt på ett ideologiskt plan men de kan sägas likna varandra i det avseendet att de fokuserar på den sociala samhällsstrukturen (Haywood et al., 1995).

Horna (1994) menar, i likhet med Haywood et al. att ett flertal olika sociologiskt baserade teorier och perspektiv har använts i olika undersökningar om fritiden. Bl.a. nämner hon det strukturalist-funktionalistiska perspektivet,

konfliktperspektivet och det tolkande eller symbolisk-interaktionistiska. De båda förstnämnda perspektiven torde i stor utsträckning överensstämma med vad Haywood et al. benämner som den konservativa respektive den radikala synvinkeln på fritiden.

Strukturalister undersöker olika variabler som socio-ekonomisk status, social reproduktion och utbildningsmässiga och demografiska karakteristika och deras relation till människors val, hinder och vad de föredrar för typ av aktiviteter. Många studier har fokuserat på det konfliktfyllda eller den ömsesidig förståelse som finns i relationen mellan olika sociala institutioner. Speciellt har man då intresserat sig för det ömsesidiga beroendet mellan arbete, familj och fritid. Funktionalismen intresserar sig främst för fritidens sociala funktion. Detta skulle kunna vara fritidens roll i äktenskaps- och familjestrukturen och vice versa eller hur ungdomar socialiseras in i samhället genom olika fritidsaktiviteter (Horna, 1994).

Till skillnad från det föregående perspektivet så menar konfliktteoretikerna att konflikter är ett naturligt inslag i samhället. Samhället består av olika grupperingar som sinsemellan kämpar om makt och dominans. Om man för in detta perspektiv inom forskningen om fritiden så menar man att fritiden reflekterar och förstärker den rådande hegemonin.

Conflict theorists also focus on social inequality, sexism, racism, and oppression, as well as organized conflict and deviance, especially in sports. The concept of cultural hegemony refers to domination (Gruneau 1988), a system of cultural domination that reinforces the power on dominant classes. Horna, s.67, 1994

Symbolisk interaktionism fokuserar på individer och deras beteende i större omfattning än de tidigare nämnda perspektiven. Analyserna riktar sig dels mot individers subjektiva upplevelser av hur man definierar och tolkar omgivningen och de människor som ingår i denna. Dels intresserar man sig för hur dessa subjektiva upplevelser och tolkningar påverkar individen och dennes interaktion med andra. När teorin ifråga används inom forskningen kring fritiden kan denna, enligt Horna, exempelvis undersöka hur individer uppfattar meningen med fritiden eller hinder för att man skall kunna delta i fritidsaktiviteter av olika slag.

Medan de olika sociologiska traditionerna inriktar sig på att beskriva människors förhållande till fritiden ur ett mer övergripande samhällsperspektiv så studeras individers sätt att närma sig begreppet fritid utifrån ett psykologiskt perspektiv. Horna (1994) skriver att en av de främsta forskarna som använt sig av psykologi

beträffande fritid, John Neulinger, menar att denna tillnärmning begränsat sig till att undersöka på vilket sätt det mänskliga sinnet av tradition associerat med fritidsupplevelser. Psykologer undersöker därför dels vilka förhållanden som ger den sinnesstämning, inställning, som man förknippar med fritid och dels hur denna inställning är beskaffad. Dessutom vilka följder denna inställning får. De två huvudfrågorna i en socialpsykologisk analys är individuell och social påverkan och hur denna påverkan från individer och sociala strukturer får följder för andra individers attityder, motiv och uppförande. Horna hänvisar till Iso-Ahola (1987) som menar att:

The social-psychological analysis of leisure is based upon the assumption that cognitive mechanisms (thought processes) mediate all human responses to a varying degree. Horna, s.48, 1994

Det var dock först på 1970-talet som psykologi och socialpsykologisk forskning inriktade sig på att beskriva människors upplevelser av fritiden. En av svårigheterna med att använda sig av en psykologisk föreställning kring fritid härrör sig från att det inte finns något direkt samband mellan attityder och hur man uppför sig (Horna, 1994).

Det verkar som om fritidsaktiviteter i hög grad motiveras av inre faktorer. Många aktiviteter har dock såväl inre som yttre belöningar. När Neulinger's (1981) hierarkiska modell beskrivs av Horna ses motivation som ett sekundärvillkor för fritiden som längre fram bestämmer kvalitén på fritidsupplevelsen. På så vis påverkar proportionerna av inre och yttre motivation naturen av hur fritidsaktiviteter av olika slag upplevs. Det verkar dock som att människor skiljer sig betydligt åt kring hur mycket de upplever den inre motivationen. Utan att namnge några speciella forskare menar Horna att:

Most scholars posit that the differences are not due to demographic, social class, or occupational factors, and they argue that optimal experiences cannot be increased beyond a certain point by providing better and better leisure activities. a.a.s.50

De flesta författare är, enligt henne, eniga om att deltagande i olika fritidsaktiviteter är ett uttryck för personliga värden och attityder. Dessa attityder existerar dock inte inom individen som separata och oberoende enheter utan är en del av ett system som innehåller en stor del av det vi benämner som en människas personlighet.

Other related concepts include beliefs, cognitions, expectations, intentions, and perceptions of various experiences. In spite of this overall agreement,

many theorists disagree about the exact of such personality terms as mental dispositions, values, attitudes, beliefs, motivations, and satisfaction as they pertain to leisure. Many of these terms are overlapping or are used interchangeably in the literature. Horna, s.51, 1994

Det tycks alltså inte heller här existera någon konsensus mellan olika forskare hur olika begrepp, som i det här fallet attityder, motivation eller övertygelser etc., på ett mer exakt vis skall definieras. Våra övertygelser (beliefs) är det bottenfundament som bestämmer våra personliga attityder, intentioner och hur vi uppför oss. Vad som ses som de två stora källorna till hur våra övertygelser bildas är olika former av social påverkan och tidigare upplevelser. Hur länge vi vidhåller våra övertygelser och hur de formas kan skilja sig åt mellan olika människor. Detta borde enligt henne därför betyda att våra övertygelser kring fritiden varierar och att personliga erfarenheter beträffande fritidsaktiviteter är högst betydelsefulla för hur dessa övertygelser formas (Horna, 1994).

Horna summerar den psykologiska tillnärmningen av fritidsbegreppet med att konstatera att psykologin undersöker villkoren och hur den sinnesstämning som associeras med fritiden uppfattas. Enligt henne så studerar socialpsykologerna olika former av individuell och social påverkan som har inflytande på hur individer uppför sig samt deras attityder, motiv, känslor i förhållande till fritiden.

Den sociologiskt grundade forskningen har i jämförelse med de psykologiska rönen som synes getts en betydligt större plats i detta arbete. Detta innebär inte nödvändigtvis att psykologisk forskning kring människors fritid inte har samma omfång eller kvalitet som sociologiskt grundad forskning. Snarare är det så att det genomlästa materialet i högre grad baserats på sociologiska teorier. De olika teoribildningarna bör dock inte dikotomiseras i det här fallet utan det är väsentligt att påpeka, vilket Horna även gör, att många studier som behandlar vår fritid till sin natur är tvär-/mångvetenskapliga. Eftersom fritiden i sig själv har många olika ansikten så kan det också vara ganska naturligt att forskningen om densamma kräver ett bredare perspektiv än vad som ryms inom en enstaka disciplin. Skillnaderna mellan olika sociologiska inriktningar och hur fritiden uppfattas kan utifrån detta material ses som betydligt större än inom den psykologiska forskningen. Medan man inom den sistnämnda disciplinen tycks diskutera definitioner av olika begrepp så verkar oenigheten inom sociologin snarare röra sig kring hur/om människor kan påverka sin fritid och i såfall i vilken omfattning.

5. FEMINISTISK FORSKNING KRING FRITIDEN

Ovan har sociologiska och psykologiska teorier kortfattat beskrivits. Dessa kompletteras här med feministisk forskning som tar upp frågor som inte beaktats i någon högre utsträckning av ovannämnda teoribildningar.

Enligt Rojek (1995) så har den traditionella sociologin kritiserats för att man bortsett från kvinnors existens. Frågor som har med könskonstruktioner och det könsbundna hanterandet av den fria tiden ignoreras. I detta sammanhang kritiseras även den kritiska sociologin då denna i första hand kritiserat statens förhållande till produktionen och bortsett från reproduktionen.

Feminists attack the critical male-stream in leisure studies for blotting out gender and dreaming of a revolution of free men and women. They treat gender as an aspect of being which is distorted by capitalist domination but which is distinct from class. Thus, feminists argue that capitalism has produced "a common world" of women's experience regardless of the social position of individual women in the hierarchy of social stratification.
a.a.s.29

Henderson (1995) anser att denna feministiska ideologi bygger på att kvinnors erfarenheter av olika slag lägger grunden till en annan syn på vår verklighet. Detta antyder att den rådande synen på verkligheten kan betraktas som en manlig norm. Det mesta av den forskning som gjorts kring fritiden, som väl får betraktas som en del av vår verklighet, belyser mäns erfarenheter av fritidsaktiviteter varför även begreppet fritid oftast är ett uttryck för en manlig norm. SOU 1996:3 menar att den bild som tar form när man studerar hur fritiden växt fram är att utformningen och dess innehåll till stor del skapats utifrån hur män ser på fritid och efter manliga livsmönster. Litteratur kring fritid och fritidsaktiviteter har därför ofta uteslutit kvinnor och antagit att studierna av män även kan ses som giltiga för kvinnor och deras fritid.

Deem (1995) menar att diskussionen om vad fritid egentligen är i stor utsträckning har varit beroende av olika feministiska forskare. Även om kvinnors fritid kan sägas vara innehållsrik och stimulerande så påverkas denna av könsrelationer. Även de könsideologier som råder i hemmet och/eller på arbetsplatsen sätter gränser för vad kvinnor kan göra. Det är nämligen mansdominerade strukturer och beslut som sätter upp dessa gränser.

Feminism i allmänhet syftar till att stärka kvinnor och åstadkomma sociala förändringar för såväl kvinnor som män. Enligt såväl Horna (1994), Haywood et al. (1995) och Henderson (1995) finns det dock flera feministiska inriktningar och det tycks som om minst tre olika riktningar utkristalliserar sig: Liberal feminism, Radikal feminism och Marxistisk feminism.¹ Haywood et al. anser att dessa riktningar innebär olika politiska strategier beträffande hur man bör hantera det förtryck som kvinnor utsätts för.

Enligt Horna så menar de liberala feministerna att jämlikhet beträffande fritid betyder att kvinnor skall ha samma möjligheter som män att kunna välja och delta i olika fritidsaktiviteter. De marxistiska feministerna tolkar kvinnors brist på fritid som ett tecken på det förtryckande samhället och man poängterar relationen mellan fritiden och sociala strukturer.

Leftists view the content and the process of leisure as reinforcing roles of dominance and submission. They call for the recognition of class and racial differences as influences on leisure. a.a.s.77

Det radikala feministiska perspektivet går, enligt henne längre i sin strävan att göra slut på den dikotomisering som finns i synen på könsroller och världen som sådan.

Radical feminists not only challenge leisure's androcentric orientation, they call for a radically altered perception of leisure for women and for new alternatives to the conceptualization and embodiment of leisure. a.a.s.77

Henderson (1995) menar att skillnaden mellan feministisk forskning och "vanlig" forskning är att i den feministiska forskningen så är fokus inriktat mot kvinnor och/eller kön. Dessutom kan det slutgiltiga målet sägas vara att åstadkomma en social förändring. Hon menar vidare att hon tidigare definierat kvinnans roll inom fritidsforskningen utifrån en femfasmodell (Henderson, 1994). Den första fasen innebar att kvinnor, i forskningssammanhang, var osynliga och kan benämnas som osynlighetsforskning, fas nummer två kan kanske sägas innebära att man använder sig av kvinnor som en variabel inom den befintliga forskningen och benämns som kompensationsforskning ("tillsätt kvinnor och rör om"), den tredje fasen var inriktad på könsskillnader (dikotomisk forskning) och fas fyra och fem kallades för kvinnocentrerad forskning respektive genusforskning. Genusforskningen är den senaste fasen och är den som hittills blivit minst tillämpad och definierad.

---

¹ Horna (1994) använder sig bl.a. av benämningen "leftist" i beskrivningen av olika feministiska inriktningar. Användningen av detta begrepp görs på ett sådant vis att jag tolkar det som marxistisk feminism.

Genusforskningen skiljer på biologiskt och socialt kön (gender och sex) och utgår från tanken att kön är kulturellt och socialt skapade konstruktioner. /.../ Hur vi uppfattar kön konstrueras av samhället och var och en av oss socialiseras in i denna konstruktion. Analyser av könsrelationer bygger på antagandet om socialisering till kön, men går även bortom detta eftersom det som eftersträvas är att förstå den ojämnliska maktrelationen mellan kvinnor och män på samhälls nivå. Henderson, s.38, 1995

Henderson och Haywood et al. (1995) menar att när man undersöker en företeelse som fritid utifrån ett feministiskt perspektiv är det av stor vikt att ta hänsyn till kvinnors definitioner av fritid då dessa kan skilja sig från männens. Det går dock inte att finna en enhetlig kvinnlig definition av vad fritid är för något eftersom detta är något som uppfattas olika av olika kvinnor. Orsakerna till detta kan exempelvis vara ålder, etnicitet, sexuell läggning, om man har barn eller så kan orsakerna ha en ekonomisk bakgrund. Däremot tycks det som om en definition som innebär att fritid jämföras med tid som inte omfattar betalt arbete inte överensstämmer med de flesta kvinnors vardagsupplevelser. Kvinnor och män besätter olika områden i sina sociala roller. Fortfarande tycks det som om, även om undantag finns, kvinnor har det huvudsakliga ansvaret för hemarbetet oavsett om de förvärvsarbetar eller inte. Om kvinnor förvärvsarbetar gör de detta på könsmässiga grunder. Eftersom hushållsarbete och ansvar för familjen inte räknas som ett "riktigt" arbete så förvärvsarbetar kvinnor ofta på deltid. Detta innebär att kvinnor oftast befinner sig i den privata sfären och att de därför i stor omfattning sköter hemarbetet i det gemensamma hushållet. Till skillnad från lönearbete så har inte hemarbetet en skarp linje som åtskiljer arbetet från andra sysslor.

Män arbetar å andra sidan oftast på heltid och under andra villkor beträffande pension, anställningstrygghet och karriärmöjligheter. De står med andra ord oftast att finna i den offentliga sfären, d.v.s. en sfär som omfattar avlönat arbete, politik och fritid där de ofta samtidigt servas av kvinnorna.

Precis som det kan vara svårt att separera arbete och fritid på ett tidsmässigt vis, beträffande hemarbete, så kan det vara svårt att skilja på arbete och plats. Detta eftersom hemarbetet t.ex. kan innebära att man står och stryker samtidigt som man tittar på TV. I SOU 1996:3 menar man att vad som kanske kan betraktas som den främsta kritiken av kvantitativa tidsbudgetanalyser är att de inte förmår fånga upp samtidigheten i människors handlande. Kritiken mot dessa analyser innebär att dessa tolkar kvinnors liv utifrån en manlig norm där tiden delas in i smådelar som endast består av en aktivitet i taget.

Då mycket av hemarbetet trots allt mest sköts av kvinnor blir möjligheterna att utföra fritidsaktiviteter utanför hemmet mindre. Då de flesta kvinnor dessutom ofta har lågt betalda arbeten har de också sämre ekonomiskt utrymme att medverka i olika former av fritidsaktiviteter. Utifrån en feministisk utgångspunkt skulle man kunna påstå att kvinnors möjligheter till val av fritidsaktiviteter begränsas av männens fysiska, ekonomiska och ideologiska makt. Enligt Haywood et al. (1995) ser därför feministiska studier fritiden som ett patriarkaliskt område där kvinnorna kontrolleras av männen.

I SOU 1996:3 hävdar man att det inte existerar någon kvinnoforskning i Sverige där fritiden är det centrala problemområdet. Utifrån vad vi hittills sett är detta kanske inte så märkligt. Då fritiden i sig kan ses som ett forskningsområde som "blivit över" är det tänkbart att även feministiskt inriktade forskare fokuserat sina ansträngningar åt annat håll och i första hand behandlat social förändring på arbetsmarknaden, inom organisationer och politik. Det är möjligt att den feministiskt inriktade forskningen i första hand fokuserat på den offentliga sfären och arbetsdelning inom en privat dito. Fritiden inom den offentliga sfären och *fritidsdelningen* inom den privata har på så sätt en undanskymd roll.

6. DET POSTINDUSTRIELLA SAMHÄLLET OCH FRITIDEN

Uppdelningen av dagen som arbetstid och fritid är, som vi sett, inte helt självklar. Dels berörde samhällets industrialisering inte alla människor i lika hög grad. Det var företrädesvis männen som kom att arbeta inom industrin och uppdelningen av dagen i arbete och fritid berörde inte kvinnorna på samma sätt. Den dominerande synen på vad som är fritid har, vilket tidigare nämnts, också kritiserats från feministiskt håll. Dels finns det, som också tidigare antytts, olika kulturer som har haft och ännu har olikartade utgångspunkter med avseende på fritid och arbete.

Det tycks också som om det industriella samhället håller på att förändras vilket föranleder bl.a. postmoderna teoretiker att anta att även de fritidsvanor vi nu har är under förändring. Postmodernism kan sägas vara ett ganska nytt, och inte helt oomstritt, sätt att se på vårt samhälle och den riktning detta samhälle är på väg mot. Lynch & Veal (1997) menar att den innevarande tidsperioden kommit att beskrivas som den industriella utifrån de ekonomiska aspekter som industrialiseringen gav upphov till för de ledande världsekonomierna. Utifrån ett organisatoriskt perspektiv har perioden kunnat benämnas som fordistisk då de metoder som kom att leda till massproduktion initierades av Henry Ford och dennes bilfabriker. I kulturella termer har perioden helt enkelt kommit att kallas den moderna och har då först och

främst karakteriserats av den ökade rationaliseringen och sekulariseringen. De förändringar av samhället som postmodernisterna nu tycker sig skönja inbegriper ovanstående aspekter.

Whether one examines the economic, social, political or cultural spheres, significant shifts in experience of leisure, life styles and social circumstances have been encountered in recent decades. Although the term "postmodernity" derives largely from cultural experiences and in particular in the language of architecture, it has been adopted as an inclusive term to incorporate major economic and social change. Haywood et al.s.255, 1995

Det finns olika riktningar som betonar skilda områden i sin beskrivning av förändringsprocessen. Inom nymarxismen använder man sig av ett s.k. postfordistiskt perspektiv vilket innebär att man menar att produktionsinriktningen har förändrats sedan mitten av 1970-talet. Den industriella kapitalismen inriktade sig, med hjälp av Henry Fords löpandeband princip, mot massproduktion av varor. Dessa arbeten och varor inriktar sig i allt högre grad nu mot "serviceproduktion" varför även arbetsmarknaden förändras. Skillnaderna mellan de utbildade som har välbetalda arbeten och lågavlönade deltidsarbetare med ringa utbildning ökar. En annan följd av de förändrade förhållandena är en ökad feminisering av arbetsmarknaden, dvs. allt fler kvinnor deltar i förvärvsarbete, och att delar av den manliga befolkningen dessutom är arbetslös under långa perioder.

Politiska teoretiker menar att även statens roll förändras i samband med övergången från fordism till post-fordism. Detta eftersom grupper med stort inflytande vill avreglera samhället och på så vis få ett flexiblare system som i större omfattning kan svara mot de behov som multinationella företag och deras kapital önskar. Den ökade privatiseringen har medfört att olika former av service som tidigare sköts genom staten nu hanteras av privata företag på en marknadsmässig basis (Haywood et al.,1995).

Liksom andra delar av samhället påverkas fritiden av att samhället förändras. Fokus riktas allt mer mot den individuella konsumtionen och den personliga livsstilen och Haywood et al. menar att för postmoderna teoretiker så är länkarna mellan nya livsstilar och konsumtion signifikanta för fritiden och för hur den personliga identiteten skall utformas. De hänvisar till Featherstone (1990) som anser att medier av olika slag inte längre saluför produkter utan livsstilar. Fritiden spelar således en betydelsefull roll genom att den hjälper till att definiera människors identitet och erfarenheter och ingår alltså i det mönster som bildas av livsstil och konsumtion. Såväl Haywood et al. (1995) som Lynch & Veal (1997) menar att flera författare ser det som att arbete och fritid har genomgått en fusion i

det postindustriella samhället. För många har också fritiden frångått arbetet dess position som centralt livsintresse. Istället skapas nu arbeten och arbetstider för att passa ihop med fritidens behov istället för tvärtom.

I likhet med dessa författare menar även Berggren (2000) att såväl fritidens betydelse som dess innehåll är på väg att förändras samt att fritiden, med bl.a. medier och populärkultur, i allt högre utsträckning utgör en grund för den egna identiteten. Han menar att fritiden i allt högre utsträckning håller på att kommersialiseras och individualiseras. En orsak till detta är att arbetslivet och välfärdssystemet ses som instabilt och komplext. Detta får till följd att ungdomar i flera avseenden hamnar utanför vuxensamhället. Enligt honom är det dock inte bara de unga som påverkas av det senmoderna samhället.

Relationen kultur och identitet kan sägas vara det nav kring vilket den "friställda" senmoderna människans villkor kretsar. Kulturens identitetsskapande dimensioner har förändrats och blivit viktig för alla, både unga och gamla. Det beror till stor del på att den traditionella livsvärldens meningsbärande strukturer och orienteringsmönster inte längre är lika självklara och i vissa fall vittrar bort. a.a.s.60

Haywood et al. (1995) menar att denna s.k. modernitetens kris inte enbart handlar om ekonomiska, politiska och sociala förändringar utan är en intellektuell kris som handlar om hur man egentligen skall förstå den sociala världen.

Samhällsförändringen är även märkbar i sättet att planera och förnya utformningen av städerna. Lynch & Veal (1997) använder sig av Australien som ett exempel på hur det post-moderna samhället förändrar stadsbilden runt om i landet.

The 1980s and beyond have witnessed the re-making of cities around concepts of leisure and pleasure. Large shopping and entertainments centres have been built close to the central business districts, including the South Bank projects in Brisbane and Melbourne, and Darling Harbour development in Sydney. The architecture of these sites is a curious and elaborate mixture of the new and the old. /.../ Other such gentrification processes has occurred Australia-wide, blurring the distinctions between work, commerce and leisure, at least in a superficial sense. a.a.s.358

Det samhälle som författarna målar upp utmärks av teknologiska förändringar där bl.a. fritiden inom hemmets väggar påverkas av television som förmedlas via kabel och satelliter samt av de nya möjligheter datorerna ger. De nya interaktiva programvarorna har möjlighet att länka ihop och överbrygga utbildning och underhållning. Då dessa teknologiska framsteg alltmer befästs i samhället kommer

dessa att skapa en allt större efterfrågan på produkter i anknytning till dessa. Författarna menar att dessa förändringar är en spegling av det post-industriella samhället. Den industriella sektorn blir allt mindre viktig för samhällsekonomin medan service och information ges ökad betydelse.

The trend is towards economics of television and computers: the "big money" is to be made not in selling hardware but in selling software. As software goes "on-line", so the opportunity to generate turnover from millions of consumers will increase. The idea that things as ephemeral as leisure and entertainment, education, travel and tourism should become the basis of the modern economy sits uneasily with the industrial ethos in societies which were built on agriculture, mining and manufacturing.
a.a.s.359

Utifrån ett postmodernistiskt synsätt skulle man kunna påstå att samhället blir alltmer teknifierat, konsumtionsinriktat, individualiserat och privatiserat. Den teknologiska utvecklingen med satellit-TV, video och datorer har medfört att utbudet av fritidsinriktade "hemmaprodukter" har ökat. En stor del av vår fritid torde alltså ske inom hemmets fyra väggar. Samtidigt verkar fritiden bli alltmer individualiserad och vara ett uttryck för en personlig livsstil.

Detta sätt att se på fritiden verkar anknyta till den holistiska synen på fritid vilket, till skillnad från en segmentalistisk syn, innebär att fritiden är en del av en helhet, en livsstil. Detta innebär alltså inte att fritiden kan ses som oavhängig från arbetet. Haywood et al. (1995) menar dock att:

... the direction of the relationship is changing so that work may now be conceived as the servant of leisure, and that a 'leisure-ethic' is abroad in the world. Economic reasons for working are as important as ever and to that extent work remains central in people's lives. As a moral force, however, work it is argued is in decline, since its status for the majority of people is seen in instrumental terms as paid employment or sold time.
a.a.s.27

Utifrån detta synsätt skulle man kunna påstå att åtminstone vissa forskare menar att industrialismens arbetsetik i postmodernismen, eller postindustrialismen, verkar att efterträdas av en fritidsetik.

7. FRITIDSAKTIVITETER

Vi har nu dels givit en mycket kortfattad historisk bild av begreppet fritid och dels gått igenom några av de vanligaste definitionerna av vad begreppet innebär. Dessutom har fritiden översiktligt beskrivits utifrån vetenskapliga teorier varför det nu är dags att närmare beskriva innehållet i fritiden. Som vi har sett har de aktiviteter som genomförs på fritiden ansetts som en av flera betydelsefulla definitioner av vad fritid är. Vid en närmare beskrivning av vilka typer av aktiviteter människor utövar på sin fritid är det, bl.a. utifrån tidigare redovisade teorier, också möjligt att beskriva olika former av hinder och motiv för att delta i fritidsaktiviteter.

Olson (1998) menar att när den kommunala fritidssektorn beskriver fritid så görs detta synonymt med idrott, friluftsliv och olika sorters verksamheter för "föreningslös ungdom". Även i SOU rapporten "Fritid i förändring" (SOU 1996:3) där man fokuserade på fördelningen av fritidens ekonomi utifrån ett könsperspektiv konstateras att fritidssektorn domineras av idrotten. I utredningen menar man att detta beror på att fritidsförvaltningarna av tradition haft hand om idrottsfrågor och man tyckte sig också märka att i den mån allmänheten haft funderingar kring utredningen så har idrottsfrågor setts som centrala.

Olson vill dock ge begreppet ett bredare innehåll vilket även Lynch & Veal (1997) och Haywood et al. (1995) tycks vilja göra. De sistnämnda menar att fritiden och de aktiviteter som genomförs på fritiden närmast är oräkneliga. Såväl Haywood et al. som Lynch & Veal gör olika kategoriseringar av fritidsaktiviteter. De sistnämndas kategorier är: Fritid hemma, Konstater och underhållning, Sport, Utomhusaktiviteter (Outdoor recreation) och Turism. Haywood et al. försöker i sin typologi visa på likheter, skillnader och relationer mellan olika former av fritidsaktiviteter. Typologin omfattar 6 olika typer av fritidsaktiviteter:

1. Rekreation vilket här inkluderar sport, konstater och natur
2. hobby, hantverk och utbildning
3. turism och semester
4. nöjen
5. handelsvaror och shopping
6. Olika former av spel

Likväl som det kan vara svårt att använda sig av cementserade avgränsningar mellan arbete och fritid är det ibland svårt att göra avgränsningar mellan de olika kategorierna. En aktivitet inom en kategori (exempelvis en hobby som broderi) kan

genomförs i samband med att man också deltar i en annan kategori (exempelvis tittar på TV).

Norling (1999) använder sig av en betydligt mer detaljerad kategorisering i samband med en undersökning av människors hälsa. Norlings forskning kommer att tas upp senare och för tillfället nöjer vi oss med att presentera hans kategorisering vilken innebär:

1. Friluftsliv, t.ex. promenader och utflykter
2. Trädgård, fritidshus, koloni
3. Djur
4. Kultur t.ex. konsert eller att läsa
5. TV, video, bio
6. Föreningsliv, t.ex. fack, politik och hobby
7. Motionsidrott, orientering, jogging
8. Anläggningsidrott t.ex. friidrott, hockey
9. Bad, båt, segling
10. Fiske, jakt och skytte
11. Hobby, t.ex. handarbete eller meka
12. Musik; spela, sjunga eller lyssna
13. Religiösa aktiviteter
14. Nöjen, t.ex. restaurang, dans
15. Bollspel som tennis, fotboll och golf
16. Åskådare på idrottsevenemang
17. Umgänge med familj, släkt och vänner
18. Spel, t.ex. bingo, tips och trav

Alla fritidsaktiviteter har dels en formell dimension och dels en kontextuell sådan. Dessa dimensioner är beroende av varandra och kan endast åtskiljas i den mån man försöker göra en komparativ analys av dessa. Alla som genomför en aktivitet på sin fritid upplever aktiviteten ifråga utifrån en helhetssyn som skapas av interaktionen mellan form och kontext. Den dimension som ger form åt en aktivitet innefattar den process som ger en aktivitet en viss karaktär (Haywood et al., 1995).

Each and every leisure activity has particular characteristics which give it "form", identify it as that activity, and distinguish it from other leisure activities in particular, and other activities in general. In some cases, this process is active, as participants are involved in the actual production of experience, of skills, of artefacts, or objects, of performance. /.../ In other activities the process of participation is more passive in the sense that

participants are involved in the consumption of experiences, knowledge, artefacts, performances, and goods produced by others. a.a.s.36

Deltagande i olika former av fritidsaktiviteter kan därför sägas vara kännetecknat av den ömsesidiga påverkan som finns mellan å ena sidan produktion (aktivitet) och konsumtion (passivitet) å den andra. Dessutom ges den enskilde en varierande grad av kontroll över processen eller resultatet beroende på vilken aktivitet det är frågan om. Detta kan gestaltas genom följande exempel:

“Actively producing” a game of football, for example, also necessarily involves consumption of time, of spaces, of equipment. Similarly, the “passive consumer” or spectator does not merely absorb the spectacle. He or she is actively involved in interpreting what is happening, reacting with expressions of delight, disappointment or disgust, and might actively attempt to influence the outcome through expressions of encouragement (or in some cases invasion of the playing space). Therefore, while the participant is consuming in order to produce, the spectator is producing in order to consume. a.a.s.38

Den kontextuella dimensionen beskriver var aktiviteten ifråga utspelar sig samt hur den går till och vilken form av statlig kontroll som utövas. Haywood et al. menar också, med hänsyn till aktiv produktion och passiv konsumtion, att det finns specifika karakteristika beträffande den kontextuella dimensionen.

Denna karakteristika innebär att ju mer en aktivitet karakteriseras av aktiv produktion och kontroll av deltagarna och ju mindre aktiviteten består av passiv konsumtion ju troligare är det att aktiviteten uppmuntras, understöds eller drivs genom offentliga medel. En annan karakteristika är att ju mer konsumtionsinriktad en aktivitet är och ju mindre kontroll deltagarna har över processen och utkomsten av aktiviteten ju troligare är det att denna understöds av den privata sektorn samt att staten på olika vis ingriper för att begränsa aktiviteten ifråga (Haywood et al., 1995).

Hence, for example, active production of artistic or sporting participation is subsidised by the Arts Council, the Sports Council, by Local Authorities, and by a range of other voluntary and public bodies. Conversely, activities developed by commerce for profit such as pop concerts, drinking alcohol, and gambling are circumscribed by licence and subject to taxation by government. a.a.s.39

Det finns dock fall där offentliga och privata intressen har ett gemensamt intresse för verksamheten. Ett sådant exempel utgörs av turismen som understöds

ekonomiskt av staten på bekostnad av eventuella moraliska hänsynstaganden vilket, enligt Haywood et al., kan ses som ett för staten ambivalent förhållande.

Av de närmast oräkneliga saker man kan företa sig på sin fritid är, som vi sett, vissa aktiviteter mer passiva än andra. Man kan helt enkelt ligga och vila eller titta på TV. Andra fritidsaktiviteter utmärks av fysiskt krävande övningar. Vissa aktiviteter är centrerade till hemmet medan andra är utomhusaktiviteter eller genomförs inomhus på idrottsanläggningar, kvällskurser eller besök på krogen. Frågan är då vad vi i allmänhet gör på vår fritid?

Horna (1994) menar att de mönster man hittat kring deltagandet i olika former av fritidsaktiviteter bäst kan skönjas i de översikter som skrevs av Zuzanek (1976, 1978) på 1970-talet. Även om de nu har några år på nacken så är de, enligt henne, lika tillämpbara nu som när de en gång skrevs. I dessa översikter undersöktes hur relationen mellan fritid, demografiska karakteristika, arbete, social klass samt status och inkomst såg ut. Den bild som presenterades var, enligt Horna, komplex. Beträffande könsaspekten var relationen den att:

...(1) the overall participation rates in leisure activities do not differ much between men and women; (2) women take somewhat greater part in cultural activities while lagging behind men in outdoor recreation, active sports, sports spectatorship, and home gardening; (3) non-employed women show slightly higher participation rates than employed women in most leisure activities, except going out to dinner, active sports, and sports spectatorship; (4) the total number of leisure activities in which women engage is smaller than that of men; and (5) the similarities in leisure participation rates between men and women are more striking than the differences. a.a.s.152-153

Dock finns det stora skillnader i hur tiden som är avsatt för fritidsaktiviteter distribueras. Detta är speciellt märkbart för människor i medelåldern samt för familjer med många barn. Generellt sett har kvinnor mindre fritid än män och detta är speciellt märkbart för de kvinnor som lönearbetar och dessutom hushållsarbetar.

The inequalities increase considerably for married women with small children. The overall smaller amount of leisure time for women results in lower amounts of time for almost all leisure activities, and much less in active sports and outdoor recreation. Horna, s.153, 1994

Rydenstam (1992) kommer fram till liknande resultat i det att han menar att den stora mängd fria tid² som är tillgänglig under ungdomsåren minskas i samband med att man får barn. Den fria tiden ökar i samband med att barnen växer och blir större. Dock tycks det som att män har mer fri tid än kvinnor. Det verkar också som om kvinnors fria tid oftast är uppdelad på fler men kortare episoder än män. Han antar därför att kvinnors tid i högre utsträckning än mäns kan betraktas som om den vore av jourkaraktär. Denna jourkaraktär kan då vara en slags beredskap att ingripa när något i hemmet måste göras.

Det skulle kunna innebära att den fria tiden, för kvinnor mer än för män, tenderar att få karaktär av restpost eller summan av en rad pauser mellan ingripanden och andra sysselsättningar som måste få komma i första hand. /.../ Kvinnors fria tid kanske inte alls är fri i samma utsträckning som mäns. Bakom detta skulle då ligga kvinnors större ansvar för och tidsinsatser i hemarbetet, som får antas kräva en mängd mer eller mindre omedelbara insatser. a.a.s.89

Horna (1994) refererar till ovan nämnde Zuzanek som menar att det tycks som om antalet aktiviteter som man deltar i drastiskt minskar i takt med att man blir äldre. Av de aktiviteter som dock inte verkar påverkas av den stigande åldern nämns bl.a. läsning, gå på opera och att titta på TV. Nedgången i antalet aktiviteter som utövas är också beroende vilka typer av aktiviteter det gäller. Sålunda upphör deltagandet i sportinriktade aktiviteter tidigare än andra aktivitetsformer.

Vidare tycks det som om utbildningen har stor betydelse för hur en individ använder sin fritid. Högutbildade tycks delta i fler aktiviteter än lågutbildade även om endast ett fåtal av dessa aktiviteter genomförs regelbundet. Även om det har gjorts försök att koppla ihop speciella fritidsaktiviteter med särskilda yrken är detta ett ämne som skapat åtskilliga meningsskiljaktigheter mellan olika forskare. Det verkar dock som om åtminstone vissa aktiviteter associeras med status och vilket yrke man har. Det är också möjligt att deltagande i en speciell fritidsverksamhet har en kumulativ effekt. Deltagande i fritidsaktiviteter inom ett område understödjer ofta deltagande i andra aktiviteter som sinsemellan inte verkar ha någon samhörighet.

Norling (1999, 2001) menar att det är livsstilen i sig, d.v.s. vilka fritidsvanor man har, som är mest avgörande för livskvalitet och hälsa. Han menar att flera svenska

---

² Rydenstam använder sig genomgående av begreppet fri tid i sin bok. Fri tid används på samma vis och med samma betydelse som fritid i den tappning Olson (1998) redovisat tidigare i detta arbete. De olika aktivitetsklassificeringar Rydenstam gör består av: Förvärvsarbete, Hemarbete, Utbildning, Personliga behov och Fri tid.

och utländska studier har genomförts där man studerat olika delfaktorer inom vilken livsstil man har, vilken mat man äter, ANT-vanor samt olika miljöfaktorer inom arbete och boende. De olika studierna visar generellt att rekreationens kvalitet och inriktning, d.v.s. livsstilen, har ett högt förklaringsvärde när det gäller livskvalitet och psykisk hälsa. Detta förklaringsvärde är, enligt honom, betydligt högre än faktorer som ekonomi och boende. När Norling (1999) beskriver äldres fritidsaktiviteter menar denne att hur en människa åldras påverkas av livsstilen, dvs. vilka aktiviteter människan ifråga utövar på sin fritid. En positiv livsstil, innebär för Norling allsidiga psykiska, fysiska och sociala aktiviteter i lagom omfattning.

Frågan är då vad som är lagom och hur olika aktiviteter värderas av den enskilde individen? Norling menar att vilket värde en aktivitet får bestäms av vilka effekter denna får på människors sociala liv, fysik, psyke, medicinska hälsa och ekonomi. Denne redovisar hur människor fått bedöma det personliga hälsovärdet hos olika typer av aktiviteter och valt ut de aktiviteter som dessa själva bedömde ha ett avsevärt värde för deras hälsa och välbefinnande. Utifrån de tabeller som redovisas så ses aktiviteter som Umgående, Friluftsliv samt Trädgård och hus som mycket hälsobefrämjande.

En förutsättning för att en aktivitet skall få positiva effekter är att människor redan från barndomen:

måste utveckla en inre, egen motivation för aktiviteter eller miljön, ett riktat intresse, en känslomässig, positiv relation. Detta är en förutsättning för positiva effekter. a.a.s.23

Norling menar vidare att det är betydligt svårare att utveckla och förändra motivationen hos vuxna. Allra svårast är det att utveckla en mer aktiv fritid hos äldre som har en liten repertoar av fritidsaktiviteter som dessutom kan betraktas som passiva och lågstimulerande. I detta sammanhang menar denne att lågstimulerande och passiva aktiviteter till stor del utgörs av TV-tittande, spel (tips, hästar, bingo) och att lyssna på musik. Vid en jämförelse av människor, mellan 16-92 år, med sämre respektive bättre psykiskt hälsoläge (Norling, 2001) har personer med ett bättre psykiskt hälsoläge fler aktiviteter på sin repertoar och ett större inslag av olika naturbaserade aktiviteter som exempelvis friluftsliv, trädgård och liknande. Skillnaden mellan dessa olika aktiviteter skulle, utifrån Haywood et al. (1995), kunna ses som en distinktion mellan passiva, konsumerande aktiviteter och produktiva, aktiva aktiviteter.

Lynch & Veal (1997) redovisar en australiensisk undersökning från 1991 där man använde sig av drygt 2000 personer som var 14 år och äldre. I denna surveyundersökning tillfrågades respondenterna vilka, av 90 möjliga, aktiviteter de deltagit i veckan före undersökningen. Vad som kanske var mest slående med undersökningens resultat var, enligt författarna, hur mycket de hembaserade aktiviteterna dominerade. Detta ses dock inte som någon större överraskning eftersom standarden i de australiensiska hemmen, även med hänseende till fritidsutrustning, är hög även efter världsstandard. De vanligaste aktiviteterna var att man såg på TV (94%), lyssnade på radio (76%), läste (70%) och lyssnade på musik (65%). Alla dessa aktiviteter är hembaserade.

Apart from the home-based activities, in any one week there are only 3 activities which involve more than a quarter of the adult population, namely dining out, leisure shopping and walking for pleasure. Half the activities listed involved eight per cent of the population or less. a.a.s.116

Det bör också noteras att de ovan angivna procenttalen är medelvärden beträffande undersökningsgruppen. I dessa siffror döljer sig stora skillnader i deltagande i olika aktiviteter beträffande kön, ålder och socio-ekonomisk status.

Den svenska undersökning Rydenstam (1992) genomförd visar på ett mönster som liknar det som Lynch & Veal redovisar. Det är inte exakt samma aktiviteter som utövas i lika hög grad, vilket även kan bero på att de möjliga aktivitetsvalen skiljer sig något åt, men det är de hembaserade aktiviteterna som dominerar. Den tidsmässigt dominerande fritidsaktiviteten är TV-tittande (inklusive video). En genomsnittlig dag tittar mellan 80 och 87 procent på TV. Av dessa är något fler män än kvinnor. I undersökningen framgår det att män ser på TV nästan 13 timmar per vecka (37% av den fria tiden) medan kvinnor ser på TV i 10 timmar och en kvart. Detta utgör drygt 30% av kvinnors genomsnittliga fria tid.

Den huvudkategori som tar näst mest tid i anspråk är social samvaro där lejonparten av denna sociala samvaro består av telefonsamtal och "vanliga" samtal. Av de undersökta hade 72% utövat denna aktivitet där kvinnor använder mer tid än män för detta. Denna aktivitet, visiting friends/relatives, utövades av 63% i den australiensiska undersökningen. Läsning som fritidsaktivitet utövas av 67%. Idrott och friluftsliv vilket var den kategori som kom närmast utövades i betydligt mindre omfattning. I genomsnitt används två och en halv timme per vecka till idrott och friluftsliv och 25% ägnar sig åt sådana aktiviteter. Män verkar dock lägga ned mer tid på detta än kvinnor och inriktar sig mer åt idrott och motion medan kvinnor i högre utsträckning går på promenader av olika slag.

Även en undersökning av Scardigli (1989) som Horna (1994) refererar till och som jämförde flera europeiska länder beträffande livsstil och fritidsvanor under 1980-talet visar likartade resultat beträffande hemcentreringen av aktiviteterna. Enligt Scardigli så speglade de europeiska ländernas livsstil även i hög grad den dominerande livsstilen i USA. Detta innefattar teknologisk konsumtion där kunderna i allt högre grad tar till sig det faktum att allt har ett pris, däribland även aktiviteter som tidigare varit avgiftsfria och förekommit inom familjen. I detta sammanhang nämns utbildning och fritid som exempel. Trots denna trend så kretsar det europeiska dagliga livet kring hemmet på bekostnad av aktiviteter i grannskapet.

The proportion of cultural activities outside the home is no higher than 15 to 19 per cent for the cinema and theatre in both Great Britain and France. In Scandinavia, Belgium, and Italy, people devote two hours per day to television, three hours in France and Spain, and four hours in England.
Horna, s.149, 1994

Det tycks alltså som om fritiden i olika länder i västvärlden har stora likheter med varandra. Livsstilen kan med andra ord ses som relativt likartad och detta kanske inte är så förvånande eftersom länderna ifråga troligen har haft en liknande kulturell och industriell utveckling. Det måste dock påpekas att flera av de redovisade undersökningarna inte är helt nya. Det är möjligt att liknande undersökningar som genomförts under senare tid skulle givit annorlunda resultat. Utifrån ett postmodernistiskt perspektiv skulle de hembaserade aktiviteterna i såfall dominera i än högre grad. Detta innebär också att de passiva, konsumerande aktiviteterna ökar i omfattning på bekostnad av aktiva diton. Denna utveckling av hur våra fritidsvanor gestaltar sig går stick i stäv med vad Norling (1999; 2001) sett som en positiv livsstil och funnit vara hälsobefrämjande. Utifrån detta perspektiv så borde människors hälsovärde i allt större omfattning vara på väg att försämrans.

En fråga borde rimligen vara vem eller vilka det är som i allt högre grad ägnar sig åt mer passiva fritidsaktiviteter? Det tycks inte finnas ett klart samband mellan vilket yrke man har och vilka fritidsvanor som existerar hos en enskild individ. När Horna (1994) hänvisar till Zuzaneks undersökningar på 1970-talet så menade denne att högutbildade åtminstone tycktes delta i fler aktiviteter än lågutbildade. Utifrån detta påstående så borde man kunna anta att även om högutbildade, precis som lågutbildade, ägnar mycket tid åt passiva aktiviteter som TV, video och musiklyssning så deltar de i högre omfattning än lågutbildade även i mer aktiva aktiviteter. Godbey (1994) menar att vår ekonomi till stor del bestämmer hur vi fördelar våra resurser i form av tid och pengar. Arbetet i sig predestinerar dock inte vår fritid. Våra fritidsvanor är ett sedan barnsben inlärt beteende som samspelar

med vår utbildning och vårt arbete. Människor väljer sina egna fritidssysselsättningar men deras val begränsas av olika faktorer.

Det existerar olika hinder och begränsningar i vårt val av fritidsaktiviteter men det måste också påpekas att vårt val av aktiviteter kanske inte enbart består av hinder. Skillnader i social tillhörighet behöver inte enbart begränsa utan kan också ses som möjliggörare. Utifrån ett aktionsinriktat sociologiskt perspektiv och utifrån ett psykologiskt perspektiv har vi också möjligheter att påverka fritiden dels genom vårt fria val och dels genom vår motivation att utöva vissa aktiviteter. Då samhället inte är statiskt så varierar dessutom våra möjligheter till olika former av fritidsaktiviteter över tid.

Den redovisade forskningen i detta avsnitt tycks dessutom bekräfta de påståenden som feministisk forskning gör kring kvinnors fritid. Kvinnor har utifrån denna forskning mindre fritid än män. Man kan då fråga sig vad en nyare undersökning kring mäns och kvinnors tidsanvändning skulle visa. Om det nu är så att arbetsetiken är på väg att ersättas av en fritidsetik utifrån ett, i någon mening, postmodernistiskt perspektiv påverkar det då fritidsanvändandet utifrån ett genusperspektiv? Om inte så borde det i såfall tyda på att den patriarkaliska strukturen inom fritidsområdet står fast även om stora delar av synen på arbete, produktion och kultur förändras.

8. FRITIDSVETENSKAPLIGA UTBILDNINGAR

Samhället liksom synen på fritid förändras under tidens gång och man kan anta att samhället även fortsättningsvis kommer att förändras på olika sätt. Detta borde även påverka hur vår fritid gestaltar sig i ett framtidsperspektiv.³ Som avslutning kommer vi nu att kortfattat gestalta dels fritidsvetenskaplig forskning och dels hur man ser på fritidsinriktad utbildning i ett internationellt perspektiv.

I dagsläget har många länder, i och utanför Europa, utbildningar med fritidsvetenskaplig inriktning på universitetsnivå. Det är också möjligt att doktorera i fritidsvetenskap i flera länder. I Sverige begränsar sig fritidsvetenskapliga utbildningar till att ingå i lärarutbildningar och olika fristående kurser. Det finns dock inget sammanhängande fritidsvetenskapligt program. Den svenska forskningen

---

³ Detta förutsätter att samhällsutvecklingen påverkar fritiden i högre grad än vice versa. Lynch & Veal (1997) gör en hänvisning till Featherstone (1991) och Docker (1994) som enligt dessa menar att i det postmoderna samhället så kommer mode, musik, reklam och individuell konsumtion att bestämma hur samhället utvecklas istället för att enbart spegla samhällsutvecklingen.

om fritid är också liten till omfånget. En grundläggande fråga är därför vad vi kan/bör ta till oss och hur utbildning och forskning i ett internationellt perspektiv kan utveckla framförallt den svenska fritidsvetenskapliga utbildningen men även forskningen och vår förståelse av fritiden.

Det finns många likheter mellan hur den nordamerikanska och den europeiska forskningen kring fritiden utvecklats men också skillnader mellan de båda världsdelarna såväl som mellan de olika europeiska länderna.

Unlike in the United States, in Britain the scene has been dominated by a case-study data collection approach, while in France work towards sociological concepts has been more important. In quantitative terms, America has no rival to world leadership in leisure research and scholarship. Horna, s.120, 1994

Horna refererar också till Parker (1980) som menar att studierna som bedrivs kring fritiden i USA i hög utsträckning är självständiga "leisure studies", dvs. fritiden ses som ett eget forskningsområde. I Europa är det betydligt vanligare att forskningen bedrivs utifrån ett bredare sociologiskt perspektiv.

Den första betydelsefulla analys som gjorts kring fritiden skrevs i USA av Thorstein Veblen (1899). Samtidigt som studierna kring fritiden etablerades som en legitimerad forskningsdisciplin, i detta land, skedde en kraftig ekonomisk tillväxt och en utbyggnad av offentliga fritidsinstitutioner. Ett flertal sociala reformer genomfördes också, däribland en förkortning av arbetstiden. Vad som främst betonades, under slutet av 1800-talet, var parkanläggningar och friluftsliv (Kraus, 1984; Horna, 1994). De ledande ideologerna under tidigt 1900-tal var mycket humanistiskt och reformistiskt influerade. Studierna kring fritid handlade ofta om exempelvis lek, massutbildning och de sämst ställda i samhället.

Moreover, the field of leisure often dealt with élitist and militaristic concerns, and addressed the problems of hygiene and the moral and social conditions of the masses. Orientation on theoretical perspectives was much weaker. Horna, s.113, 1994

Efter andra världskriget följde en fritidspolitisk expansion på den kommunala nivån där även utbildningen inom området kom att få ökad betydelse. Det blev nu också möjligt att doktorera i fritidsvetenskap men även om fritidsutbildningar nu fanns på universitetsnivå så verkar det som om dessa betraktades med

misstänksamhet från många håll. Är det verkligen berättigat att ha en lekledarutbildning på universitetsnivå? De fritidsvetenskapliga utbildningarna fick dessutom kritik för att vara alltför praktiskt inriktade och omfatta teori i alltför liten utsträckning (Olson, 1997).

I USA började fritidsforskningen utvecklas under 1960-talet. Den utgick från två forskningsinriktningar: idrottsutbildning (physical education) och skogs- och lantbruksutbildning (forestry). Under 1970-talet växte fritidsforskningen än mer och blev ett eget vetenskapligt område med särskilda institutioner (Horna, 1994). Från mitten av 1970-talet började begreppet Leisure Studies användas för att benämna olika former av universitetsutbildningar.

Beteckningen "leisure studies/sciences" används i USA främst på postgraduateutbildningar. Därmed skall förstås att utbildningarna är mer allmänt akademiskt inriktade. Studenterna studerar fritiden för sin egen skull och inte för att skaffa sig ett specifikt arbete. Olson, s.5, 1997

Utbildningen vid de amerikanska universiteten är kursutformade vilket innebär att studenterna får välja ett antal kurser utifrån ett stort utbud från olika institutioner. Hur utbildningsprogrammen utformar sig skiljer sig åt mellan olika universitet. Olson (1997) exemplifierar kursinnehållet genom att redovisa fem huvudinriktningar på den fritidsvetenskapliga utbildningen vid Pennsylvania State University. Dessa är:

- Therapeutic Recreation
- Outdoor Recreation and Environmental Interpretation
- Recreation and Park Management
- Commercial Recreation and Tourism
- Golf Management

Therapeutic Recreation innebär att man arbetar med fritid som en form av terapi. Fritidsverksamheten ses därför som ett medel för att nå olika former av behandlings- och rehabiliteringsmål.

Fritidsterapeuter arbetar vid sjukhus, behandlingsinstitutioner, rehabiliteringskliniker, fängelser och ungdomsvårdsskolor, men också vid vanliga grannskapscentra. En del fritidsterapeuter arbetar med vanliga pensionärsgupper. I Therapeutic recreation-utbildningen lägger man särskild vikt vid psykologi, språk- och hörselskador, mental och emotionell hälsa/ohälsa, olika livscyklar (barndomens, tonårens, åldrandets) specifika problem, rehabilitering och motorik. Olson, s.10, 1997

Outdoor Recreation and Environmental Interpretation riktar sig mot arbeten inom det existerande systemet av stads- och nationalparker. Recreation and Park Management berör den kommunala fritidssektorn. Olika specialkurser riktar sig mot planering och skötsel av olika anläggningar och fritidscentra som exempelvis bad och isanläggningar. Dessutom behandlar den bl.a. personalledning och planering och genomförande av olika fritidsprogram.

Commercial Recreation and Tourism är baserade på ekonomiska studier. Till skillnad från de övriga grenarna inriktar sig denna på att tjäna pengar på människors fritid. Denna gren av utbildningen växte fram under 1980-talet.

Utbildningen är bra för dem som vill arbeta som entreprenörer inom olika slag av kommersiell fritidsverksamhet, hotell turismanläggningar, temaparker, sport- och fitnessanläggningar. Specialkurser är budgetering och redovisning, civilrätt och affärsjuridik, försäkring samt naturligtvis även kurser inriktade mot turism- och reseindustrin. Olson, s.10, 1997

Golf Management inriktar sig mot arbeten inom golfklubbar och kan sägas vara en följd av de stora framgångar denna sport haft i USA. Eleverna får lära sig att sköta golfbanor och att utveckla sin kompetens i service management. Denna utbildning tar fem år medan de övriga omfattar fyra år.

I Canada utformades separata utbildningsprogram på collegenivå under 1930-talet (Kraus, 1984). Det var i och för sig endast ett fåtal college som gav denna möjlighet men det var nu som möjligheterna att se fritiden som ett framtida yrkesområde skapades. På 1960-talet genomfördes en inventering av landets park- och rekreationssystem. Detta fick till följd att många nya undervisningsprogram och yrkesgrupper skapades. Kraus ger i detta sammanhang en rad exempel på olika yrken som har anknytning till denna sektor. De benämns som recreation professionals och står att finna;

...in such major categories of recreation services as public recreation and park departments, voluntary agencies, therapeutic programs, the armed forces, campus recreation, commercial recreation, and employee programs. It is usually applied to job titles as leader, supervisor, administrator or manager, planner, consultant, researcher, or therapist, which involve both a needed expertise in recreation and leisure and a fairly direct connection with program service. Kraus, s.280-281, 1984.

Fritidsvetenskapligt inriktade utbildningar finns nu både på college- och universitetsnivå i Canada men det tycks vara svårt för utbildningarna att klart definiera sina kunskaper och skapa sig en egen identitet.

Den europeiska fritidsforskningen började något senare än i USA och blev etablerad under 1970-talet. I Frankrike sågs fritiden utifrån tre olika aspekter: dels sågs fritiden som en integrerad del av kulturen i sig, man intresserade sig för olika sorters kulturer som masskultur, finkultur, populärkultur och olika regionala kulturer, slutligen intresserade man sig för sociokulturell animation⁴ vilket innebär ett understöd av aspirationer, kulturella skillnader och självuppfyllelsen hos vanligt folk (Horna, 1994). Precis som i Amerika kom de ledande ideologerna från olika elitgrupper.

In each of these cases, just as in America, the dominant intellectual faction acted as spokespersons for that era's ideologies; the sociology of leisure was but the reflection of the era's leisure ideologies. Horna, s.119, 1994

Den brittiska utbildningen ses som mer akademisk än den amerikanska (Olson, 1997). Denne menar att den amerikanska utbildningen i första hand satsar på att utbilda olika former av verksamhetsledare.

Britternas koncentration på management-aspekten leder till att tonvikten läggs på förståelsen av fritiden både som samhälleligt och individuellt fenomen samt på ledningsarbete (i betydelsen att leda en organisation), ekonomi och organisationsteori. Olson, s.28, 1997

De brittiska "Recreation Management" programmen ger en bred samhällsvetenskaplig utbildning där sociala, filosofiska, historiska, psykologiska och politiska kunskaper ingår.

Dessa utgör ju poängen med verksamheten och bildar en idémässig bakgrund till mer praktiska eller allmänna moment som budgetering,

---

⁴ Olson (1997) menar att animationsbegreppet kan likställas med "besjåla", "levandegöra", eller "inspirera". Personen som skall hjälpa till med att åstadkomma denna inspiration, vara katalysator, benämns som animatör. "Begreppet (animation) kommer från Frankrike och har där en lång historia. Det blev populärt under 1960-talet oftast under benämningen "socio-kulturell animation". Utgångspunkten ligger i kunskapen om att människor i senkapitalistiska samhällen inte har jämlika möjligheter, att vare sig realisera sig själva eller påverka samhällsutvecklingen. Animation är både ett mål och en metod. Det animativa målet är att vid sidan av den politiska demokratin – formulerad genom den allmänna rösträtten – bygga en social och kulturell demokrati, d.v.s. att få människor engagerade i sociala, kulturella och politiska aktiviteter i vardagen. Kort sagt att förvandla människor från *fritidskonsumenter* till *fritidsproducenter* och därmed aktivt delta i samhällslivets olika delar." (Olson, s. 39, 1997)

organisationsteori, redovisning och personaladministration, d.v.s. sådant som alltför många betraktar som "management"-kunskaper. Olson, s.26, 1997

Fram till 1980-talets början var utbildningsnivån emellertid inte speciellt hög bland de anställda. Antalet utbildningsplatser kom under 1980-talet dock att öka och en anledning är att brittiska ungdomar i högre grad än tidigare fortsätter att studera på högskolenivå. Problemet inom den fritidsvetenskapliga utbildningssektorn är numera inte brist på studenter utan att hinna utveckla lärare med specialistkompetenser till dessa utbildningar. De fritidsvetenskapliga utbildningarna tycks dessutom bli alltmer akademiskt inriktade och frångår s.k. Recreation Management utbildningar som i hög grad är praktiskt inriktade. De bokliga kunskapskraven på de fritidsvetenskapliga utbildningarna har således ökat. De olika universiteterna har olika profiler i sina fritidsvetenskapliga utbildningar. Inriktningarna kan exempelvis fokusera på: Sport and Recreation Management, Tourism och Watersport and Marine Leisure Management (Olson, 1997).

I Tyskland började man intressera sig för en fritidspedagogisk⁵ teoribildning i början på 1960-talet. Den första bredare fritidsvetenskapliga utbildningen startades 1965 och byggde på teorier från ungdomsarbetet och från folkbildningspedagogik. Dessutom ingick olika aspekter av juridik, ekonomi, sociologi och psykologi med betydelse för fritiden..

Fritiden var dittills ett obearbetat vetenskapligt fält och pedagogerna insåg snabbt att fritiden erbjöd ett brett fält av pedagogiska processer, vilka framför allt var upplevelseorienterade och därmed helt annorlunda än de arbetsvärdeorienterade läroprocesser som fanns inom skolan eller det socialpreventiva tänkande, som var dominerande inom socialsektorn. De bägge senare områdena hade dittills dominerat pedagogernas intressen, men nu började man inse att fritidspedagogiken på goda grunder kunde antas växa i betydelse. Olson, s.34, 1997

Åren mellan 1970 och 1990 ser Olson (1997) som den tyska fritidspedagogikens guldålder. De fritidsvetenskapliga utbildningarna stod främst att finna vid Fachhochschulen. De är högskolor som framförallt har en hög grad av kortare praktiska utbildningar och kan kanske ses som högskolor med mindre status än "riktiga" universitet. Precis som i USA och Storbritannien så existerar flera olika fritidsvetenskapliga inriktningar och innehållet i utbildningarna varierar också mellan olika universitet och Fachhochschulen. Olson (1997) redovisar fem olika

---

⁵ Fritidspedagogisk teoribildning har här inget samband med den svenska yrkesgruppen fritidspedagoger. Begreppet "Fritidspedagogik", i tysk mening, är nära sammankopplat med den pedagogiska metoden animation (Olson, 1997).

områden med något olika tyngdpunkter i utbildningarna: Fritid i allmänhet, Turism, Konst och kultur med orientering mot fritid, Sociala frågor med inriktning mot fritid och Idrott och hälsa med inriktning mot fritid. Inom dessa fem områden finns det i sin tur olika inriktningar.

Den tyska fritidspedagogiken är dock på tillbakagång sedan tidigt 1990-tal. Det var bara tre universitet som lyckades etablera sig och genomföra "riktiga" fritidspedagogiska utbildningar. I och med att de flesta av de fritidspedagogiska utbildningarna "bara" genomfördes på Fachhochschulen så ansågs utbildningarna ha ett mindre akademiskt värde.

Utifrån denna kortfattade beskrivning av några olika länders utbildningar kring fritidsvetenskap tycks det som om dessa utbildningar har nått blandade framgångar. Även om utbildningarna har fått kvantitativa medgångar verkar det som om de ofta har en tämligen låg status, åtminstone i akademiska sammanhang. Utifrån detta kan man ifrågasätta om det postindustriella tänkandet verkligen har slagit/kommer att slå igenom beträffande fritidsvetenskap och en holistisk betydelse av fritiden. Det finns antagligen ett flertal orsaker till svårigheterna att accepteras i akademiska kretsar. Några av dessa kan stå att finna i fritidsvetenskapens innehållsliga diskussioner som de diskuterats i Storbritannien. Vad man i huvudsak koncentrerat sig på är tre frågor.

Den första handlar om det finns en gemensam kunskapsmassa inom fritidssektorn och i så fall hur denna ser ut. Den andra frågan har gällt om det finns en särskild managementteori för fritidssektorn, eller om sektorn kan använda sig av etablerade företagsekonomiska managementteorier. Den tredje frågan handlar om relationen mellan en akademisk utbildning och en yrkesutbildning. Hur skall blandningen se ut? Hur mycket skall vara praktiska övningar och hur mycket skall vara teori? Olson, s.23-24, 1997

Olika rapporter menar att det finns en gemensam kunskapskärna inom fritidssektorn. I Yates-rapporten (Recreation Management Training Committee, 1984) ansåg man att denna kunskapsmassa omfattade de fem punkterna: Definitioner, Fritidsvanor, Fritiden och individen, Fritiden och samhället, Fritiden och naturen.

Man menade också att fritidssektorns uppgift dels var att entusiasmera befolkningen inför de möjligheter som fritiden kunde ge i form av personlig och social utveckling. Dels skulle fritidssektorn skapa materiella förutsättningar för att människor skulle få möjlighet att utnyttja fritiden på bästa sätt. Den eller de personer som skulle vara katalysator benämndes som manager.

Managern borde gentemot medborgarna fungera som en katalysator eller ”animatör”. För att klara uppgiften måste managern bryta upp från gamla tiders föreställningar om förvaltningens uppgifter. Nya och särskilda kunskaper behövs för att nå detta mål. (Olson, s.24, 1997)

Rapporterna till trots så har sektorn av olika anledningar inte kunnat enas om det finns en specifik kunskapsmassa inom fritidsvetenskapen. Detta tycks bl.a. höra samman med hur man ser på management-begreppet.

Termen (management) kommer ursprungligen från den företagsekonomiska begreppsbyggnaden och går tillbaka till Frederick Taylor och hans ”scientific movement” för att effektivisera företagets verksamhet. I sin användning inom den företagsekonomiska diskursen blir den därmed också en del av den behaviouristiska skolans syn på organisationers ledning. (Olson, s.24-25)

I Yates-rapporten sanktionerades begreppet ”Recreation Management” som en beteckning för kunskaper och metoder som sågs som specifika för fritidssektorn. Debatten har dock inte avstannat. Tvistefrågan är om man kan använda samma tekniker ifråga om att styra en organisation som ”...producerar icke-materiella värden som (de som) används inom kommersiellt vinstdrivande företag?” (Olson, s,25, 1997) Det tycks ha vuxit fram tre olika synsätt kring ”Recreation Management”- programmen:

1. Det första synsättet innebär att Recreation Management innehåller två delar dvs. Recreation och Management. Management innebär här ingen åtskillnad mellan ledningsarbete inom fritidssektorn och andra sektorer. Utbildningen, menar man, bör ha en generell karaktär.

2. Synsätt nummer två innebär att Recreation Management ses som en disciplin som har egna specifika kunskaper. Dessa skiljer sig alltså från andra områden i samhället. Det är alltså skillnad på att driva någon form av fritidscenter och andra former av företag. Däremot kan de speciella Recreation Management – kunskaperna användas på ett generellt sätt inom hela fritidssektorn.

3. Recreation Management ses som något övergripande för många olika former av undergrupper. Dessa undergrupper har sinsemellan olika specialiserade kunskaper. Det krävs olika former av kunskaper för att sköta och driva olikartade anläggningar som badhus, ishockeyrinkar och parkanläggningar (Olson, 1997).

Detta kan tolkas dels som motsättningar mellan grupper som hävdar att fritidssektorns värdegrund skiljer sig åt från kommersiella företag och de som menar att den ideologiska kärnan trots allt är att tjäna pengar (Olson, 1997). Denna

motsättning tycks vara baserad på olika sorters rationalitet (Johansson, 1984). Detta innebär att när den ideologiska grunden för verksamheten baseras på effektivitet och vinstsyfte så görs detta utifrån en teknisk rationalitet. Den andra formen av rationalitet, ansvarsrationalitet, innebär att fritidscentra av olika slag inte drivs utifrån ett vinstsyfte. De drivs istället utifrån att man söker hjälpa andra människor till ett bättre liv. Problemet med att hitta en gemensam ideologisk bas för fritidsverksamheten kan vara en orsak till att sektorn som sådan och de kunskaper som ryms inom denna uppfattas som flyktig och konturlös. En annan kan vara den stora bredd, i form av olika yrkeskategorier och specialkunskaper, som fritidssektorn omfattar. I en brittisk undersökning (Council for National Academic Rewards, Review of sport, recreation and leisure degree courses, 7.), som genomfördes 1989, fann man 380 olika sorters arbeten inom 12 olika delar av fritidssektorn (Olson, 1997). Det torde vara mycket svårt att genomföra en gemensam utbildning för alla dessa yrkeskategorier speciellt som man från utbildningshåll även tvistar om vilken typ av rationalitet verksamheten/erna skall utgå ifrån.

Det tredje synsättet ovan, där den egna yrkesgruppens kunskaper centreras, kan tolkas utifrån ett neoweberianskt professionsperspektiv. Detta utgår från att det är viktigt att bevaka den egna professionens revir och intressen (Selander, 1989; Strömberg, 1997). Detta görs då genom att betona den specifika yrkesgruppens (badvaktmästare, bibliotekarier etc.) kunskaper för att motverka inträngningsförsök från andra närstående professioner. Samtidigt som man poängterar den egna yrkeskårens kunskaper så avskärmar man sig från andra grupper inom och utanför fritidssektorn.

9. FRITIDENS FRAMTID OCH MÖJLIGHETER I SVERIGE

Avslutningsvis vill jag peka på några av de problem och spänningar som framkommit och på så sätt knyta ihop de olika kapitlen. Dessutom kommer några synpunkter på den svenska fritidsvetenskapen att redovisas samt olika möjligheter för denna att utvecklas ytterligare.

Det tycks som om fritiden kan ses som en skärningspunkt för flera olika och ibland motstridiga intressenter. En motsättning tycks vara bristen på en entydig definition av vad fritid är och då också hur fritiden skall/bör utövas. Som vi har sett kan synen på vad fritid är och vad man gör under sin fritid variera från person till person. Ur den enskildes perspektiv torde dock frihetsaspekten, frånvaron av yttre tvång, i någon mening vara uppfylld. Att i hög grad själv bestämma över sin fritid gör ju

fritiden just fri. Detta kan i vissa sammanhang dock ses som motstridigt mot samhällets uppfattning om vad som kan ses som "nyttigt" för såväl den enskilde individen som för samhället i stort. Den enskildes uppfattningar om vad han eller hon vill göra med sin fritid kan därför stå i ett motsatsförhållande till de ideologiska värderingar samhället har. Sålunda skulle man kunna påstå att det existerar en spänning mellan den enskildes behov av att själv bestämma över sin fritid och statens strävan att medborgarna skall ägna sig åt aktiviteter som ses som acceptabla. De animatörer som Olson (1997) beskriver skulle både kunna uppfattas som ett redskap för samhällets behov av att kontrollera människor och som en möjlighet för individer att utvecklas.

En animatör, eller vad vi väljer att benämna en liknande svensk yrkeskategori, kan knappast tvinga människor att bedriva sin fritid på vissa sätt.⁶ Vad han eller hon däremot skulle kunna göra är att ge alternativ till den befintliga fritiden och på så sätt utbilda människor till att genomföra "bättre" fritidsaktiviteter. Frågan är vem eller vilka som i såfall tar till sig animatörernas råd. Eftersom de aktiviteter som animatörerna förespråkar genomförs på frivillig basis är det möjligt att de endast når dem som har en stark motivation att förändra sina fritidsvanor. De som inte har denna motivation eller inre övertygelse (Horna, 1994), och följaktligen inte tar del av animatörernas kunskaper, är kanske just de som utifrån samhällets synpunkt är de som bäst skulle behöva förändra sin livsstil. Konflikten kan, för den enskilde, sägas stå mellan vad vi "vet" är en "bra" fritidsaktivitet, eller som samhället och forskningen menar är en nyttig och hälsobefrämjande aktivitet, och det som den enskilde vill göra oavsett om detta är en "nyttig" fritidsaktivitet eller inte. Man kan också anta att vissa grupper har begränsade möjligheter att ta till sig de alternativ som animatören kan tänkas ge. Då kvinnor tycks ha det största ansvaret för hemmet blir de också mer begränsade när det gäller att engagera sig i olika fritidsaktiviteter.

Att utifrån tysk fritidspedagogik skapa en dylik yrkesgrupp i Sverige borde inte vara omöjligt men skulle kanske inte kunna genomföras utan problem. Som vi har sett så tycks de tyska fritidspedagogiska utbildningarna arbeta i motvind för tillfället. Frågan är också om dessa utbildningar "ligger i tiden". Postmodernistiska teoretiker menar ju att samhället förändras i riktning mot en individuell konsumtion där aktiviteter inom hemmet blir allt viktigare. Detta står i en klar motsättning till hur animatörerna arbetar då dessa syftar till att bryta passivitet och isolering. Om det är så att den framtid som postmodernisterna förespråkar snart är verklighet torde de blivande svenska animatörerna möta stora problem. Frågan är i såfall om den svenska fritidspolitiken orkar stå emot en sådan samhällsutveckling och i högre

---

⁶ Det skulle i såfall innebära ett övergrepp mot den personliga integriteten. Dessutom skulle de olika fritidsaktiviteterna förvandlas till tvångsaktiviteter eftersom de inte skulle genomföras av fri vilja.

utsträckning engagera människor i politiska, kulturella och sociala aktiviteter utanför hemmets fyra väggar.

Detta leder i sin tur fram till de eventuellt motstridiga intressen som föreligger mellan statens normativa syn på aktiviteter och det kommersiella utbudet av fritidsaktiviteter. Haywood et al. (1995) påpekar att staten premierar vissa fritidsaktiviteter och reser vissa hinder mot andra. De kommersiella krafterna tar, jämfört med staten, kanske mindre hänsyn till om en aktivitet kan tänkas vara "nyttig" eller inte utan premierar mer "vad folk vill ha". Statens normerande understödjande av "bra" aktiviteter ställs således ibland mot den kommersiella marknadens "mindre bra" aktiviteter. Eftersom människor nu i allt större utsträckning deltar i passiva konsumtionsinriktade aktiviteter så tycks det som om de kommersiella krafterna har uppfyllt/skapat ett stort behov trots statliga försök att begränsa inflytandet.

Den fritidspolitiska spänning som beskrivits ovan kan inom sociologin ses på ett likartat vis utifrån aktionsperspektivet och det strukturella perspektivet (Horna, 1994; Haywood et al. (1995). I aktionsperspektivet fäster man mindre vikt vid fritidens innehåll. Det väsentliga är istället individens möjlighet att välja själv varför man kan anta att den statliga inblandningen här bör vara så liten som möjligt. Det strukturella perspektivet poängterar på skilda sätt olika former av begränsningar som styr våra val av fritidsaktiviteter. Begränsningarna kan vara av olika slag; kulturellt, socio-ekonomiskt, könsmässigt etc. De sanktioner som staten på olika sätt använder sig av i förhållande till människors fritidsaktiviteter kan ses som en del av dessa begränsningar. Utifrån ett strukturellt perspektiv är det också möjligt att ifrågasätta om vårt fria val av konsumtionsinriktade aktiviteter verkligen är så fritt (Horna, 1994). I hur stor utsträckning påverkas vi t.ex. av reklam och liknande i våra val av aktiviteter? I ett postindustriellt samhälle innebär fritiden att vi konsumerar fritid i allt högre utsträckning. Detta innebär att vi villigt köper oss fritid och frågan är då vem som köper vad och vilka som inte har råd eller möjligheter att köpa sig en "meningsfull" fritid.

Det är alltså i denna komplexa verklighet med flera inneboende spänningar som fritidsvetenskapen tar form och skall verka. Hur ser man då på fritidsvetenskapen och dess framtid här i Sverige? Olson (1998) och Norling (1999, 2001) är båda kritiska till hur fritiden utnyttjas i rekreationssyfte. Olson menar att den svenska fritidspolitikens marknadstänkande av folkhälsoskäl bör förändras. Enligt honom har fritidspolitiken alltid styrts av ett stort mått av marknadstänkande. Den offentliga sektorn har erbjudit föreningslivet lokaler där olika aktiviteter har kunnat utövas och dessutom har dessa aktiviteter subventionerats genom kommunala

bidrag. Denna föreningsanknutna motion omfattar endast 20 % av den vuxna befolkningen medan den resterande delen antingen inte motionerar alls eller motionerar på egen hand.

Om fritidspolitiken skall förändras i syfte att nå den stora del av befolkningen som inte motionerar alls eller motionerar utan att vara inskriven i en förening får detta organisatoriska och fritidspolitiska konsekvenser. Han menar att kontantstödet i såfall inte i samma utsträckning skall riktas mot idrottsorganisationer och stora idrottsanläggningar. Om man av folkhälsoskäl vill att fler skall motionera och röra på sig så bör kontantstödet i form av lokalt aktivitetsstöd istället riktas mot exempelvis Friluftsförbundet och Friskis & Svettis. I så fall bör även utbildningen av människor med kunskaper om rekreationens möjligheter förbättras. Om det är meningen att de som rör på sig för lite skall ändra livsstil så är det möjligt att en ny typ av anställda, animatörer, behöver anställas i kommunerna. Eftersom den svenska fritidsforskningen är blygsam antyder denne att animationspedagogisk teori från Tyskland och kunskaper om ”programplanering” från nordamerikansk forskning vara betydelsefulla inslag i en sådan utbildning (Olson, 1998).

Norling (1999, 2001) ser stora möjligheter att förbättra livssituationen hos både äldre och människor med svag psykisk hälsa med hjälp av olika former av rekreation. Han menar att utbildningsnivån hos personal inom rekreation, socialtjänst och hälsovård är alldeles för låg.

Enligt Epstein (1994) var det så tidigare i USA men sedan rätt många år finns full utbildning på alla 4 nivåerna (gymnasium till forskarutbildning). Därför är det viktigt att dels ta fram utbildningsmaterial och fortbilda nuvarande personal dels se till att rekreativsektorn på sikt får ett normalt utbildningssystem med fyra nivåer. Norling, s.61, 1999

Vad Norling här tycks syfta på är den utbildning som i USA går under namnet Therapeutic Recreation och innebär att fritidsverksamheter av olika slag ses som medel för att nå olika former av behandlings- och rehabiliteringsmål. Både Olson (1998) och Norling ser alltså fritiden och dess aktiviteter som viktiga för människors välbefinnande och att kunskaperna inom det fritidsvetenskapliga området behöver fördjupas. En skillnad verkar dock vara att Norling i första hand vill utveckla fritidsvetenskapliga kunskaper hos personalgrupper som skall hjälpa människor med olika former av fysiska eller psykiska problem i rehabiliterande syfte. Olson tycks vilja sätta in de fritidspolitiska insatserna innan problem av olika slag uppstår.

Samtidigt som det från olika håll anses att vår fritid är mycket viktig så kan man kanske tycka att vissa signaler anger motsatsen.

Den senaste fritidsutredningen, Fritid i förändring (1996), konstaterade att fritid är ett samhälleligt viktigt område, av stor vikt för den enskilda människan men politiskt outvecklat. Utredningen efterlyste en sammanhållen statlig fritidspolitik som gör det möjligt att de offentliga resurserna fördelas rättvist. Ett annat förslag från utredningen är att ett statligt fritidsråd ska inrättas och som bland annat ska verka för jämställdhet. Inget av dessa förslag från utredningen har mynnat ut i någon proposition i riksdagen. Berggren, s.48, 2000

Om den svenska fritidsvetenskapen skall ha möjlighet att utvecklas så tycks det, utifrån detta material, som om fritidspolitiken måste ges större tyngd än vad som hittills varit fallet. En del i denna fritidspolitik borde vara att fritidsvetenskapliga frågor betonas mer i ett utbildningssammanhang. Vad som föreslagits är dels att fördjupa innehållet av fritidsvetenskap i redan befintliga utbildningar och dels att tillskapa en ny fritidsvetenskaplig utbildning.

Det vore kanske också lämpligt att närmare beskriva och sammanställa de olika former av befintliga svenska utbildningar som på något sätt hanterar fritiden. En sådan sammanställning skulle kunna vara till hjälp för att tydliggöra det fritidsvetenskapliga området och bl.a. beskriva vad de olika utbildningarna har gemensamt samt vad som skiljer dem åt. Det är möjligt att man då också skulle kunna finna någon form av bas som man skulle kunna utgå ifrån om man från centralt håll bestämde sig för att tillskapa någon form av fritidsvetenskaplig utbildning. Olson (1997) framför en liknande tanke:

Ett nytt djup i kunskapen får vi först när vi kan åstadkomma en syntes, d.v.s. en sammanställning, av delkunskaper från olika ämnen till ny tvärvetenskaplig kunskap om helheten. Dit har vi ännu inte nått. a.a.s.2

Ytterligare en möjlighet i utformandet av en framtida fritidspolitik torde vara att en del av de yrkesgrupper som på olika sätt berör/berörs av människors fritid samverkar med varandra i högre grad än vad som är vid handen. Denna samverkan skulle kunna vara lokalmässig såväl som yrkesmässig och vara riktad både mot rehabilitering och aktivering av människor. På så vis finns det möjligheter att i ökad omfattning se de enskilda individerna utifrån en helhetssyn.

Emellertid tycks det som om denna syntes av olika vetenskapliga discipliner och yrkeskunskaper är långtifrån fullbordad ens på ett internationellt plan där man i

flera fall kommit betydligt längre än i Sverige både inom forskning och utbildning. För fritidsvetenskapens del och de utbildningar som kan knytas till denna måste man dock ha klart för sig att det tar tid att utveckla teorier och former för olika utbildningars innehåll. Vad som dock får ses som positivt för fritidsvetenskapens del är att den under senare tid tycks problematiseras och synliggöras i högre grad än tidigare.

Denna kunskapsöversikt syftar inte i första hand till att ge svar på de många problem och motsättningar som existerar inom fritidsvetenskapen. Översikten bör istället ses som en plattform att utgå ifrån för vidare problematiseringar. En möjlig uppgift för fritidsvetenskapen är, som vi sett, att ge alternativ till olika fritidslivsstilar men även att utifrån forskning beskriva hur fritiden ser ut, används och gestaltas av olika grupper i samhället. På så sätt kan bl.a. olika marginaliserade grupper fritid beskrivas och problematiseras (t.ex. pensionärer, kvinnor, arbetslösa etc.) i syfte att stödja grupperna ifråga samt för att bättre förstå det samhälle vi lever i. Det borde också finnas ett samhällsekonomiskt intresse för att i högre grad intressera sig för fritidsvetenskap. Detta eftersom det tycks som om man ur rehabiliteringssynpunkt (Norling, 1999) har mycket att vinna genom en fördjupning av fritidsvetenskapliga kunskaper. Sett ur ett folkhälsoperspektiv borde information om fritidens betydelse, i förebyggande syfte och ur ett holistiskt perspektiv, också vara mycket viktig.

Hur människors framtida fritid, och de aktiviteter som ingår i denna, kommer att se ut är i stor utsträckning beroende av samhällsutvecklingen. Om det holistiska perspektivet på människan ges ökad betydelse kommer troligen en ökad vikt även att fästas vid människors fritid. Fritidsvetenskapliga studier kan då komma att öka i betydelse och omfattning samt bidra med viktiga kunskaper om vårt samhälle och människorna som lever i det.

LITTERATURLISTA

- Berggren, L. (2000) "Jamen pappa, du är ju löpare!" Om den villkorade fritiden som tummelplats för växande. I *Fritidskulturer* Berggren, L. (red.) Lund: Studentlitteratur.
- Deem, R. (1995) Kvinnors fritid i Storbritannien under 1900-talet: praktik och politik. I *Fria val? Om kön, makt och fritid. Delbetänkande från fritidsutredningen*. SOU 1995:145. Stockholm: Norstedts Tryckeri AB
- De Grazia, S. (1962) *Of Time, Work and Leisure*. Hartford: Connecticut Printers Incorporated.
- Docker, J. (1994) *Postmodernism and Popular Culture*. Melbourne: Cambridge University Press.
- Epstein, R., Cram, M. & Kelley, J. (1994) How much do you know about recreation for older adults? *Parcs and Recreation*, 29, 3 (NRPA).
- Featherstone, M. (1990) *Consumer Culture and Postmodernity*. London: Sage.
- Featherstone, M. (1991) *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage.
- Godbey, G. (1994) *Leisure in your life. An exploration*. State College Pennsylvania: Venture Publishing, Inc.
- Gruneau, R. (1988) Modernization or Hegemony: Two views of Sport and Social Development. In *Not Just a Game*, (ed.) Harvey, J. & Cantelon, H. Ottawa: University of Ottawa Press, 9-32.
- Haywood, L., Kew, F., Bramham, P., Spink, J., Capenerhurst, J. & Henry, I. (1995) *Understanding Leisure*. Cheltenham: Stanley Thornes (Publishers) Ltd.
- Henderson, K.A. (1994) Perspectives on analyzing gender, women, and Leisure. *Journal of Leisure Research*, 25, 119-137.
- Henderson, K.A. (1995) Feministisk forskning synliggör kvinnors fritid. I *Fria val? Om kön, makt och fritid. Delbetänkande från fritidsutredningen*. SOU 1995:145. Stockholm: Norstedts Tryckeri AB
- Horna, J. (1994) *The Study of Leisure. An Introduction*. Toronto: Oxford University Press.
- Iso-Ahola, S.E. (1987) The Social Psychology of Leisure. In *Recreation and Leisure: An introductory Handbook* (ed.) Graefe, A. & Parker, S. State College, PA: Venture, 41-7.
- Johansson, I. (1984) *Fritidspedagog på fritidshem: En yrkesgrupps syn på sitt arbete* (Göteborg Studies in Educational Science 100). Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Kaplan, M. (1975) *Leisure: Theory and Policy*. New York: Wiley.

- Kraus, R. (1984) *Recreation and Leisure in Modern Society*. Glenview, IL: Scott Foresman and Company.
- Lexin (1992) *Språklexikon för invandrare*. Statens Skolverk. Uppsala: AWT Tryckeri
- Lynch, R. & Veal, A.J. (1997) *Australian Leisure*. Melbourne: Addison Wesley Longman Australia Pty Limited.
- Neulinger, J. (1981) *The Psychology of Leisure*. Springfield, IL. Charles C. Thomas.
- Norling, I. (1999) *Om hur fritid-kultur-rekreation påverkar äldres hälsa*. Göteborg: Sektionen för vårdforskning. Sahlgrenska universitetssjukhuset.
- Norling, I. (2001) *Rekreation och psykisk hälsa. Dokumentation och analys av forskning om hur rekreationens inriktning och kvalitet kan förbättra psykisk hälsa och behandlingen av psykisk ohälsa*. Göteborg: Sektionen för vårdforskning. Sahlgrenska Universitetssjukhuset.
- Olson, H-E. (1997) *Fritidsvetenskaplig utbildning. Ett internationellt perspektiv. Fritidspolitiska studier 9*. Stockholm: Hans- Erik Olson och Ifs.
- Olson, H-E. (1998) *Ny start för fritidssektorn. Inledning till en fritidspolitisk etik. (Preliminär version) Fritidspolitiska studier 10*.
- Parker, S.R. (1980) *Leisure and Leisure Studies in the United States and Britain-a Comparative Survey*. *Loisir et Société/Society and Leisure* 3 (2):269-80
- Rojek, C. (1995) *Decentring Leisure. Rethinking Leisure Theory*. London: SAGE Publications Ltd.
- Rydenstam, K. (1992) *I tid och otid. En undersökning om kvinnors och mäns tidsanvändning 1990/1991. Levnadsförhållanden. Rapport 79*. Statistiska Centralbyrån. Örebro: SCB-Tryck.
- Scardigli, V. (1989) *Consumption, Leisure and Lifestyle in Western Europe*. In *Lifestyles: Theories, Concepts, Methods, and Results of Life Style Research in International Perspective*. (ed.) Filipcová, B., Glyptis, S. & Tokarski, W. Prague: Academy of Sciences and the ISA Research Committee on Leisure, 302-22.
- Selander, S. (1989) *Förvetenskapligande av yrken och professionaliseringsstrategier*. I Selander, S. (Red.) *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap. Professionaliseringens sociala grund*. Lund: Studentlitteratur
- SOU 1996:3 (1996) *Fritid i förändring. Om kön och fördelning av fritidsresurser. Slutbetänkande från fritidsutredningen*. Stockholm: Norstedts Tryckeri AB.
- Strömberg, B. (1997) *Professionellt förhållningssätt hos läkare och sjuksköterskor. En studie av uppfattningar*. Göteborg Studies in Educational Sciences 111. Acta Universitatis Gothoburgensis. Lund: Studentlitteratur.
- Veblen, T. (1899) *The Theory of the Leisure Class*. New York: Macmillan.

- Zuzanek, J. (1976) Leisure and Social Change. Waterloo, ON: University of Waterloo, Faculty of Human Kinetics and and Leisure Studies.
- Zuzanek, J. (1978) Social Differences in Leisure Behavior: Measurement and Interpretation. Leisure Sciences 1 (3):271-93
- Östergren, O. (1926) Nusvensk Ordbok. Stockholm: Ivar Hæggströms Boktryckeri AB.

**RAPPORTER FRÅN INSTITUTIONEN FÖR PEDAGOGIK OCH
DIDAKTIK GÖTEBORGS UNIVERSITET
ISSN 1404-062X**

Beställes från Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet,
Box 300, SE405 30 GÖTEBORG. Email: IPD.Rapporter@ped.gu.se. Serien
startade 1999.

Gannerud, Eva & Lander, Rolf. "Börja där deltagarna står". Utvärdering av
KAL-projektet. Ett kvalitets- och utvecklingsprojekt för IFO inom Kungälv,
Alingsås och Lerums kommuner. 2001:03.

Thång, Per-Olof & Wärvik, Gun-Britt. Kompetensutveckling för
yrkesverksamma inom den västsvenska verkstadsindustrin – är det möjligt?
2001:04.

Malmqvist, Johan. Kunskapsutveckling hos elever med rörelsehinder.
Delstudie III. Kognitiva strategier vid arbete med matematikuppgifter med
spatialt innehåll. 2001:05.

Malmqvist, Johan. Lärande med rörelsehinder. Studier av förutsättningar och
möjligheter för kunskapsutveckling i skolan. 2001:06.

Andersson, Katarina & Refinetti, Monica. Att vara lärare i en mångkulturell
skola. 2001:07.

Raneskog, Per & Samuelsson, Martin. "Hur tänker dom?" 2001:08.

Andersson, Bo, Casperson, Sigward & Hermansson Adler, Magnus.
Undervisning i historia i skolan. Något om historiedidaktikens teori och
praktik. 2001:09.

Kullberg, Birgitta. Unga visioner i Majorna. Utvärdering av ett projekt för och
med unga i övre tonåren. 2001:10.

**Bredänge, Gunlög, Hedin, Christer, Holm, Kerstin & Tesfahuney, Mekonnen
(Red.)** Utbildning i det mångkulturella samhället. Volym 2. Vetenskap i en
mångkulturell och postkolonial värld. Frågor och utmaningar. 2001:11.

Rovio-Johansson, Airi. Lärandets betingelser. En intervjustudie om studenters
erfarenheter under första universitetsterminen på programmet
Naturvetenskaplig problemlösning. 2001:12.

Haglund, Björn. Fritidsvetenskap – En kunskapsöversikt. 2001:13.

FÖRORD

I ett internationellt perspektiv är svensk fritidsvetenskaplig forskning och utbildning ganska outvecklad. Detta arbete är därför ett försök att sammanställa en del av de befintliga fritidsvetenskapliga kunskaperna. Avsikten med denna översikt inriktar sig på att dels tydliggöra fritidsvetenskap som kunskapsfält. Dels är avsikten att ge exempel på forskning och utbildning ur ett internationellt perspektiv inom detta område. Översikten avser att bl.a. användas inom utbildningen av gymnasielärare i Barn- och fritidskunskap för att på så sätt utveckla kunskaperna om fritidsvetenskap och som en utgångspunkt för vidare forskning inom området.

Detta arbete har tillkommit efter initiativ av Bengt Edström och Kerstin Strähle vilka är verksamma vid Institutionen för Pedagogik och Didaktik på Universitetet i Göteborg. Ett stort tack till er båda som gett mig inspiration och idéer vid utformningen av denna skrift och delat med er av era djupa kunskaper inom fältet. Jag vill också tacka Inga Wernersson för värdefulla synpunkter och påpekanden kring innehållet. Kunskapsöversikten har möjliggjorts genom ekonomiskt bidrag av Lärarutbildningsnämnden (LUN).

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	1
2. FRITID UR ETT HISTORISKT PERSPEKTIV	3
3. DEFINITIONER AV FRITID	6
4. FRITIDEN UR ETT SOCIOLOGISKT OCH PSYKOLOGISKT PERSPEKTIV	11
5. FEMINISTISK FORSKNING KRING FRITIDEN	17
6. DET POSTINDUSTRIELLA SAMHÄLLET OCH FRITIDEN	20
7. FRITIDSAKTIVITETER	24
8. FRITIDSVETENSKAPLIGA UTBILDNINGAR	32
9. FRITIDENS FRAMTID OCH MÖJLIGHETER I SVERIGE	40
LITTERATURLISTA	46

FRITIDSVETENSKAP – EN KUNSKAPSÖVERSIKT

1. INLEDNING

To have leisure is one of the oldest dreams of human beings-to be free from an endless round of labor, free to pursue what one wants, to spend time in voluntary, pleasurable ways, free to find and accept one's place in the world, free of the tyranny of nature and of other human beings, free to exist in a state of grace. Living life of your own terms, being free to do what you choose, is a central ideal of Western society, and quite probably, of you as an individual. Godbey, s.1, 1994

I vårt nutida samhälle finns det ingen större anledning att gå i dispyt med citatet ovan. Då fritiden ses som oerhört viktig för människan skulle man dock kunna anta att fritiden under lång tid undersökts och beforskats. Enligt Godbey så är dock analyser av människors fritid i vissa fall ignorerade på universitetsnivå. Det finns inte heller en klart definierad tradition som kan kallas för fritidsteori. Vad som räknas som fritidsstudier och fritidsteori varierar därför mellan olika länder och en förklaring till att fritiden saknar en övergripande teori kan, enligt Haywood et al. (1995) vara att forskning om fritid är ett ganska nytt område. Man har i högre omfattning intresserat sig för andra områden som arbete, organisationer, politik och familj. Fritiden som forskningsområde kan sägas ha "blivit över" när forskningsintresset istället riktats mot dessa "viktigare" forskningsområden.

En andra orsak till att fritiden lämnats utanför socialteorin härrör från den egna historien. Fritiden saknar en egen historia och kan med få undantag, i likhet med könsfrågor, ses som gömd i och av historien. Fältet domineras därför av andra forskningstraditioner. Fritid ses ofta, enligt Haywood et al. som en produkt av 1800-tals kapitalismen och består av fri tid, dvs. fritiden är tid som "blir över" när arbetet är klart. Bristen på teori kan, enligt dessa författare, också ha att göra med att fritid och olika former av fritidsaktiviteter är ett mycket komplext område.

Fritid kan därför sägas vara ett mångfacetterat och i viss mån undflyende begrepp. Det är mångfacetterat i den bemärkelsen att vi alla har någon sorts relation till fritiden men att *vad* vi betraktar som fritid skiljer sig åt. Vad fritid innebär, vilka aktiviteter som ses som fritidsaktiviteter och vad vi väljer att göra på vår fritid, i den mån vi har möjlighet att välja, blir därigenom något som kan ses som högst individuellt.

The very terms recreation and leisure may convey different meanings to the public at large. /.../ For some, recreation means the network of public agencies that provide such facilities as parks, playgrounds, swimming pools, sport fields, and community centers in thousands of cities, towns, counties, and park districts today. For others, recreation may be found in a Senior Center or Golden Age Club, a sheltered workshop for the mentally retarded, or a hospital for physical rehabilitation. Kraus, s.3, 1984

Begreppet fritid kan även ses som undflyende då det ur forskningssynpunkt tycks vara svårt att enas kring en definition om vad som är fritid. Vad som räknas som fritid skiljer sig också åt mellan olika kulturer, mellan män och kvinnor och vilken tidsepok vi talar om. Av dessa anledningar finns det därför olika synsätt på vad fritid är, vilket innehåll fritiden bör ha och vilket innehåll människors fritid faktiskt har. Fritid kan utifrån en vetenskaplig synvinkel alltså dels ses som ett underteoretiserat och dels ett problematiskt område som dessutom tycks förändras i takt med att samhället som sådant ändras.

Denna kunskapsöversikt avser att, utifrån det begränsade material som använts och de relativt snäva tidsramar som varit för handen, ge en bild av hur den forskning som trots allt existerar betraktar fritiden och våra möjligheter att utöva fritidsaktiviteter som på något sätt berikar oss. Av dessa anledningar är en del av materialet också att betrakta som sekundärkällor. För att få en klarare bild av forskningsområdet har det material som studerats i stor utsträckning varit svenska och utländska översikter som utifrån olika utgångspunkter fokuserat på fritiden. Då syftet är att ge en översikt över området så kommer inget specifikt synsätt eller speciell tradition beträffande fritid att betonas. Det innebär också att delkulturer av olika slag, exempelvis ungdomars fritid, berörs i ringa utsträckning. Dock borde en del av de spänningar och variationer som finns inom fritidsvetenskapens område få möjlighet att ta form och gestaltas.

Det bör också påpekas att den litteratur som tas upp begränsar sig till att omfatta ett fåtal länder som Sverige, Storbritannien, Canada och USA. Det som tas upp är därför först och främst synen på fritiden i den anglosachsiska världen. Det är med andra ord forskningen i vårt västerländska industrisamhälle som i huvudsak beaktas vilket i sig beror på att forskningen kring fritiden är, speciellt i USA, betydligt mer omfattande än den som existerar kring andra kulturer.

Dispositionen för kunskapsöversikten innebär att fritiden först kommer att sättas in i ett historiskt perspektiv med utgångspunkt i den antika grekiska uppfattningen kring fritidsbegreppet. Därefter kommer olika försök att kortfattat definiera vad fritid egentligen innebär att presenteras. Vidare kommer fritiden att belysas utifrån

skilda teoretiska perspektiv samt utifrån olika former av beskrivningar och kategoriseringar av aktiviteter som ingår i människors fritid. Kunskapsöversikten avslutas med en beskrivning av olika internationella fritidsvetenskapliga utbildningar och en diskussion kring vilka möjligheter det finns att fördjupa och vidareutveckla våra kunskaper kring fritidsvetenskap.

2. FRITID UR ETT HISTORISKT PERSPEKTIV

En rad forskare har debatterat vilket förhållande arbete och fritid har till varandra. Vissa har ansett att arbete och fritid har likheter medan andra menar att de skiljer sig åt. Till viss del kan dessa tvistemål ha att göra med vilka människor, kulturer eller tidsperioder som undersöks. Haywood et al. (1995) menar att det ofta påstås att det inte går att särskilja arbete och fritid i så kallade "primitiva" samhällen. Som exempel nämner de samhällsbildningar i söderhavet som för samman arbete, lek religion och olika ritualer. Fritiden är inte något som kan frigöras som en enskild företeelse skild från övriga delar av livet. En helt motsatt uppfattning stod att finna i det antika Grekland.

The opposite standpoint, that leisure bears no resemblance to work, finding its meaning elsewhere, is attributed historically to the Ancient Greeks of the classical period. Indeed the Greek word for work means non-leisure. Only free men were capable of attaining leisure, because leisure was freedom from the necessity to work which was in itself a mark of citizenship. Haywood et al., s.25, 1995

Fritiden hade alltså här ingen direkt beröring med arbetet. De Grazia (1962) menar att för de gamla grekerna så var arbete ett motsatsord till fri tid men inte till fritid. Grekerna gjorde, enligt honom, alltså en distinktion mellan fritid och fri tid.

Work is the antonym of free time. But not of leisure. Leisure and free time live in two different worlds. We have got in the habit of thinking them the same. Anybody can have free time. Not everybody can have leisure. /.../ Free time refers to a special way of calculating a special kind of time. Leisure refers to a state of being, a condition of man, which few desire and fewer achieve. De Grazia, s.7-8, 1962

De Grazia menar att fri tid poängterar tidsbegreppet. Det avser en tidsmängd som ställs åt sidan och undantas från arbetstiden. För Aristoteles hade tiden ingen betydelse med avseende för fritiden. Fritiden sågs snarare som ett tillstånd- ett varande. Detta tillstånd innebar friheten från nödvändigheten av att arbeta men dessutom också friheten från att delta i vilken aktivitet som helst som man föredrar att avstå ifrån. Fritiden kan därför, som Lynch & Veal (1997) skriver,

förknippas med frihet eller något befriande av de grekiska filosoferna. Flera av dessa såg fritiden som ett mål med livet och fritiden kunde lämpligen bestå av musikaktiviteter eller filosofiska frågor. Det är dock på sin plats att poängtera att den typ av fritid som åsyftades av de grekiska filosoferna inte gällde alla människor i de grekiska stadsstaterna utan endast de fria manliga medborgarna.

The bulk of the population - the artisans, women and slaves – were classed by the Greek ruling class of the time as non-citizens. It must be assumed that the majority had some leisure, but the available historical accounts of leisure tend to ignore it. a.a.s.7

Denna syn på fritid kan ses som elitistisk, den omfattade ju inte alla, och är inte gångbar i vårt samhälle men de delar av synen på fritid som omfattar idéerna om frihet och personlig utveckling genom fritidsaktiviteter fortfarande aktuella (Lynch & Veal).

Synen på fritid skiljer sig alltså åt mellan olika kulturer men ord kan också ändra betydelse över tid även inom ett och samma samhälle. Olson (1998) menar att ordet fritid har haft olika innebörder under olika perioder.

Första gången Svenska Akademin har kunnat belägga att ordet ”fritid” har använts i det svenska språket var 1784. Då betydde ordet ”den tid man är fri från (en periodiskt uppträdande) sjukdom (i synnerhet frossa). a.a.s.3

Detta är sannolikt en definition som är främmande för de flesta nutida människor. En annan betydelse, enligt ovanstående bok från Svenska Akademin, härstammar från 1825 då fritid även kunde ses som den tid då en lärjunge inte går i skolan. I ”Nusvensk Ordbok” (1926) ses fritid som bl.a. ledig tid, ledighet och vilotid. En likartad beskrivning ger ”Lexin. Språklexikon för invandrare” (1992) då man beskriver fritid som den tid då man är ledig från sitt arbete. Den svenska betydelsen av fritid har alltså förändrats men samtliga här nämnda definitioner skiljer sig såväl från det antika grekland som de söderhavsöar som Haywood et al. (1995) refererar till.

Det var först i och med den industriella revolutionen som fritiden, i mer modern tid, synliggjordes eftersom uppdelningen mellan arbete och fritid gavs skarpa konturer. I samband med industrialiseringen kunde man associera fritiden med ett längre sammanhållande block av fri tid där olika former av fritidsaktiviteter kunde utföras. Det gamla bondesamhället såg tiden som cyklisk, dvs. arbetet följde årstiderna, medan industrialiseringen medförde en linjär syn på tiden. Istället för årstiderna blev klockan det som styrde arbetet (Haywood et al., 1995).

För de som fortsatte att arbeta på sina gårdar och för de kvinnor som följde sina män till städerna skedde dock ingen förändring. Som Haywood et al. och SOU 1996:3 påpekar så innebär detta dock inte att det inte existerade någon form av fritid i det förindustriella samhället. Vad som skedde var istället att arbetet centraliserades på ett annat vis än tidigare och att det skapades en arbetsetik av ett nytt slag.

This is not to suggest that leisure did not exist before that period, for it most certainly did. There is considerable documentary evidence of pleasure, pastimes, fairs, wakes, feasts, holy-days, markets and recreations in pre-industrial Britain. It is to suggest, however, that leisure came to be conceived in a new way during the industrial period, and the most telling characteristic of this new conception is that of work *centrality*. Work came to dominate people's lives during this time, not simply in the sheer amount of time demanded by the new processes and practices of industrial labour, but much more powerfully because of changes in the nature of work. This demanded a new way of seeing the world – a new psychological stance – which came to be characterised as the “work ethic”. Pleasure came a poor second in this scenario, and the modern view of leisure emerging against this background reflects this conception: leisure is dependent on work for its time and its justification. Haywood et al., s.22, 1995

Det tycks därför som om det gamla bondesamhällets syn på arbete och fritid, åtminstone till vissa delar, inte skiljde sig alltför mycket från den struktur som Haywood et al. (1995) menade att olika samhällen i söderhavet har.

Berggren (2000) anser att fritiden kan ses som en social konstruktion då den passade in i den kapitalistiska ordningen. Alltsedan industrialiseringen tog fart och dagen delades upp i arbetstid och fritid har förhållandet mellan arbete och fritid varit dualistiskt. Genom industrialiseringen på 1800-talet kom arbetet att relateras till fritiden på två sätt. Dels så avskildes fritiden från arbetet och blev även underordnat detsamma och dels så kom många fritidsaktiviteter att anta egenskaper som karakteriserade industriarbetet och kom på så sätt att på ett psykologiskt plan stödja arbetsetiken. Exempelvis kom en aktivitet som fotboll att ramas in med regler om antal deltagare, längd på matchen etc. Det tycks därför som om fritiden i vårt västerländska industrisamhälle under en längre tid i allmänhet relaterats till, och även underordnat sig, begreppet arbete (Haywood et al., 1995). Det finns dock tecken på att denna fritid är under förändring.

The definitions of this leisure - whether a time free from obligations, a kind of activity, or the quality of experience – however, continued to be

debated. An earlier agreement among the scholars that leisure could and should be distinguished from other spheres of life subsequently became a point of dispute as well, especially because the nature of leisure in modern societies seems to blend element of leisure with other life domains.
Horna, s.66, 1994

Horna menar således att det fanns en viss konsensus kring olika förslag kring fritidens karaktär vid slutet av 1970-talet. Vad man bl.a. var överens om var att industrialiserade samhällen hade åstadkommit en historiskt specifik form av fritid. På senare tid verkar det dock som om denna syn håller på att luckras upp i och med att vad som ses som fritid i vårt samhälle inte ses som lika klart definierat. Den tidigare skarpa åtskillnaden mellan arbete och fritid tycks nu inte längre vara lika självklar och profilerad.

3. DEFINITIONER AV FRITID

Vid en beskrivning av ett fenomen eller ett begrepp, som exempelvis fritid, är det på sin plats att närmare definiera det som skall beskrivas. Horna (1994) menar att det tycks som om det finns mer än en användbar definition av vad fritid egentligen är och forskare av olika slag har inte kunnat enas om exakt vad fritid är för något och hur fritiden skall karakteriseras. Då det existerar en mängd olika förslag på hur man bör uppfatta fritid har flera fritidsforskare försökt att klassificera dessa definitioner. Man har då försökt att ta hänsyn till det fokus respektive definition har intresserat sig för. Då utrymmet här är begränsat och variationen av de olika försöken att definiera fritid är stor så kommer jag endast att återge några av dessa. Definitionerna är trots detta ibland överlappande.

Den kategorisering Neulinger (1981) gör av fritiden kanske är den enklaste. Denne använder sig av två kategorier som omfattar det subjektiva och det objektiva användandet av fritiden.

The former /.../ portray leisure as a state of mind; the latter comprises the views that include the quantitative, residual, or discretionary time concepts. Horna, s.46, 1994

Ett tämligen tidigt försök att kategorisera olika definitioner gjordes av Kaplan (1975) som använde sig av 6 olika kategorier. Haywood et al. (1995) beskriver fyra olika sätt att se på fritid. Dessa kan ses som: Fritid som överbliven tid, Fritid som aktiviteter, Fritid som hjälpmedel och Fritid som frihet.

När fritiden ses som överbliven tid innebär det att fritiden är den tid som blir över när alla tvingande åtaganden som arbete och likande har genomförts. Detta sätt att se på fritid är, enligt Haywood et al., ganska typiskt för industrialiserade samhällen där arbetet blivit en dominerande del av livet och där klockan styr mycket av vår tid. Synsättet som sådant har mött kritik på grund av att det gestaltar ett manligt sätt att se på världen. Hushållsarbete, vilket till största delen utförs av kvinnor, värderas inte och kvinnliga erfarenheter av fritid undervärderas eller ignoreras.

När fritiden ses som olika former av aktiviteter så kan detta relateras till den förstnämnda definitionen:

... since leisure is seen as a range of *activities* in which people *choose* to participate during their free *time*. The emphasis shifts, however, from the person, to the nature of the activities undertaken, e.g. sports, television, arts, dancing, hobbies, holidays, gambling, drinking. Frequently these activities are characterised as playful and pleasurable, and are often referred to as recreations. Haywood et al., s.3, 1995

Vad som dessutom är väsentligt, i denna definition, är fritidens relation till arbete vilket här ses som ett motsatsförhållande. Aktiviteten genomförs frivilligt och för sin egen skull.

Den tredje definitionen av fritid, dvs. fritid som hjälpmedel liknar den föregående men poängterar att fritidsaktiviteterna är hjälpmedel dels för individen men även för samhället. På så sätt ses fritiden som ett hjälpmedel för att uppnå socialt önskvärda mål. Fritidsaktiviteterna ses som terapeutiska eller tränande. En mer negativ benämning på aktiviteterna skulle kunna vara att de används som en form av social kontroll eller som kompensatoriska.

This sort of evaluative view of leisure differs in character from conceptions of leisure in “time” and “activity” terms, because it is less concerned with defining how leisure is best identified and measured, than with how leisure is *used*. Defining leisure is thus not regarded as particularly problematic, but people’s leisure lifestyles are. Again we find strong echoes of the role of leisure as a servant for work – as the dependent variable in a work-centred world. a.a.s.4

När fritiden ses som frihet innebär detta att fritiden är ett mål i sig som inte behöver rättfärdigas. En person har fritid när han eller hon är befriad från krav som begränsar i andra sammanhang och definitionen poängterar den enskilda människans möjligheter att uttrycka sig, utveckla sig och vara sig själv. Haywood et al. menar att denna uppfattning ofta har förknippats med eliten inom olika

kulturer då dessa, under ideala förutsättningar, både har haft tid och råd att utveckla fritidsbaserade livsstilar.

Ingen av förklaringarna ger en komplett definition av vad fritid är. De ger dock en bild av fritidens natur. Vad som är viktigt är också att de riktar vår uppmärksamhet mot varje uppfattnings sociala ursprung och om de olika värden som implicit finns i olika sätt att definiera fritid. De beskriver också på vilka sätt politiker, fritidsskapare och liknande ser på fritid idag (Haywood et al., 1995).

Kraus (1984) menar att det finns minst fyra olika kategoriseringar av fritid som kan ses som traditionella. Han finner dels en klassisk åskådning beträffande fritid där De Grazia (1964) kan ses som en representant. Dels kan fritiden ses som en symbol för social klasstillhörighet. Denna åskådning emanerar från Thorstein Veblen's verk "The Theory of the Leisure Class" som utkom 1899. Veblen menade att under den feodala perioden samt under renässansen och industrialiseringen så blev den synliga fritiden ett kännetecken för överklassen i Europa. Kraus menar dock att den grupp som Veblen kom att kritisera i sitt arbete, förutom en mindre grupp "jet-setare", inte längre existerar.

To some degree, however, Veblen's analysis is still relevant. The wealthy and privileged class in modern society-although its members may not have an immense amount of free time-continues to engage in wide variety of expensive and prestigious leisure activities. They tend to travel widely, to entertain, to patronize the arts, and to engage in exclusive and high-status pastimes. Although rarely called the "leisure class" today, this group still continues to define itself through its use of leisure. a.a.s.43

Kraus tredje kategori innebär att fritiden är en aktivitet som ses som ett icke-arbete. Aktiviteten eller aktiviteterna utförs under människors fria tid. I detta sammanhang är det själva aktiviteterna som utförs under fritiden som betonas.

Det, enligt Kraus, vanligaste sättet att betrakta fritid, är dennes fjärde kategori. Här ses fritiden som en icke tvingande och godtycklig tid. Denna syn innebär att fritid är den tid som inte innebär arbete eller resor som är arbetsrelaterade. Detta synsätt exkluderar också sömn, att äta eller personlig hygien från fritiden.

Its most important characteristic is that it lacks a sense of obligation or compulsion. This approach to defining leisure is most popular among economists or sociologists who are particularly concerned with trends in the economic and industrial life of the nation. a.a.s.44-45

Han menar att detta sätt att se på fritiden kan ses som ett lättöverskådligt sådant men att synsättet inbegriper vissa problem. Kraus frågar sig nämligen om man verkligen kan ge exempel på någon aktivitet där man är helt fri från skyldigheter och totalt befriad från yttre mening.

Till dessa kategorier lägger Kraus till en nyare holistisk kategori där fritiden ses som ett sätt att vara. Denna kategori har lånat drag av de övriga nämnda och betraktas som en psykologisk syn där betoningen av den upplevda friheten när aktiviteten genomförs fokuseras. Detta synsätt är holistiskt i det att livet inte delas upp i små delar eller sfärer. Religion, arbete, fritid och familjeaktiviteter ses istället som delar av en helhet.

Olson (1998) använder sig, liksom i viss mån Berggren (2000), av begreppen fritid och tvångstid.

Hur skall vi då i ett svenskt sammanhang förstå "fritiden"? Låt oss se närmare på ordet "fritid". Det består av två termer, "fri" och "tid" och pekar således ut en viss kvantitet tid som fri i någon mening. Därmed måste det också finnas en eller flera andra kvantiteter tid, som inte är lika fri som "fritiden". Denna måste följaktligen ses som en tvångstid eller bunden tid. Vi kan således göra en första distinktion mellan *fritid* och *tvångstid*. Olson, s.14, 1998

Han menar att denna distinktion är rent analytisk och inte säger något om hur olika individer uppfattar sin fritid eller tvångstid. Vad som dock är viktigt att komma ihåg är att tvångstiden inte kan väljas bort medan man beträffande sin fritid kan välja vad innehållet skall bestå av. I vårt samhälle består tvångstiden av flera olika delar: ekonomisk, fysiologisk respektive social tvångstid. Den ekonomiska tvångstiden innebär att vi måste arbeta för att kunna skaffa mat och husrum medan fysiologisk tvångstid innefattar det faktum att vi måste sova och vila samt reproducera oss för att människosläktet skall kunna fortbestå. Den sociala eller relationella tvångstiden består av två delar. Dels finns det en relationell tvångstid gentemot staten. Denna består i att vi måste gå i skola, deklarerera och liknande. Dessutom finns det en relationell tvångstid från samhällets sida. Detta kan sägas vara sociala plikter som medför att vi tar hand om och uppfostrar våra barn tills de är mogna att klara sig själva. Sedan finns det också förpliktelser, sociala relationer, gentemot familj, släkt och vänner. Även om vår tid är kanske mer inrutad än någonsin så ses uppdelningen av dagen mellan fritid och tvångstid av olika slag som flytande och speciellt då i vissa friare yrkesgrupper (Olson, 1998).

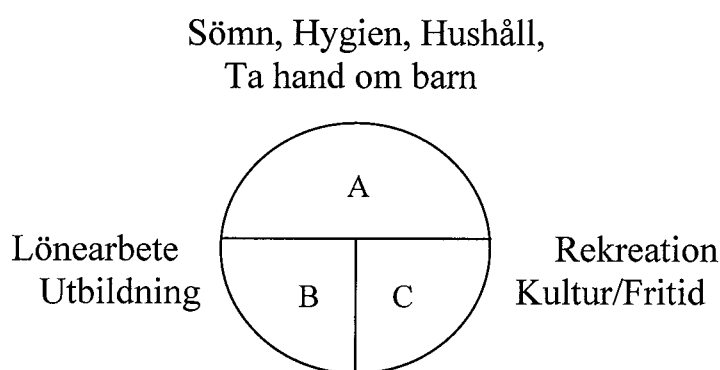
Olson menar att det finns två dimensioner av fritidsbegreppet. Fritiden är dels en fri tid som kan ses som en kvantitet. Dels har fritiden ett innehåll, en kvalitet. För att skilja dessa båda dimensioner så görs en åtskillnad på fri tid och fritid. Utifrån denna åtskillnad kan den "fria tiden" betraktas som den stora kvantiteten, helheten, och "fritiden" är mindre och kan ses som ett specialfall av den "fria tiden". Den "fria tiden" är den del av dagen då vi är fria från tvång och har en frihet från olika sorters nödvändigheter (Olson, 1998). Den frihet som åsyftas tycks då vara den *ekonomiska* tvångstiden.

Fritiden innebär frihet till olika aktiviteter som vi medvetet väljer. Det är endast på fritiden som människan aktivt har möjlighet att välja olika aktiviteter. Dessa väljs dock inom de barriärer som olika ekonomiska och socio-kulturella faktorer sätter gränser för (Olson, 1998).

Olson gör alltså, i likhet med flera andra författare, åtskillnad mellan arbete, fri tid, fritid och olika typer av tvång under dessa tider. Detta får också som konsekvens att definitionen av vad fritid är inbegriper alla dessa aspekter.

Fritid är den tid människan förfogar över för val av aktiviteter, vilka inte är nödvändiga på grund av fysiologiska, ekonomiska eller andra sociala tvång och som vi använder för att öka vår icke-materiella livskvalitet.
a.a.s.28, 1998

Norling (1999) beskriver nedan en modell som, enligt honom, är en ofta använd sådan som används för att ge en totalbild över våra olika aktiviteter. Han betonar dock att det inte existerar några vattentäta skott mellan de olika delarna i modellen. Då aktiviteterna finns som en helhet hos individen samverkar de också.

Figur 1.

Modellen borde kunna ses som ett uttryck för den mänskliga vardagen där sektor A och C kan ses som vår fria tid. Utifrån det tidigare resonemanget kring fritiden som något som för individen kan upplevas som en stund av frihet är det dock endast sektor C som kan räknas som fritid. Utifrån det resonemang som förs av Olson (1998) och Berggren (2000) kan sektor A också rubriceras som tvångstid av olika slag.

Resonemanget tycks även anknyta till De Grazia (1962) och dennes åtskillnad av fri tid och fritid. Denne menar att bristen på distinktion mellan fritid och fri tid är ett tecken på att vi har fallit tillbaka till det sätt att tänka som existerade innan Platon. De Grazia menar att det är tack vare de gamla filosoferna som fritiden gavs en identitet men att de förmåner deras tänkande givit nu till stor del har förlorats.

Vid en sammanfattning av de olika definitionerna verkar det, precis som Horna (1994) hävdar i sin presentation av olika definitioner av vad fritid är, som om det trots allt finns en generell form av konsensus mellan olika forskare. Även om definitionerna av fritidsbegreppet skiljer sig åt och i vissa fall står i opposition mot varandra verkar det som om de olika definitionerna får ett utfall i ett fåtal kategorier. De objektiva och subjektiva grupperingarna som beskrevs tidigare, samt friheten att välja, aktiviteter, erfarenheter, den godtyckliga tiden och individuella uppfattningar kan ses som kärnan i dessa kategorier. Som tidigare antytts verkar den skarpa åtskillnaden mellan arbete och fritid inte längre vara lika tydlig. Detta verkar också överensstämma med den redovisade holistiska traditionen som dessutom, som vi senare skall se, också tycks vara förknippad med ett postmodernistiskt sätt att se på fritiden.

4. FRITIDEN UR ETT SOCIOLOGISKT OCH PSYKOLOGISKT PERSPEKTIV

De olika försöken att definiera fritiden kan på intet sätt sägas vara ”tagna ur luften”. Som det torde ha framgått baseras de olika definitionsförsöken på olika antaganden om människan och det samhälle de lever i. Detta avsnitt avser att närmare framställa några av de vetenskapliga traditioner som har försökt att beskriva människan och hennes möjligheter till att ha och uppleva en positiv fritid. Vad som främst fokuseras här är sociologiska och psykologiska teorier även om fritiden även skulle kunna ses t.ex. utifrån ekonomiska termer.

En viktig faktor i betraktandet av fritid är, som vi sett, att denna ses som fri och att det vi gör på vår fritid görs utan tvång och utifrån vår fria vilja. Frågan är dock hur

fria vi egentligen är? Berggren (2000) menar att fritiden inte alls är så fri som man lätt kan förledas att tro.

Fritiden hänger inte fritt i luften, den är avhängig det liv vi är hänvisade till, bland annat våra ekonomiska, utbildningsgrundade, etniska, relationsmässiga och genuspräglade villkor. a.a.s.45

Inom sociologin kan man hitta två framträdande begrepp i försöken att gestalta våra liv där fritiden ingår. Citatet ovan kan ses som tillhörande den tradition som anser att fritiden bör ses från ett strukturellt kontrollerande perspektiv. Den andra traditionen poängterar istället den enskilde individens frihet att agera och handla (aktion). Haywood et al. (1995) menar att begreppen inom dessa båda traditioner, aktion och struktur, har vissa brister men att de ändå är användbara i beskrivningen av traditionerna och att de ofta dikotomiseras gentemot varandra.

I den sociologiska tradition som ser fritiden som aktion skiljer sig fritiden från alla andra aspekter av livet. Fritiden ses ur detta perspektiv som icke-seriös, icke-produktiv och som vila från arbetet. Den är även frigörande, självförverkligande och ses som ett mål i sig själv. Perspektivet ifråga fokuserar sig på den enskilda människan och dennes frihet att välja fritidsaktiviteter och formerna för dessa. Det finns inte heller något som säger att den ena fritidsaktiviteten skulle vara bättre än den andra eller att en aktiv fritid är bättre än en mer passiv sådan. Det väsentliga är istället att den enskilda individen har möjlighet att välja och kontrollera sin fritid själv. Haywood et al. menar att företrädarna för detta synsätt och deras undersökningar bäst kan beskrivas som "leisure studies" och att många av dess förespråkare är forskare från Australien, Storbritannien och Amerika.

När strukturen ses som viktigare än formen för fritiden betraktas denna som en form av kontroll. Denna strukturalism har sin utgångspunkt i samhällets makt över individerna. Olson (1998) menar att vi alla styrs av olika strukturella förhållanden över vilka vi inte kan råda eller åtminstone i mycket liten utsträckning kan påverka.

Det gäller exempelvis sådana absoluta förhållanden som ålder, kön och hälsa, men också boendeort, samhällsklass och utbildning. /.../ Fritiden är således fri **endast** i jämförelse med någon av de andra kvantiteterna tid.
a.a.s.16

Kontrollen finns inte hos de enskilda individerna och deras val av fritidsaktiviteter utan snarare inom de samhälleliga strukturerna som försvårar olika val och riktar fritidsaktiviteterna mot samhällslegitimerade verksamheter. Konsekvenserna av detta blir att fritidens funktion är att bevara det existerande samhället. Det

strukturella perspektivet erbjuder två olika versioner som visar på attitydskillnader gentemot den industriella kapitalismen och den rådande sociala ordning denna företräder (Haywood et al., 1995).

Dels kan man, enligt Haywood et al. och Horna (1994) finna en konservativ åskådning som företräds av Talcott Parsons. För honom ses fritiden som en del i ett vidare socialt system där de samhälleliga ramarna tillåter vuxna att uttrycka olika former av känslomässigt självförverkligande. Den arena där detta självförverkligande främst är möjligt är kärnfamiljen.

The family is seen as a haven within which adults can relax and recuperate from the pressures of the public spheres of work, politics and culture. Consequently, the family and leisure function to provide individual security and collective solidarity. This "structural functionalist" approach has found its strongest support in American studies of sport.
Haywood et al. s.224-225, 1995

Det existerar också en betydligt mer radikal tolkning av samhällsstrukturen och dess inverkan på fritiden. Utifrån en marxistisk synvinkel är fritiden och olika aktiviteter som utförs på fritiden en spegel av det kapitalistiska samhället. De är ojämnliga, privatiserade och tävlingsinriktade.

Access to leisure depends on class relationships, particularly the control over capital (land, wealth, income), although the state may intervene but only to protect the long-term interests of market and capital.
Haywood et al. s.225, 1995

Kritiska teoretiker inom Frankfurtskolan ser det fria valet att välja olika former av fritidsaktiviteter endast som en illusion. Individerna har ingen större kontroll över mer betydelsefulla aspekter av arbete eller politik. Därför menar flera teoretiker inom denna tradition anser att mänsklig kreativitet förtrycks samt leds mot falska behov och önskningar. På så vis fångas sålunda individen i en ideologi som innefattar konsumtion och kapitalism. På så sätt kan man påstå att den frihet som det individuella valet innebär egentligen inte är någon frihet alls. Den radikala och den konservativa åskådningen skiljer sig därmed åt på ett ideologiskt plan men de kan sägas likna varandra i det avseendet att de fokuserar på den sociala samhällsstrukturen (Haywood et al., 1995).

Horna (1994) menar, i likhet med Haywood et al. att ett flertal olika sociologiskt baserade teorier och perspektiv har använts i olika undersökningar om fritiden. Bl.a. nämner hon det strukturalist-funktionalistiska perspektivet,

konfliktperspektivet och det tolkande eller symbolisk-interaktionistiska. De båda förstnämnda perspektiven torde i stor utsträckning överensstämma med vad Haywood et al. benämner som den konservativa respektive den radikala synvinkeln på fritiden.

Strukturalister undersöker olika variabler som socio-ekonomisk status, social reproduktion och utbildningsmässiga och demografiska karakteristika och deras relation till människors val, hinder och vad de föredrar för typ av aktiviteter. Många studier har fokuserat på det konfliktfyllda eller den ömsesidig förståelse som finns i relationen mellan olika sociala institutioner. Speciellt har man då intresserat sig för det ömsesidiga beroendet mellan arbete, familj och fritid. Funktionalismen intresserar sig främst för fritidens sociala funktion. Detta skulle kunna vara fritidens roll i äktenskaps- och familjestrukturen och vice versa eller hur ungdomar socialiseras in i samhället genom olika fritidsaktiviteter (Horna, 1994).

Till skillnad från det föregående perspektivet så menar konfliktteoretikerna att konflikter är ett naturligt inslag i samhället. Samhället består av olika grupperingar som sinsemellan kämpar om makt och dominans. Om man för in detta perspektiv inom forskningen om fritiden så menar man att fritiden reflekterar och förstärker den rådande hegemonin.

Conflict theorists also focus on social inequality, sexism, racism, and oppression, as well as organized conflict and deviance, especially in sports. The concept of cultural hegemony refers to domination (Gruneau 1988), a system of cultural domination that reinforces the power on dominant classes. Horna, s.67, 1994

Symbolisk interaktionism fokuserar på individer och deras beteende i större omfattning än de tidigare nämna perspektiven. Analyserna riktar sig dels mot individers subjektiva upplevelser av hur man definierar och tolkar omgivningen och de människor som ingår i denna. Dels intresserar man sig för hur dessa subjektiva upplevelser och tolkningar påverkar individen och dennes interaktion med andra. När teorin ifråga används inom forskningen kring fritiden kan denna, enligt Horna, exempelvis undersöka hur individer uppfattar meningen med fritiden eller hinder för att man skall kunna delta i fritidsaktiviteter av olika slag.

Medan de olika sociologiska traditionerna inriktar sig på att beskriva människors förhållande till fritiden ur ett mer övergripande samhällsperspektiv så studeras individers sätt att närma sig begreppet fritid utifrån ett psykologiskt perspektiv. Horna (1994) skriver att en av de främsta forskarna som använt sig av psykologi

beträffande fritid, John Neulinger, menar att denna tillnärmning begränsat sig till att undersöka på vilket sätt det mänskliga sinnet av tradition associerat med fritidsupplevelser. Psykologer undersöker därför dels vilka förhållanden som ger den sinnesstämning, inställning, som man förknippar med fritid och dels hur denna inställning är beskaffad. Dessutom vilka följder denna inställning får. De två huvudfrågorna i en socialpsykologisk analys är individuell och social påverkan och hur denna påverkan från individer och sociala strukturer får följder för andra individers attityder, motiv och uppförande. Horna hänvisar till Iso-Ahola (1987) som menar att:

The social-psychological analysis of leisure is based upon the assumption that cognitive mechanisms (thought processes) mediate all human responses to a varying degree. Horna, s.48, 1994

Det var dock först på 1970-talet som psykologi och socialpsykologisk forskning inriktade sig på att beskriva människors upplevelser av fritiden. En av svårigheterna med att använda sig av en psykologisk föreställning kring fritid härrör sig från att det inte finns något direkt samband mellan attityder och hur man uppför sig (Horna, 1994).

Det verkar som om fritidsaktiviteter i hög grad motiveras av inre faktorer. Många aktiviteter har dock såväl inre som yttre belöningar. När Neulinger's (1981) hierarkiska modell beskrivs av Horna ses motivation som ett sekundärvillkor för fritiden som längre fram bestämmer kvalitén på fritidsupplevelsen. På så vis påverkar proportionerna av inre och yttre motivation naturen av hur fritidsaktiviteter av olika slag upplevs. Det verkar dock som att människor skiljer sig betydligt åt kring hur mycket de upplever den inre motivationen. Utan att namnge några speciella forskare menar Horna att:

Most scholars posit that the differences are not due to demographic, social class, or occupational factors, and they argue that optimal experiences cannot be increased beyond a certain point by providing better and better leisure activities. a.a.s.50

De flesta författare är, enligt henne, eniga om att deltagande i olika fritidsaktiviteter är ett uttryck för personliga värden och attityder. Dessa attityder existerar dock inte inom individen som separata och oberoende enheter utan är en del av ett system som innehåller en stor del av det vi benämner som en människas personlighet.

Other related concepts include beliefs, cognitions, expectations, intentions, and perceptions of various experiences. In spite of this overall agreement,

many theorists disagree about the exact of such personality terms as mental dispositions, values, attitudes, beliefs, motivations, and satisfaction as they pertain to leisure. Many of these terms are overlapping or are used interchangeably in the literature. Horna, s.51, 1994

Det tycks alltså inte heller här existera någon konsensus mellan olika forskare hur olika begrepp, som i det här fallet attityder, motivation eller övertygelser etc., på ett mer exakt vis skall definieras. Våra övertygelser (beliefs) är det bottenfundament som bestämmer våra personliga attityder, intentioner och hur vi uppför oss. Vad som ses som de två stora källorna till hur våra övertygelser bildas är olika former av social påverkan och tidigare upplevelser. Hur länge vi vidhåller våra övertygelser och hur de formas kan skilja sig åt mellan olika människor. Detta borde enligt henne därför betyda att våra övertygelser kring fritiden varierar och att personliga erfarenheter beträffande fritidsaktiviteter är högst betydelsefulla för hur dessa övertygelser formas (Horna, 1994).

Horna summerar den psykologiska tillnärmningen av fritidsbegreppet med att konstatera att psykologin undersöker villkoren och hur den sinnesstämning som associeras med fritiden uppfattas. Enligt henne så studerar socialpsykologerna olika former av individuell och social påverkan som har inflytande på hur individer uppför sig samt deras attityder, motiv, känslor i förhållande till fritiden.

Den sociologiskt grundade forskningen har i jämförelse med de psykologiska rönen som synes getts en betydligt större plats i detta arbete. Detta innebär inte nödvändigtvis att psykologisk forskning kring människors fritid inte har samma omfång eller kvalitet som sociologiskt grundad forskning. Snarare är det så att det genomlästa materialet i högre grad baserats på sociologiska teorier. De olika teoribildningarna bör dock inte dikotomiseras i det här fallet utan det är väsentligt att påpeka, vilket Horna även gör, att många studier som behandlar vår fritid till sin natur är tvär-/mångvetenskapliga. Eftersom fritiden i sig själv har många olika ansikten så kan det också vara ganska naturligt att forskningen om densamma kräver ett bredare perspektiv än vad som ryms inom en enstaka disciplin. Skillnaderna mellan olika sociologiska inriktningar och hur fritiden uppfattas kan utifrån detta material ses som betydligt större än inom den psykologiska forskningen. Medan man inom den sistnämnda disciplinen tycks diskutera definitioner av olika begrepp så verkar oenigheten inom sociologin snarare röra sig kring hur/om människor kan påverka sin fritid och i såfall i vilken omfattning.

5. FEMINISTISK FORSKNING KRING FRITIDEN

Ovan har sociologiska och psykologiska teorier kortfattat beskrivits. Dessa kompletteras här med feministisk forskning som tar upp frågor som inte beaktats i någon högre utsträckning av ovannämnda teoribildningar.

Enligt Rojek (1995) så har den traditionella sociologin kritiserats för att man bortsett från kvinnors existens. Frågor som har med könskonstruktioner och det könsbundna hanterandet av den fria tiden ignoreras. I detta sammanhang kritiseras även den kritiska sociologin då denna i första hand kritiserat statens förhållande till produktionen och bortsett från reproduktionen.

Feminists attack the critical male-stream in leisure studies for blotting out gender and dreaming of a revolution of free men and women. They treat gender as an aspect of being which is distorted by capitalist domination but which is distinct from class. Thus, feminists argue that capitalism has produced "a common world" of women's experience regardless of the social position of individual women in the hierarchy of social stratification.
a.a.s.29

Henderson (1995) anser att denna feministiska ideologi bygger på att kvinnors erfarenheter av olika slag lägger grunden till en annan syn på vår verklighet. Detta antyder att den rådande synen på verkligheten kan betraktas som en manlig norm. Det mesta av den forskning som gjorts kring fritiden, som väl får betraktas som en del av vår verklighet, belyser mäns erfarenheter av fritidsaktiviteter varför även begreppet fritid oftast är ett uttryck för en manlig norm. SOU 1996:3 menar att den bild som tar form när man studerar hur fritiden växt fram är att utformningen och dess innehåll till stor del skapats utifrån hur män ser på fritid och efter manliga livsmönster. Litteratur kring fritid och fritidsaktiviteter har därför ofta uteslutit kvinnor och antagit att studierna av män även kan ses som giltiga för kvinnor och deras fritid.

Deem (1995) menar att diskussionen om vad fritid egentligen är i stor utsträckning har varit beroende av olika feministiska forskare. Även om kvinnors fritid kan sägas vara innehållsrik och stimulerande så påverkas denna av könsrelationer. Även de könsideologier som råder i hemmet och/eller på arbetsplatsen sätter gränser för vad kvinnor kan göra. Det är nämligen mansdominerade strukturer och beslut som sätter upp dessa gränser.

Feminism i allmänhet syftar till att stärka kvinnor och åstadkomma sociala förändringar för såväl kvinnor som män. Enligt såväl Horna (1994), Haywood et al. (1995) och Henderson (1995) finns det dock flera feministiska inriktningar och det tycks som om minst tre olika riktningar utkristalliserar sig: Liberal feminism, Radikal feminism och Marxistisk feminism.¹ Haywood et al. anser att dessa riktningar innebär olika politiska strategier beträffande hur man bör hantera det förtryck som kvinnor utsätts för.

Enligt Horna så menar de liberala feministerna att jämlikhet beträffande fritid betyder att kvinnor skall ha samma möjligheter som män att kunna välja och delta i olika fritidsaktiviteter. De marxistiska feministerna tolkar kvinnors brist på fritid som ett tecken på det förtryckande samhället och man poängterar relationen mellan fritiden och sociala strukturer.

Leftists view the content and the process of leisure as reinforcing roles of dominance and submission. They call for the recognition of class and racial differences as influences on leisure. a.a.s.77

Det radikala feministiska perspektivet går, enligt henne längre i sin strävan att göra slut på den dikotomisering som finns i synen på könsroller och världen som sådan.

Radical feminists not only challenge leisure's androcentric orientation, they call for a radically altered perception of leisure for women and for new alternatives to the conceptualization and embodiment of leisure. a.a.s.77

Henderson (1995) menar att skillnaden mellan feministisk forskning och "vanlig" forskning är att i den feministiska forskningen så är fokus inriktat mot kvinnor och/eller kön. Dessutom kan det slutgiltiga målet sägas vara att åstadkomma en social förändring. Hon menar vidare att hon tidigare definierat kvinnans roll inom fritidsforskningen utifrån en femfasmodell (Henderson, 1994). Den första fasen innebar att kvinnor, i forskningssammanhang, var osynliga och kan benämnas som osynlighetsforskning, fas nummer två kan kanske sägas innebära att man använder sig av kvinnor som en variabel inom den befintliga forskningen och benämns som kompensationsforskning ("tillsätt kvinnor och rör om"), den tredje fasen var inriktad på könsskillnader (dikotomisk forskning) och fas fyra och fem kallades för kvinnocentrerad forskning respektive genusforskning. Genusforskningen är den senaste fasen och är den som hittills blivit minst tillämpad och definierad.

---

¹ Horna (1994) använder sig bl.a. av benämningen "leftist" i beskrivningen av olika feministiska inriktningar. Användningen av detta begrepp görs på ett sådant vis att jag tolkar det som marxistisk feminism.

Genusforskningen skiljer på biologiskt och socialt kön (gender och sex) och utgår från tanken att kön är kulturellt och socialt skapade konstruktioner. /.../ Hur vi uppfattar kön konstrueras av samhället och var och en av oss socialiseras in i denna konstruktion. Analyser av könsrelationer bygger på antagandet om socialisering till kön, men går även bortom detta eftersom det som eftersträvas är att förstå den ojämnliska maktrelationen mellan kvinnor och män på samhälls nivå. Henderson, s.38, 1995

Henderson och Haywood et al. (1995) menar att när man undersöker en företeelse som fritid utifrån ett feministiskt perspektiv är det av stor vikt att ta hänsyn till kvinnors definitioner av fritid då dessa kan skilja sig från männens. Det går dock inte att finna en enhetlig kvinnlig definition av vad fritid är för något eftersom detta är något som uppfattas olika av olika kvinnor. Orsakerna till detta kan exempelvis vara ålder, etnicitet, sexuell läggning, om man har barn eller så kan orsakerna ha en ekonomisk bakgrund. Däremot tycks det som om en definition som innebär att fritid jämföras med tid som inte omfattar betalt arbete inte överensstämmer med de flesta kvinnors vardagsupplevelser. Kvinnor och män besätter olika områden i sina sociala roller. Fortfarande tycks det som om, även om undantag finns, kvinnor har det huvudsakliga ansvaret för hemarbetet oavsett om de förvärvsarbetar eller inte. Om kvinnor förvärvsarbetar gör de detta på könsmässiga grunder. Eftersom hushållsarbete och ansvar för familjen inte räknas som ett "riktigt" arbete så förvärvsarbetar kvinnor ofta på deltid. Detta innebär att kvinnor oftast befinner sig i den privata sfären och att de därför i stor omfattning sköter hemarbetet i det gemensamma hushållet. Till skillnad från lönearbete så har inte hemarbetet en skarp linje som åtskiljer arbetet från andra sysslor.

Män arbetar å andra sidan oftast på heltid och under andra villkor beträffande pension, anställningstrygghet och karriärmöjligheter. De står med andra ord oftast att finna i den offentliga sfären, d.v.s. en sfär som omfattar avlönat arbete, politik och fritid där de ofta samtidigt servas av kvinnorna.

Precis som det kan vara svårt att separera arbete och fritid på ett tidsmässigt vis, beträffande hemarbete, så kan det vara svårt att skilja på arbete och plats. Detta eftersom hemarbetet t.ex. kan innebära att man står och stryker samtidigt som man tittar på TV. I SOU 1996:3 menar man att vad som kanske kan betraktas som den främsta kritiken av kvantitativa tidsbudgetanalyser är att de inte förmår fånga upp samtidigheten i människors handlande. Kritiken mot dessa analyser innebär att dessa tolkar kvinnors liv utifrån en manlig norm där tiden delas in i smådelar som endast består av en aktivitet i taget.

Då mycket av hemarbetet trots allt mest sköts av kvinnor blir möjligheterna att utföra fritidsaktiviteter utanför hemmet mindre. Då de flesta kvinnor dessutom ofta har lågt betalda arbeten har de också sämre ekonomiskt utrymme att medverka i olika former av fritidsaktiviteter. Utifrån en feministisk utgångspunkt skulle man kunna påstå att kvinnors möjligheter till val av fritidsaktiviteter begränsas av männens fysiska, ekonomiska och ideologiska makt. Enligt Haywood et al. (1995) ser därför feministiska studier fritiden som ett patriarkaliskt område där kvinnorna kontrolleras av männen.

I SOU 1996:3 hävdar man att det inte existerar någon kvinnoforskning i Sverige där fritiden är det centrala problemområdet. Utifrån vad vi hittills sett är detta kanske inte så märkligt. Då fritiden i sig kan ses som ett forskningsområde som "blivit över" är det tänkbart att även feministiskt inriktade forskare fokuserat sina ansträngningar åt annat håll och i första hand behandlat social förändring på arbetsmarknaden, inom organisationer och politik. Det är möjligt att den feministiskt inriktade forskningen i första hand fokuserat på den offentliga sfären och arbetsdelning inom en privat dito. Fritiden inom den offentliga sfären och *fritidsdelningen* inom den privata har på så sätt en undanskymd roll.

6. DET POSTINDUSTRIELLA SAMHÄLLET OCH FRITIDEN

Uppdelningen av dagen som arbetstid och fritid är, som vi sett, inte helt självklar. Dels berörde samhällets industrialisering inte alla människor i lika hög grad. Det var företrädesvis männen som kom att arbeta inom industrin och uppdelningen av dagen i arbete och fritid berörde inte kvinnorna på samma sätt. Den dominerande synen på vad som är fritid har, vilket tidigare nämnts, också kritiserats från feministiskt håll. Dels finns det, som också tidigare antytts, olika kulturer som har haft och ännu har olikartade utgångspunkter med avseende på fritid och arbete.

Det tycks också som om det industriella samhället håller på att förändras vilket föranleder bl.a. postmoderna teoretiker att anta att även de fritidsvanor vi nu har är under förändring. Postmodernism kan sägas vara ett ganska nytt, och inte helt oomstritt, sätt att se på vårt samhälle och den riktning detta samhälle är på väg mot. Lynch & Veal (1997) menar att den innevarande tidsperioden kommit att beskrivas som den industriella utifrån de ekonomiska aspekter som industrialiseringen gav upphov till för de ledande världsekonomierna. Utifrån ett organisatoriskt perspektiv har perioden kunnat benämnas som fordistisk då de metoder som kom att leda till massproduktion initierades av Henry Ford och dennes bilfabriker. I kulturella termer har perioden helt enkelt kommit att kallas den moderna och har då först och

främst karakteriserats av den ökade rationaliseringen och sekulariseringen. De förändringar av samhället som postmodernisterna nu tycker sig skönja inbegriper ovanstående aspekter.

Whether one examines the economic, social, political or cultural spheres, significant shifts in experience of leisure, life styles and social circumstances have been encountered in recent decades. Although the term "postmodernity" derives largely from cultural experiences and in particular in the language of architecture, it has been adopted as an inclusive term to incorporate major economic and social change. Haywood et al.s.255, 1995

Det finns olika riktningar som betonar skilda områden i sin beskrivning av förändringsprocessen. Inom nymarxismen använder man sig av ett s.k. postfordistiskt perspektiv vilket innebär att man menar att produktionsinriktningen har förändrats sedan mitten av 1970-talet. Den industriella kapitalismen inriktade sig, med hjälp av Henry Fords löpandeband princip, mot massproduktion av varor. Dessa arbeten och varor inriktar sig i allt högre grad nu mot "serviceproduktion" varför även arbetsmarknaden förändras. Skillnaderna mellan de utbildade som har välbetalda arbeten och lågavlönade deltidsarbetare med ringa utbildning ökar. En annan följd av de förändrade förhållandena är en ökad feminisering av arbetsmarknaden, dvs. allt fler kvinnor deltar i förvärvsarbete, och att delar av den manliga befolkningen dessutom är arbetslös under långa perioder.

Politiska teoretiker menar att även statens roll förändras i samband med övergången från fordism till post-fordism. Detta eftersom grupper med stort inflytande vill avreglera samhället och på så vis få ett flexiblare system som i större omfattning kan svara mot de behov som multinationella företag och deras kapital önskar. Den ökade privatiseringen har medfört att olika former av service som tidigare skötts genom staten nu hanteras av privata företag på en marknadsmässig basis (Haywood et al.,1995).

Liksom andra delar av samhället påverkas fritiden av att samhället förändras. Fokus riktas allt mer mot den individuella konsumtionen och den personliga livsstilen och Haywood et al. menar att för postmoderna teoretiker så är länkarna mellan nya livsstilar och konsumtion signifikanta för fritiden och för hur den personliga identiteten skall utformas. De hänvisar till Featherstone (1990) som anser att medier av olika slag inte längre saluför produkter utan livsstilar. Fritiden spelar således en betydelsefull roll genom att den hjälper till att definiera människors identitet och erfarenheter och ingår alltså i det mönster som bildas av livsstil och konsumtion. Såväl Haywood et al. (1995) som Lynch & Veal (1997) menar att flera författare ser det som att arbete och fritid har genomgått en fusion i

det postindustriella samhället. För många har också fritiden frångått arbetet dess position som centralt livsintresse. Istället skapas nu arbeten och arbetstider för att passa ihop med fritidens behov istället för tvärtom.

I likhet med dessa författare menar även Berggren (2000) att såväl fritidens betydelse som dess innehåll är på väg att förändras samt att fritiden, med bl.a. medier och populärkultur, i allt högre utsträckning utgör en grund för den egna identiteten. Han menar att fritiden i allt högre utsträckning håller på att kommersialiseras och individualiseras. En orsak till detta är att arbetslivet och välfärdssystemet ses som instabilt och komplext. Detta får till följd att ungdomar i flera avseenden hamnar utanför vuxensamhället. Enligt honom är det dock inte bara de unga som påverkas av det senmoderna samhället.

Relationen kultur och identitet kan sägas vara det nav kring vilket den "friställda" senmoderna människans villkor kretsar. Kulturens identitetsskapande dimensioner har förändrats och blivit viktig för alla, både unga och gamla. Det beror till stor del på att den traditionella livsvärldens meningsbärande strukturer och orienteringsmönster inte längre är lika självklara och i vissa fall vittrar bort. a.a.s.60

Haywood et al. (1995) menar att denna s.k. modernitetens kris inte enbart handlar om ekonomiska, politiska och sociala förändringar utan är en intellektuell kris som handlar om hur man egentligen skall förstå den sociala världen.

Samhällsförändringen är även märkbar i sättet att planera och förnya utformningen av städerna. Lynch & Veal (1997) använder sig av Australien som ett exempel på hur det post-moderna samhället förändrar stadsbilden runt om i landet.

The 1980s and beyond have witnessed the re-making of cities around concepts of leisure and pleasure. Large shopping and entertainments centres have been built close to the central business districts, including the South Bank projects in Brisbane and Melbourne, and Darling Harbour development in Sydney. The architecture of these sites is a curious and elaborate mixture of the new and the old. /.../ Other such gentrification processes has occurred Australia-wide, blurring the distinctions between work, commerce and leisure, at least in a superficial sense. a.a.s.358

Det samhälle som författarna målar upp utmärks av teknologiska förändringar där bl.a. fritiden inom hemmets väggar påverkas av television som förmedlas via kabel och satelliter samt av de nya möjligheter datorerna ger. De nya interaktiva programvarorna har möjlighet att länka ihop och överbrygga utbildning och underhållning. Då dessa teknologiska framsteg alltmer befästs i samhället kommer

dessa att skapa en allt större efterfrågan på produkter i anknytning till dessa. Författarna menar att dessa förändringar är en spegling av det post-industriella samhället. Den industriella sektorn blir allt mindre viktig för samhällsekonomin medan service och information ges ökad betydelse.

The trend is towards economics of television and computers: the "big money" is to be made not in selling hardware but in selling software. As software goes "on-line", so the opportunity to generate turnover from millions of consumers will increase. The idea that things as ephemeral as leisure and entertainment, education, travel and tourism should become the basis of the modern economy sits uneasily with the industrial ethos in societies which were built on agriculture, mining and manufacturing.
a.a.s.359

Utifrån ett postmodernistiskt synsätt skulle man kunna påstå att samhället blir alltmer teknifierat, konsumtionsinriktat, individualiserat och privatiserat. Den teknologiska utvecklingen med satellit-TV, video och datorer har medfört att utbudet av fritidsinriktade "hemmaprodukter" har ökat. En stor del av vår fritid torde alltså ske inom hemmets fyra väggar. Samtidigt verkar fritiden bli alltmer individualiserad och vara ett uttryck för en personlig livsstil.

Detta sätt att se på fritiden verkar anknyta till den holistiska synen på fritid vilket, till skillnad från en segmentalistisk syn, innebär att fritiden är en del av en helhet, en livsstil. Detta innebär alltså inte att fritiden kan ses som oavhängig från arbetet. Haywood et al. (1995) menar dock att:

... the direction of the relationship is changing so that work may now be conceived as the servant of leisure, and that a 'leisure-ethic' is abroad in the world. Economic reasons for working are as important as ever and to that extent work remains central in people's lives. As a moral force, however, work it is argued is in decline, since its status for the majority of people is seen in instrumental terms as paid employment or sold time.
a.a.s.27

Utifrån detta synsätt skulle man kunna påstå att åtminstone vissa forskare menar att industrialismens arbetsetik i postmodernismen, eller postindustrialismen, verkar att efterträdas av en fritidsetik.

7. FRITIDSAKTIVITETER

Vi har nu dels givit en mycket kortfattad historisk bild av begreppet fritid och dels gått igenom några av de vanligaste definitionerna av vad begreppet innebär. Dessutom har fritiden översiktligt beskrivits utifrån vetenskapliga teorier varför det nu är dags att närmare beskriva innehållet i fritiden. Som vi har sett har de aktiviteter som genomförs på fritiden ansetts som en av flera betydelsefulla definitioner av vad fritid är. Vid en närmare beskrivning av vilka typer av aktiviteter människor utövar på sin fritid är det, bl.a. utifrån tidigare redovisade teorier, också möjligt att beskriva olika former av hinder och motiv för att delta i fritidsaktiviteter.

Olson (1998) menar att när den kommunala fritidssektorn beskriver fritid så görs detta synonymt med idrott, friluftsliv och olika sorters verksamheter för "föreningslös ungdom". Även i SOU rapporten "Fritid i förändring" (SOU 1996:3) där man fokuserade på fördelningen av fritidens ekonomi utifrån ett könsperspektiv konstateras att fritidssektorn domineras av idrotten. I utredningen menar man att detta beror på att fritidsförvaltningarna av tradition haft hand om idrottsfrågor och man tyckte sig också märka att i den mån allmänheten haft funderingar kring utredningen så har idrottsfrågor setts som centrala.

Olson vill dock ge begreppet ett bredare innehåll vilket även Lynch & Veal (1997) och Haywood et al. (1995) tycks vilja göra. De sistnämnda menar att fritiden och de aktiviteter som genomförs på fritiden närmast är oräkneliga. Såväl Haywood et al. som Lynch & Veal gör olika kategoriseringar av fritidsaktiviteter. De sistnämndas kategorier är: Fritid hemma, Konstater och underhållning, Sport, Utomhusaktiviteter (Outdoor recreation) och Turism. Haywood et al. försöker i sin typologi visa på likheter, skillnader och relationer mellan olika former av fritidsaktiviteter. Typologin omfattar 6 olika typer av fritidsaktiviteter:

1. Rekreation vilket här inkluderar sport, konstater och natur
2. hobby, hantverk och utbildning
3. turism och semester
4. nöjen
5. handelsvaror och shopping
6. Olika former av spel

Likväl som det kan vara svårt att använda sig av cementserade avgränsningar mellan arbete och fritid är det ibland svårt att göra avgränsningar mellan de olika kategorierna. En aktivitet inom en kategori (exempelvis en hobby som broderi) kan

genomförs i samband med att man också deltar i en annan kategori (exempelvis tittar på TV).

Norling (1999) använder sig av en betydligt mer detaljerad kategorisering i samband med en undersökning av människors hälsa. Norlings forskning kommer att tas upp senare och för tillfället nöjer vi oss med att presentera hans kategorisering vilken innebär:

1. Friluftsliv, t.ex. promenader och utflykter
2. Trädgård, fritidshus, koloni
3. Djur
4. Kultur t.ex. konsert eller att läsa
5. TV, video, bio
6. Föreningsliv, t.ex. fack, politik och hobby
7. Motionsidrott, orientering, jogging
8. Anläggningsidrott t.ex. friidrott, hockey
9. Bad, båt, segling
10. Fiske, jakt och skytte
11. Hobby, t.ex. handarbete eller meka
12. Musik; spela, sjunga eller lyssna
13. Religiösa aktiviteter
14. Nöjen, t.ex. restaurang, dans
15. Bollspel som tennis, fotboll och golf
16. Åskådare på idrottsevenemang
17. Umgänge med familj, släkt och vänner
18. Spel, t.ex. bingo, tips och trav

Alla fritidsaktiviteter har dels en formell dimension och dels en kontextuell sådan. Dessa dimensioner är beroende av varandra och kan endast åtskiljas i den mån man försöker göra en komparativ analys av dessa. Alla som genomför en aktivitet på sin fritid upplever aktiviteten ifråga utifrån en helhetssyn som skapas av interaktionen mellan form och kontext. Den dimension som ger form åt en aktivitet innefattar den process som ger en aktivitet en viss karaktär (Haywood et al., 1995).

Each and every leisure activity has particular characteristics which give it "form", identify it as that activity, and distinguish it from other leisure activities in particular, and other activities in general. In some cases, this process is active, as participants are involved in the actual production of experience, of skills, of artefacts, or objects, of performance. /.../ In other activities the process of participation is more passive in the sense that

participants are involved in the consumption of experiences, knowledge, artefacts, performances, and goods produced by others. a.a.s.36

Deltagande i olika former av fritidsaktiviteter kan därför sägas vara kännetecknat av den ömsesidiga påverkan som finns mellan å ena sidan produktion (aktivitet) och konsumtion (passivitet) å den andra. Dessutom ges den enskilde en varierande grad av kontroll över processen eller resultatet beroende på vilken aktivitet det är frågan om. Detta kan gestaltas genom följande exempel:

“Actively producing” a game of football, for example, also necessarily involves consumption of time, of spaces, of equipment. Similarly, the “passive consumer” or spectator does not merely absorb the spectacle. He or she is actively involved in interpreting what is happening, reacting with expressions of delight, disappointment or disgust, and might actively attempt to influence the outcome through expressions of encouragement (or in some cases invasion of the playing space). Therefore, while the participant is consuming in order to produce, the spectator is producing in order to consume. a.a.s.38

Den kontextuella dimensionen beskriver var aktiviteten ifråga utspelar sig samt hur den går till och vilken form av statlig kontroll som utövas. Haywood et al. menar också, med hänsyn till aktiv produktion och passiv konsumtion, att det finns specifika karakteristika beträffande den kontextuella dimensionen.

Denna karakteristika innebär att ju mer en aktivitet karakteriseras av aktiv produktion och kontroll av deltagarna och ju mindre aktiviteten består av passiv konsumtion ju troligare är det att aktiviteten uppmuntras, understöds eller drivs genom offentliga medel. En annan karakteristika är att ju mer konsumtionsinriktad en aktivitet är och ju mindre kontroll deltagarna har över processen och utkomsten av aktiviteten ju troligare är det att denna understöds av den privata sektorn samt att staten på olika vis ingriper för att begränsa aktiviteten ifråga (Haywood et al., 1995).

Hence, for example, active production of artistic or sporting participation is subsidised by the Arts Council, the Sports Council, by Local Authorities, and by a range of other voluntary and public bodies. Conversely, activities developed by commerce for profit such as pop concerts, drinking alcohol, and gambling are circumscribed by licence and subject to taxation by government. a.a.s.39

Det finns dock fall där offentliga och privata intressen har ett gemensamt intresse för verksamheten. Ett sådant exempel utgörs av turismen som understöds

ekonomiskt av staten på bekostnad av eventuella moraliska hänsynstaganden vilket, enligt Haywood et al., kan ses som ett för staten ambivalent förhållande.

Av de närmast oräkneliga saker man kan företa sig på sin fritid är, som vi sett, vissa aktiviteter mer passiva än andra. Man kan helt enkelt ligga och vila eller titta på TV. Andra fritidsaktiviteter utmärks av fysiskt krävande övningar. Vissa aktiviteter är centrerade till hemmet medan andra är utomhusaktiviteter eller genomförs inomhus på idrottsanläggningar, kvällskurser eller besök på krogen. Frågan är då vad vi i allmänhet gör på vår fritid?

Horna (1994) menar att de mönster man hittat kring deltagandet i olika former av fritidsaktiviteter bäst kan skönjas i de översikter som skrevs av Zuzanek (1976, 1978) på 1970-talet. Även om de nu har några år på nacken så är de, enligt henne, lika tillämpbara nu som när de en gång skrevs. I dessa översikter undersöktes hur relationen mellan fritid, demografiska karakteristika, arbete, social klass samt status och inkomst såg ut. Den bild som presenterades var, enligt Horna, komplex. Beträffande könsaspekten var relationen den att:

...(1) the overall participation rates in leisure activities do not differ much between men and women; (2) women take somewhat greater part in cultural activities while lagging behind men in outdoor recreation, active sports, sports spectatorship, and home gardening; (3) non-employed women show slightly higher participation rates than employed women in most leisure activities, except going out to dinner, active sports, and sports spectatorship; (4) the total number of leisure activities in which women engage is smaller than that of men; and (5) the similarities in leisure participation rates between men and women are more striking than the differences. a.a.s.152-153

Dock finns det stora skillnader i hur tiden som är avsatt för fritidsaktiviteter distribueras. Detta är speciellt märkbart för människor i medelåldern samt för familjer med många barn. Generellt sett har kvinnor mindre fritid än män och detta är speciellt märkbart för de kvinnor som lönearbetar och dessutom hushållsarbetar.

The inequalities increase considerably for married women with small children. The overall smaller amount of leisure time for women results in lower amounts of time for almost all leisure activities, and much less in active sports and outdoor recreation. Horna, s.153, 1994

Rydenstam (1992) kommer fram till liknande resultat i det att han menar att den stora mängd fria tid² som är tillgänglig under ungdomsåren minskas i samband med att man får barn. Den fria tiden ökar i samband med att barnen växer och blir större. Dock tycks det som att män har mer fri tid än kvinnor. Det verkar också som om kvinnors fria tid oftast är uppdelad på fler men kortare episoder än män. Han antar därför att kvinnors tid i högre utsträckning än mäns kan betraktas som om den vore av jourkaraktär. Denna jourkaraktär kan då vara en slags beredskap att ingripa när något i hemmet måste göras.

Det skulle kunna innebära att den fria tiden, för kvinnor mer än för män, tenderar att få karaktär av restpost eller summan av en rad pauser mellan ingripanden och andra sysselsättningar som måste få komma i första hand. /.../ Kvinnors fria tid kanske inte alls är fri i samma utsträckning som mäns. Bakom detta skulle då ligga kvinnors större ansvar för och tidsinsatser i hemarbetet, som får antas kräva en mängd mer eller mindre omedelbara insatser. a.a.s.89

Horna (1994) refererar till ovan nämnde Zuzanek som menar att det tycks som om antalet aktiviteter som man deltar i drastiskt minskar i takt med att man blir äldre. Av de aktiviteter som dock inte verkar påverkas av den stigande åldern nämns bl.a. läsning, gå på opera och att titta på TV. Nedgången i antalet aktiviteter som utövas är också beroende vilka typer av aktiviteter det gäller. Sålunda upphör deltagandet i sportinriktade aktiviteter tidigare än andra aktivitetsformer.

Vidare tycks det som om utbildningen har stor betydelse för hur en individ använder sin fritid. Högutbildade tycks delta i fler aktiviteter än lågutbildade även om endast ett fåtal av dessa aktiviteter genomförs regelbundet. Även om det har gjorts försök att koppla ihop speciella fritidsaktiviteter med särskilda yrken är detta ett ämne som skapat åtskilliga meningsskiljaktigheter mellan olika forskare. Det verkar dock som om åtminstone vissa aktiviteter associeras med status och vilket yrke man har. Det är också möjligt att deltagande i en speciell fritidsverksamhet har en kumulativ effekt. Deltagande i fritidsaktiviteter inom ett område understödjer ofta deltagande i andra aktiviteter som sinsemellan inte verkar ha någon samhörighet.

Norling (1999, 2001) menar att det är livsstilen i sig, d.v.s. vilka fritidsvanor man har, som är mest avgörande för livskvalitet och hälsa. Han menar att flera svenska

---

² Rydenstam använder sig genomgående av begreppet fri tid i sin bok. Fri tid används på samma vis och med samma betydelse som fritid i den tappning Olson (1998) redovisat tidigare i detta arbete. De olika aktivitetsklassificeringar Rydenstam gör består av: Förvärvsarbete, Hemarbete, Utbildning, Personliga behov och Fri tid.

och utländska studier har genomförts där man studerat olika delfaktorer inom vilken livsstil man har, vilken mat man äter, ANT-vanor samt olika miljöfaktorer inom arbete och boende. De olika studierna visar generellt att rekreationens kvalitet och inriktning, d.v.s. livsstilen, har ett högt förklaringsvärde när det gäller livskvalitet och psykisk hälsa. Detta förklaringsvärde är, enligt honom, betydligt högre än faktorer som ekonomi och boende. När Norling (1999) beskriver äldres fritidsaktiviteter menar denne att hur en människa åldras påverkas av livsstilen, dvs. vilka aktiviteter människan ifråga utövar på sin fritid. En positiv livsstil, innebär för Norling allsidiga psykiska, fysiska och sociala aktiviteter i lagom omfattning.

Frågan är då vad som är lagom och hur olika aktiviteter värderas av den enskilde individen? Norling menar att vilket värde en aktivitet får bestäms av vilka effekter denna får på människors sociala liv, fysik, psyke, medicinska hälsa och ekonomi. Denne redovisar hur människor fått bedöma det personliga hälsovärdet hos olika typer av aktiviteter och valt ut de aktiviteter som dessa själva bedömde ha ett avsevärt värde för deras hälsa och välbefinnande. Utifrån de tabeller som redovisas så ses aktiviteter som Umgänge, Friluftsliv samt Trädgård och hus som mycket hälsobefrämjande.

En förutsättning för att en aktivitet skall få positiva effekter är att människor redan från barndomen:

måste utveckla en inre, egen motivation för aktiviteter eller miljön, ett riktat intresse, en känslomässig, positiv relation. Detta är en förutsättning för positiva effekter. a.a.s.23

Norling menar vidare att det är betydligt svårare att utveckla och förändra motivationen hos vuxna. Allra svårast är det att utveckla en mer aktiv fritid hos äldre som har en liten repertoar av fritidsaktiviteter som dessutom kan betraktas som passiva och lågstimulerande. I detta sammanhang menar denne att lågstimulerande och passiva aktiviteter till stor del utgörs av TV-tittande, spel (tips, hästar, bingo) och att lyssna på musik. Vid en jämförelse av människor, mellan 16-92 år, med sämre respektive bättre psykiskt hälsoläge (Norling, 2001) har personer med ett bättre psykiskt hälsoläge fler aktiviteter på sin repertoar och ett större inslag av olika naturbaserade aktiviteter som exempelvis friluftsliv, trädgård och liknande. Skillnaden mellan dessa olika aktiviteter skulle, utifrån Haywood et al. (1995), kunna ses som en distinktion mellan passiva, konsumerande aktiviteter och produktiva, aktiva aktiviteter.

Lynch & Veal (1997) redovisar en australiensisk undersökning från 1991 där man använde sig av drygt 2000 personer som var 14 år och äldre. I denna surveyundersökning tillfrågades respondenterna vilka, av 90 möjliga, aktiviteter de deltagit i veckan före undersökningen. Vad som kanske var mest slående med undersökningens resultat var, enligt författarna, hur mycket de hembaserade aktiviteterna dominerade. Detta ses dock inte som någon större överraskning eftersom standarden i de australiensiska hemmen, även med hänseende till fritidsutrustning, är hög även efter världsstandard. De vanligaste aktiviteterna var att man såg på TV (94%), lyssnade på radio (76%), läste (70%) och lyssnade på musik (65%). Alla dessa aktiviteter är hembaserade.

Apart from the home-based activities, in any one week there are only 3 activities which involve more than a quarter of the adult population, namely dining out, leisure shopping and walking for pleasure. Half the activities listed involved eight per cent of the population or less. a.a.s.116

Det bör också noteras att de ovan angivna procenttalen är medelvärden beträffande undersökningsgruppen. I dessa siffror döljer sig stora skillnader i deltagande i olika aktiviteter beträffande kön, ålder och socio-ekonomisk status.

Den svenska undersökning Rydenstam (1992) genomförd visar på ett mönster som liknar det som Lynch & Veal redovisar. Det är inte exakt samma aktiviteter som utövas i lika hög grad, vilket även kan bero på att de möjliga aktivitetsvalen skiljer sig något åt, men det är de hembaserade aktiviteterna som dominerar. Den tidsmässigt dominerande fritidsaktiviteten är TV-tittande (inklusive video). En genomsnittlig dag tittar mellan 80 och 87 procent på TV. Av dessa är något fler män än kvinnor. I undersökningen framgår det att män ser på TV nästan 13 timmar per vecka (37% av den fria tiden) medan kvinnor ser på TV i 10 timmar och en kvart. Detta utgör drygt 30% av kvinnors genomsnittliga fria tid.

Den huvudkategori som tar näst mest tid i anspråk är social samvaro där lejonparten av denna sociala samvaro består av telefonsamtal och "vanliga" samtal. Av de undersökta hade 72% utövat denna aktivitet där kvinnor använder mer tid än män för detta. Denna aktivitet, visiting friends/relatives, utövades av 63% i den australiensiska undersökningen. Läsning som fritidsaktivitet utövas av 67%. Idrott och friluftsliv vilket var den kategori som kom närmast utövades i betydligt mindre omfattning. I genomsnitt används två och en halv timme per vecka till idrott och friluftsliv och 25% ägnar sig åt sådana aktiviteter. Män verkar dock lägga ned mer tid på detta än kvinnor och inriktar sig mer åt idrott och motion medan kvinnor i högre utsträckning går på promenader av olika slag.

Även en undersökning av Scardigli (1989) som Horna (1994) refererar till och som jämförde flera europeiska länder beträffande livsstil och fritidsvanor under 1980-talet visar likartade resultat beträffande hemcentreringen av aktiviteterna. Enligt Scardigli så speglade de europeiska ländernas livsstil även i hög grad den dominerande livsstilen i USA. Detta innefattar teknologisk konsumtion där kunderna i allt högre grad tar till sig det faktum att allt har ett pris, däribland även aktiviteter som tidigare varit avgiftsfria och förekommit inom familjen. I detta sammanhang nämns utbildning och fritid som exempel. Trots denna trend så kretsar det europeiska dagliga livet kring hemmet på bekostnad av aktiviteter i grannskapet.

The proportion of cultural activities outside the home is no higher than 15 to 19 per cent for the cinema and theatre in both Great Britain and France. In Scandinavia, Belgium, and Italy, people devote two hours per day to television, three hours in France and Spain, and four hours in England.
Horna, s.149, 1994

Det tycks alltså som om fritiden i olika länder i västvärlden har stora likheter med varandra. Livsstilen kan med andra ord ses som relativt likartad och detta kanske inte är så förvånande eftersom länderna ifråga troligen har haft en liknande kulturell och industriell utveckling. Det måste dock påpekas att flera av de redovisade undersökningarna inte är helt nya. Det är möjligt att liknande undersökningar som genomförts under senare tid skulle givit annorlunda resultat. Utifrån ett postmodernistiskt perspektiv skulle de hembaserade aktiviteterna i såfall dominera i än högre grad. Detta innebär också att de passiva, konsumerande aktiviteterna ökar i omfattning på bekostnad av aktiva diton. Denna utveckling av hur våra fritidsvanor gestaltar sig går stick i stäv med vad Norling (1999; 2001) sett som en positiv livsstil och funnit vara hälsobefrämjande. Utifrån detta perspektiv så borde människors hälsovärde i allt större omfattning vara på väg att försämrans.

En fråga borde rimligen vara vem eller vilka det är som i allt högre grad ägnar sig åt mer passiva fritidsaktiviteter? Det tycks inte finnas ett klart samband mellan vilket yrke man har och vilka fritidsvanor som existerar hos en enskild individ. När Horna (1994) hänvisar till Zuzaneks undersökningar på 1970-talet så menade denne att högutbildade åtminstone tycktes delta i fler aktiviteter än lågutbildade. Utifrån detta påstående så borde man kunna anta att även om högutbildade, precis som lågutbildade, ägnar mycket tid åt passiva aktiviteter som TV, video och musiklyssning så deltar de i högre omfattning än lågutbildade även i mer aktiva aktiviteter. Godbey (1994) menar att vår ekonomi till stor del bestämmer hur vi fördelar våra resurser i form av tid och pengar. Arbetet i sig predestinerar dock inte vår fritid. Våra fritidsvanor är ett sedan barnsben inlärt beteende som samspelar

med vår utbildning och vårt arbete. Människor väljer sina egna fritidssysselsättningar men deras val begränsas av olika faktorer.

Det existerar olika hinder och begränsningar i vårt val av fritidsaktiviteter men det måste också påpekas att vårt val av aktiviteter kanske inte enbart består av hinder. Skillnader i social tillhörighet behöver inte enbart begränsa utan kan också ses som möjliggörare. Utifrån ett aktionsinriktat sociologiskt perspektiv och utifrån ett psykologiskt perspektiv har vi också möjligheter att påverka fritiden dels genom vårt fria val och dels genom vår motivation att utöva vissa aktiviteter. Då samhället inte är statiskt så varierar dessutom våra möjligheter till olika former av fritidsaktiviteter över tid.

Den redovisade forskningen i detta avsnitt tycks dessutom bekräfta de påståenden som feministisk forskning gör kring kvinnors fritid. Kvinnor har utifrån denna forskning mindre fritid än män. Man kan då fråga sig vad en nyare undersökning kring mäns och kvinnors tidsanvändning skulle visa. Om det nu är så att arbetsetiken är på väg att ersättas av en fritidsetik utifrån ett, i någon mening, postmodernistiskt perspektiv påverkar det då fritidsanvändandet utifrån ett genusperspektiv? Om inte så borde det i såfall tyda på att den patriarkaliska strukturen inom fritidsområdet står fast även om stora delar av synen på arbete, produktion och kultur förändras.

8. FRITIDSVETENSKAPLIGA UTBILDNINGAR

Samhället liksom synen på fritid förändras under tidens gång och man kan anta att samhället även fortsättningsvis kommer att förändras på olika sätt. Detta borde även påverka hur vår fritid gestaltar sig i ett framtidsperspektiv.³ Som avslutning kommer vi nu att kortfattat gestalta dels fritidsvetenskaplig forskning och dels hur man ser på fritidsinriktad utbildning i ett internationellt perspektiv.

I dagsläget har många länder, i och utanför Europa, utbildningar med fritidsvetenskaplig inriktning på universitetsnivå. Det är också möjligt att doktorera i fritidsvetenskap i flera länder. I Sverige begränsar sig fritidsvetenskapliga utbildningar till att ingå i lärarutbildningar och olika fristående kurser. Det finns dock inget sammanhängande fritidsvetenskapligt program. Den svenska forskningen

---

³ Detta förutsätter att samhällsutvecklingen påverkar fritiden i högre grad än vice versa. Lynch & Veal (1997) gör en hänvisning till Featherstone (1991) och Docker (1994) som enligt dessa menar att i det postmoderna samhället så kommer mode, musik, reklam och individuell konsumtion att bestämma hur samhället utvecklas istället för att enbart spegla samhällsutvecklingen.

om fritid är också liten till omfånget. En grundläggande fråga är därför vad vi kan/bör ta till oss och hur utbildning och forskning i ett internationellt perspektiv kan utveckla framförallt den svenska fritidsvetenskapliga utbildningen men även forskningen och vår förståelse av fritiden.

Det finns många likheter mellan hur den nordamerikanska och den europeiska forskningen kring fritiden utvecklats men också skillnader mellan de båda världsdelarna såväl som mellan de olika europeiska länderna.

Unlike in the United States, in Britain the scene has been dominated by a case-study data collection approach, while in France work towards sociological concepts has been more important. In quantitative terms, America has no rival to world leadership in leisure research and scholarship. Horna, s.120, 1994

Horna refererar också till Parker (1980) som menar att studierna som bedrivs kring fritiden i USA i hög utsträckning är självständiga "leisure studies", dvs. fritiden ses som ett eget forskningsområde. I Europa är det betydligt vanligare att forskningen bedrivs utifrån ett bredare sociologiskt perspektiv.

Den första betydelsefulla analys som gjorts kring fritiden skrevs i USA av Thorstein Veblen (1899). Samtidigt som studierna kring fritiden etablerades som en legitimerad forskningsdisciplin, i detta land, skedde en kraftig ekonomisk tillväxt och en utbyggnad av offentliga fritidsinstitutioner. Ett flertal sociala reformer genomfördes också, däribland en förkortning av arbetstiden. Vad som främst betonades, under slutet av 1800-talet, var parkanläggningar och friluftsliv (Kraus, 1984; Horna, 1994). De ledande ideologerna under tidigt 1900-tal var mycket humanistiskt och reformistiskt influerade. Studierna kring fritid handlade ofta om exempelvis lek, massutbildning och de sämst ställda i samhället.

Moreover, the field of leisure often dealt with élitist and militaristic concerns, and addressed the problems of hygiene and the moral and social conditions of the masses. Orientation on theoretical perspectives was much weaker. Horna, s.113, 1994

Efter andra världskriget följde en fritidspolitisk expansion på den kommunala nivån där även utbildningen inom området kom att få ökad betydelse. Det blev nu också möjligt att doktorera i fritidsvetenskap men även om fritidsutbildningar nu fanns på universitetsnivå så verkar det som om dessa betraktades med

misstänksamhet från många håll. Är det verkligen berättigat att ha en lekledarutbildning på universitetsnivå? De fritidsvetenskapliga utbildningarna fick dessutom kritik för att vara alltför praktiskt inriktade och omfatta teori i alltför liten utsträckning (Olson, 1997).

I USA började fritidsforskningen utvecklas under 1960-talet. Den utgick från två forskningsinriktningar: idrottsutbildning (physical education) och skogs- och lantbruksutbildning (forestry). Under 1970-talet växte fritidsforskningen än mer och blev ett eget vetenskapligt område med särskilda institutioner (Horna, 1994). Från mitten av 1970-talet började begreppet Leisure Studies användas för att benämna olika former av universitetsutbildningar.

Beteckningen "leisure studies/sciences" används i USA främst på postgraduateutbildningar. Därmed skall förstås att utbildningarna är mer allmänt akademiskt inriktade. Studenterna studerar fritiden för sin egen skull och inte för att skaffa sig ett specifikt arbete. Olson, s.5, 1997

Utbildningen vid de amerikanska universiteten är kursutformade vilket innebär att studenterna får välja ett antal kurser utifrån ett stort utbud från olika institutioner. Hur utbildningsprogrammen utformar sig skiljer sig åt mellan olika universitet. Olson (1997) exemplifierar kursinnehållet genom att redovisa fem huvudinriktningar på den fritidsvetenskapliga utbildningen vid Pennsylvania State University. Dessa är:

- Therapeutic Recreation
- Outdoor Recreation and Environmental Interpretation
- Recreation and Park Management
- Commercial Recreation and Tourism
- Golf Management

Therapeutic Recreation innebär att man arbetar med fritid som en form av terapi. Fritidsverksamheten ses därför som ett medel för att nå olika former av behandlings- och rehabiliteringsmål.

Fritidsterapeuter arbetar vid sjukhus, behandlingsinstitutioner, rehabiliteringskliniker, fängelser och ungdomsvårdsskolor, men också vid vanliga grannskapscentra. En del fritidsterapeuter arbetar med vanliga pensionärsgrupper. I Therapeutic recreation-utbildningen lägger man särskild vikt vid psykologi, språk- och hörselskador, mental och emotionell hälsa/ohälsa, olika livscyklar (barndomens, tonårens, åldrandets) specifika problem, rehabilitering och motorik. Olson, s.10, 1997

Outdoor Recreation and Environmental Interpretation riktar sig mot arbeten inom det existerande systemet av stads- och nationalparker. Recreation and Park Management berör den kommunala fritidssektorn. Olika specialkurser riktar sig mot planering och skötsel av olika anläggningar och fritidscentra som exempelvis bad och isanläggningar. Dessutom behandlar den bl.a. personalledning och planering och genomförande av olika fritidsprogram.

Commercial Recreation and Tourism är baserade på ekonomiska studier. Till skillnad från de övriga grenarna inriktar sig denna på att tjäna pengar på människors fritid. Denna gren av utbildningen växte fram under 1980-talet.

Utbildningen är bra för dem som vill arbeta som entreprenörer inom olika slag av kommersiell fritidsverksamhet, hotell turismanläggningar, temaparker, sport- och fitnessanläggningar. Specialkurser är budgetering och redovisning, civilrätt och affärsjuridik, försäkring samt naturligtvis även kurser inriktade mot turism- och reseindustrin. Olson, s.10, 1997

Golf Management inriktar sig mot arbeten inom golfklubbar och kan sägas vara en följd av de stora framgångar denna sport haft i USA. Eleverna får lära sig att sköta golfbanor och att utveckla sin kompetens i service management. Denna utbildning tar fem år medan de övriga omfattar fyra år.

I Canada utformades separata utbildningsprogram på collegenivå under 1930-talet (Kraus, 1984). Det var i och för sig endast ett fåtal college som gav denna möjlighet men det var nu som möjligheterna att se fritiden som ett framtida yrkesområde skapades. På 1960-talet genomfördes en inventering av landets park- och rekreationssystem. Detta fick till följd att många nya undervisningsprogram och yrkesgrupper skapades. Kraus ger i detta sammanhang en rad exempel på olika yrken som har anknytning till denna sektor. De benämns som recreation professionals och står att finna;

...in such major categories of recreation services as public recreation and park departments, voluntary agencies, therapeutic programs, the armed forces, campus recreation, commercial recreation, and employee programs. It is usually applied to job titles as leader, supervisor, administrator or manager, planner, consultant, researcher, or therapist, which involve both a needed expertise in recreation and leisure and a fairly direct connection with program service. Kraus, s.280-281, 1984.

Fritidsvetenskapligt inriktade utbildningar finns nu både på college- och universitetsnivå i Canada men det tycks vara svårt för utbildningarna att klart definiera sina kunskaper och skapa sig en egen identitet.

Den europeiska fritidsforskningen började något senare än i USA och blev etablerad under 1970-talet. I Frankrike sågs fritiden utifrån tre olika aspekter: dels sågs fritiden som en integrerad del av kulturen i sig, man intresserade sig för olika sorters kulturer som masskultur, finkultur, populärkultur och olika regionala kulturer, slutligen intresserade man sig för sociokulturell animation⁴ vilket innebär ett understöd av aspirationer, kulturella skillnader och självuppfyllelsen hos vanligt folk (Horna, 1994). Precis som i Amerika kom de ledande ideologerna från olika elitgrupper.

In each of these cases, just as in America, the dominant intellectual faction acted as spokespersons for that era's ideologies; the sociology of leisure was but the reflection of the era's leisure ideologies. Horna, s.119, 1994

Den brittiska utbildningen ses som mer akademisk än den amerikanska (Olson, 1997). Denne menar att den amerikanska utbildningen i första hand satsar på att utbilda olika former av verksamhetsledare.

Britternas koncentration på management-aspekten leder till att tonvikten läggs på förståelsen av fritiden både som samhälleligt och individuellt fenomen samt på ledningsarbete (i betydelsen att leda en organisation), ekonomi och organisationsteori. Olson, s.28, 1997

De brittiska "Recreation Management" programmen ger en bred samhällsvetenskaplig utbildning där sociala, filosofiska, historiska, psykologiska och politiska kunskaper ingår.

Dessa utgör ju poängen med verksamheten och bildar en idémässig bakgrund till mer praktiska eller allmänna moment som budgetering,

---

⁴ Olson (1997) menar att animationsbegreppet kan likställas med "besjåla", "levandegöra", eller "inspirera". Personen som skall hjälpa till med att åstadkomma denna inspiration, vara katalysator, benämns som animatör. "Begreppet (animation) kommer från Frankrike och har där en lång historia. Det blev populärt under 1960-talet oftast under benämningen "socio-kulturell animation". Utgångspunkten ligger i kunskapen om att människor i senkapitalistiska samhällen inte har jämlika möjligheter, att vare sig realisera sig själva eller påverka samhällsutvecklingen. Animation är både ett mål och en metod. Det animativa målet är att vid sidan av den politiska demokratin – formulerad genom den allmänna rösträtten – bygga en social och kulturell demokrati, d.v.s. att få människor engagerade i sociala, kulturella och politiska aktiviteter i vardagen. Kort sagt att förvandla människor från *fritidskonsumenter* till *fritidsproducenter* och därmed aktivt delta i samhällslivets olika delar." (Olson, s. 39, 1997)

organisationsteori, redovisning och personaladministration, d.v.s. sådant som alltför många betraktar som "management"-kunskaper. Olson, s.26, 1997

Fram till 1980-talets början var utbildningsnivån emellertid inte speciellt hög bland de anställda. Antalet utbildningsplatser kom under 1980-talet dock att öka och en anledning är att brittiska ungdomar i högre grad än tidigare fortsätter att studera på högskolenivå. Problemet inom den fritidsvetenskapliga utbildningssektorn är numera inte brist på studenter utan att hinna utveckla lärare med specialistkompetenser till dessa utbildningar. De fritidsvetenskapliga utbildningarna tycks dessutom bli alltmer akademiskt inriktade och frångår s.k. Recreation Management utbildningar som i hög grad är praktiskt inriktade. De bokliga kunskapskraven på de fritidsvetenskapliga utbildningarna har således ökat. De olika universiteterna har olika profiler i sina fritidsvetenskapliga utbildningar. Inriktningarna kan exempelvis fokusera på: Sport and Recreation Management, Tourism och Watersport and Marine Leisure Management (Olson, 1997).

I Tyskland började man intressera sig för en fritidspedagogisk⁵ teoribildning i början på 1960-talet. Den första bredare fritidsvetenskapliga utbildningen startades 1965 och byggde på teorier från ungdomsarbetet och från folkbildningspedagogik. Dessutom ingick olika aspekter av juridik, ekonomi, sociologi och psykologi med betydelse för fritiden..

Fritiden var dittills ett obearbetat vetenskapligt fält och pedagogerna insåg snabbt att fritiden erbjöd ett brett fält av pedagogiska processer, vilka framför allt var upplevelseorienterade och därmed helt annorlunda än de arbetsvärdeorienterade läroprocesser som fanns inom skolan eller det socialpreventiva tänkande, som var dominerande inom socialsektorn. De bägge senare områdena hade dittills dominerat pedagogernas intressen, men nu började man inse att fritidspedagogiken på goda grunder kunde antas växa i betydelse. Olson, s.34, 1997

Åren mellan 1970 och 1990 ser Olson (1997) som den tyska fritidspedagogikens guldålder. De fritidsvetenskapliga utbildningarna stod främst att finna vid Fachhochschulen. De är högskolor som framförallt har en hög grad av kortare praktiska utbildningar och kan kanske ses som högskolor med mindre status än "riktiga" universitet. Precis som i USA och Storbritannien så existerar flera olika fritidsvetenskapliga inriktningar och innehållet i utbildningarna varierar också mellan olika universitet och Fachhochschulen. Olson (1997) redovisar fem olika

---

⁵ Fritidspedagogisk teoribildning har här inget samband med den svenska yrkesgruppen fritidspedagoger. Begreppet "Fritidspedagogik", i tysk mening, är nära sammankopplat med den pedagogiska metoden animation (Olson, 1997).

områden med något olika tyngdpunkter i utbildningarna: Fritid i allmänhet, Turism, Konst och kultur med orientering mot fritid, Sociala frågor med inriktning mot fritid och Idrott och hälsa med inriktning mot fritid. Inom dessa fem områden finns det i sin tur olika inriktningar.

Den tyska fritidspedagogiken är dock på tillbakagång sedan tidigt 1990-tal. Det var bara tre universitet som lyckades etablera sig och genomföra "riktiga" fritidspedagogiska utbildningar. I och med att de flesta av de fritidspedagogiska utbildningarna "bara" genomfördes på Fachhochschulen så ansågs utbildningarna ha ett mindre akademiskt värde.

Utifrån denna kortfattade beskrivning av några olika länders utbildningar kring fritidsvetenskap tycks det som om dessa utbildningar har nått blandade framgångar. Även om utbildningarna har fått kvantitativa medgångar verkar det som om de ofta har en tämligen låg status, åtminstone i akademiska sammanhang. Utifrån detta kan man ifrågasätta om det postindustriella tänkandet verkligen har slagit/kommer att slå igenom beträffande fritidsvetenskap och en holistisk betydelse av fritiden. Det finns antagligen ett flertal orsaker till svårigheterna att accepteras i akademiska kretsar. Några av dessa kan stå att finna i fritidsvetenskapens innehållsliga diskussioner som de diskuterats i Storbritannien. Vad man i huvudsak koncentrerat sig på är tre frågor.

Den första handlar om det finns en gemensam kunskapsmassa inom fritidssektorn och i så fall hur denna ser ut. Den andra frågan har gällt om det finns en särskild managementteori för fritidssektorn, eller om sektorn kan använda sig av etablerade företagsekonomiska managementteorier. Den tredje frågan handlar om relationen mellan en akademisk utbildning och en yrkesutbildning. Hur skall blandningen se ut? Hur mycket skall vara praktiska övningar och hur mycket skall vara teori? Olson, s.23-24, 1997

Olika rapporter menar att det finns en gemensam kunskapskärna inom fritidssektorn. I Yates-rapporten (Recreation Management Training Committee, 1984) ansåg man att denna kunskapsmassa omfattade de fem punkterna: Definitioner, Fritidsvanor, Fritiden och individen, Fritiden och samhället, Fritiden och naturen.

Man menade också att fritidssektorns uppgift dels var att entusiasmera befolkningen inför de möjligheter som fritiden kunde ge i form av personlig och social utveckling. Dels skulle fritidssektorn skapa materiella förutsättningar för att människor skulle få möjlighet att utnyttja fritiden på bästa sätt. Den eller de personer som skulle vara katalysator benämndes som manager.

Managern borde gentemot medborgarna fungera som en katalysator eller ”animatör”. För att klara uppgiften måste managern bryta upp från gamla tiders föreställningar om förvaltningens uppgifter. Nya och särskilda kunskaper behövs för att nå detta mål. (Olson, s.24, 1997)

Rapporterna till trots så har sektorn av olika anledningar inte kunnat enas om det finns en specifik kunskapsmassa inom fritidsvetenskapen. Detta tycks bl.a. höra samman med hur man ser på management-begreppet.

Termen (management) kommer ursprungligen från den företagsekonomiska begreppsbyggnaden och går tillbaka till Frederick Taylor och hans ”scientific movement” för att effektivisera företagets verksamhet. I sin användning inom den företagsekonomiska diskursen blir den därmed också en del av den behaviouristiska skolans syn på organisationers ledning. (Olson, s.24-25)

I Yates-rapporten sanktionerades begreppet ”Recreation Management” som en beteckning för kunskaper och metoder som sågs som specifika för fritidssektorn. Debatten har dock inte avstannat. Tvistefrågan är om man kan använda samma tekniker ifråga om att styra en organisation som ”...producerar icke-materiella värden som (de som) används inom kommersiellt vinstdrivande företag?” (Olson, s,25, 1997) Det tycks ha vuxit fram tre olika synsätt kring ”Recreation Management”- programmen:

1. Det första synsättet innebär att Recreation Management innehåller två delar dvs. Recreation och Management. Management innebär här ingen åtskillnad mellan ledningsarbete inom fritidssektorn och andra sektorer. Utbildningen, menar man, bör ha en generell karaktär.

2. Synsätt nummer två innebär att Recreation Management ses som en disciplin som har egna specifika kunskaper. Dessa skiljer sig alltså från andra områden i samhället. Det är alltså skillnad på att driva någon form av fritidscenter och andra former av företag. Däremot kan de speciella Recreation Management – kunskaperna användas på ett generellt sätt inom hela fritidssektorn.

3. Recreation Management ses som något övergripande för många olika former av undergrupper. Dessa undergrupper har sinsemellan olika specialiserade kunskaper. Det krävs olika former av kunskaper för att sköta och driva olikartade anläggningar som badhus, ishockeyrinkar och parkanläggningar (Olson, 1997).

Detta kan tolkas dels som motsättningar mellan grupper som hävdar att fritidssektorns värdegrund skiljer sig åt från kommersiella företag och de som menar att den ideologiska kärnan trots allt är att tjäna pengar (Olson, 1997). Denna

motsättning tycks vara baserad på olika sorters rationalitet (Johansson, 1984). Detta innebär att när den ideologiska grunden för verksamheten baseras på effektivitet och vinstsyfte så görs detta utifrån en teknisk rationalitet. Den andra formen av rationalitet, ansvarsrationalitet, innebär att fritidscentra av olika slag inte drivs utifrån ett vinstsyfte. De drivs istället utifrån att man söker hjälpa andra människor till ett bättre liv. Problemet med att hitta en gemensam ideologisk bas för fritidsverksamheten kan vara en orsak till att sektorn som sådan och de kunskaper som ryms inom denna uppfattas som flyktig och konturlös. En annan kan vara den stora bredd, i form av olika yrkeskategorier och specialkunskaper, som fritidssektorn omfattar. I en brittisk undersökning (Council for National Academic Rewards, Review of sport, recreation and leisure degree courses, 7.), som genomfördes 1989, fann man 380 olika sorters arbeten inom 12 olika delar av fritidssektorn (Olson, 1997). Det torde vara mycket svårt att genomföra en gemensam utbildning för alla dessa yrkeskategorier speciellt som man från utbildningshåll även tvistar om vilken typ av rationalitet verksamheten/erna skall utgå ifrån.

Det tredje synsättet ovan, där den egna yrkesgruppens kunskaper centreras, kan tolkas utifrån ett neoweberianskt professionsperspektiv. Detta utgår från att det är viktigt att bevaka den egna professionens revir och intressen (Selander, 1989; Strömberg, 1997). Detta görs då genom att betona den specifika yrkesgruppens (badvaktmästare, bibliotekarier etc.) kunskaper för att motverka inträngningsförsök från andra närstående professioner. Samtidigt som man poängterar den egna yrkeskårens kunskaper så avskärmar man sig från andra grupper inom och utanför fritidssektorn.

9. FRITIDENS FRAMTID OCH MÖJLIGHETER I SVERIGE

Avslutningsvis vill jag peka på några av de problem och spänningar som framkommit och på så sätt knyta ihop de olika kapitlen. Dessutom kommer några synpunkter på den svenska fritidsvetenskapen att redovisas samt olika möjligheter för denna att utvecklas ytterligare.

Det tycks som om fritiden kan ses som en skärningspunkt för flera olika och ibland motstridiga intressenter. En motsättning tycks vara bristen på en entydig definition av vad fritid är och då också hur fritiden skall/bör utövas. Som vi har sett kan synen på vad fritid är och vad man gör under sin fritid variera från person till person. Ur den enskildes perspektiv torde dock frihetsaspekten, frånvaron av yttre tvång, i någon mening vara uppfylld. Att i hög grad själv bestämma över sin fritid gör ju

fritiden just fri. Detta kan i vissa sammanhang dock ses som motstridigt mot samhällets uppfattning om vad som kan ses som "nyttigt" för såväl den enskilde individen som för samhället i stort. Den enskildes uppfattningar om vad han eller hon vill göra med sin fritid kan därför stå i ett motsatsförhållande till de ideologiska värderingar samhället har. Sålunda skulle man kunna påstå att det existerar en spänning mellan den enskildes behov av att själv bestämma över sin fritid och statens strävan att medborgarna skall ägna sig åt aktiviteter som ses som acceptabla. De animatörer som Olson (1997) beskriver skulle både kunna uppfattas som ett redskap för samhällets behov av att kontrollera människor och som en möjlighet för individer att utvecklas.

En animatör, eller vad vi väljer att benämna en liknande svensk yrkeskategori, kan knappast tvinga människor att bedriva sin fritid på vissa sätt.⁶ Vad han eller hon däremot skulle kunna göra är att ge alternativ till den befintliga fritiden och på så sätt utbilda människor till att genomföra "bättre" fritidsaktiviteter. Frågan är vem eller vilka som i såfall tar till sig animatörernas råd. Eftersom de aktiviteter som animatörerna förespråkar genomförs på frivillig basis är det möjligt att de endast når dem som har en stark motivation att förändra sina fritidsvanor. De som inte har denna motivation eller inre övertygelse (Horna, 1994), och följaktligen inte tar del av animatörernas kunskaper, är kanske just de som utifrån samhällets synpunkt är de som bäst skulle behöva förändra sin livsstil. Konflikten kan, för den enskilde, sägas stå mellan vad vi "vet" är en "bra" fritidsaktivitet, eller som samhället och forskningen menar är en nyttig och hälsobefrämjande aktivitet, och det som den enskilde vill göra oavsett om detta är en "nyttig" fritidsaktivitet eller inte. Man kan också anta att vissa grupper har begränsade möjligheter att ta till sig de alternativ som animatören kan tänkas ge. Då kvinnor tycks ha det största ansvaret för hemmet blir de också mer begränsade när det gäller att engagera sig i olika fritidsaktiviteter.

Att utifrån tysk fritidspedagogik skapa en dylik yrkesgrupp i Sverige borde inte vara omöjligt men skulle kanske inte kunna genomföras utan problem. Som vi har sett så tycks de tyska fritidspedagogiska utbildningarna arbeta i motvind för tillfället. Frågan är också om dessa utbildningar "ligger i tiden". Postmodernistiska teoretiker menar ju att samhället förändras i riktning mot en individuell konsumtion där aktiviteter inom hemmet blir allt viktigare. Detta står i en klar motsättning till hur animatörerna arbetar då dessa syftar till att bryta passivitet och isolering. Om det är så att den framtid som postmodernisterna förespråkar snart är verklighet torde de blivande svenska animatörerna möta stora problem. Frågan är i såfall om den svenska fritidspolitiken orkar stå emot en sådan samhällsutveckling och i högre

---

⁶ Det skulle i såfall innebära ett övergrepp mot den personliga integriteten. Dessutom skulle de olika fritidsaktiviteterna förvandlas till tvångsaktiviteter eftersom de inte skulle genomföras av fri vilja.

utsträckning engagera människor i politiska, kulturella och sociala aktiviteter utanför hemmets fyra väggar.

Detta leder i sin tur fram till de eventuellt motstridiga intressen som föreligger mellan statens normativa syn på aktiviteter och det kommersiella utbudet av fritidsaktiviteter. Haywood et al. (1995) påpekar att staten premierar vissa fritidsaktiviteter och reser vissa hinder mot andra. De kommersiella krafterna tar, jämfört med staten, kanske mindre hänsyn till om en aktivitet kan tänkas vara "nyttig" eller inte utan premierar mer "vad folk vill ha". Statens normerande understödjande av "bra" aktiviteter ställs således ibland mot den kommersiella marknadens "mindre bra" aktiviteter. Eftersom människor nu i allt större utsträckning deltar i passiva konsumtionsinriktade aktiviteter så tycks det som om de kommersiella krafterna har uppfyllt/skapat ett stort behov trots statliga försök att begränsa inflytandet.

Den fritidspolitiska spänning som beskrivits ovan kan inom sociologin ses på ett likartat vis utifrån aktionsperspektivet och det strukturella perspektivet (Horna, 1994; Haywood et al. (1995). I aktionsperspektivet fäster man mindre vikt vid fritidens innehåll. Det väsentliga är istället individens möjlighet att välja själv varför man kan anta att den statliga inblandningen här bör vara så liten som möjligt. Det strukturella perspektivet poängterar på skilda sätt olika former av begränsningar som styr våra val av fritidsaktiviteter. Begränsningarna kan vara av olika slag; kulturellt, socio-ekonomiskt, könsmässigt etc. De sanktioner som staten på olika sätt använder sig av i förhållande till människors fritidsaktiviteter kan ses som en del av dessa begränsningar. Utifrån ett strukturellt perspektiv är det också möjligt att ifrågasätta om vårt fria val av konsumtionsinriktade aktiviteter verkligen är så fritt (Horna, 1994). I hur stor utsträckning påverkas vi t.ex. av reklam och liknande i våra val av aktiviteter? I ett postindustriellt samhälle innebär fritiden att vi konsumerar fritid i allt högre utsträckning. Detta innebär att vi villigt köper oss fritid och frågan är då vem som köper vad och vilka som inte har råd eller möjligheter att köpa sig en "meningsfull" fritid.

Det är alltså i denna komplexa verklighet med flera inneboende spänningar som fritidsvetenskapen tar form och skall verka. Hur ser man då på fritidsvetenskapen och dess framtid här i Sverige? Olson (1998) och Norling (1999, 2001) är båda kritiska till hur fritiden utnyttjas i rekreationssyfte. Olson menar att den svenska fritidspolitikens marknadstänkande av folkhälsoskäl bör förändras. Enligt honom har fritidspolitiken alltid styrts av ett stort mått av marknadstänkande. Den offentliga sektorn har erbjudit föreningslivet lokaler där olika aktiviteter har kunnat utövas och dessutom har dessa aktiviteter subventionerats genom kommunala

bidrag. Denna föreningsanknutna motion omfattar endast 20 % av den vuxna befolkningen medan den resterande delen antingen inte motionerar alls eller motionerar på egen hand.

Om fritidspolitiken skall förändras i syfte att nå den stora del av befolkningen som inte motionerar alls eller motionerar utan att vara inskriven i en förening får detta organisatoriska och fritidspolitiska konsekvenser. Han menar att kontantstödet i såfall inte i samma utsträckning skall riktas mot idrottsorganisationer och stora idrottsanläggningar. Om man av folkhälsoskäl vill att fler skall motionera och röra på sig så bör kontantstödet i form av lokalt aktivitetsstöd istället riktas mot exempelvis Friluftsförbundet och Friskis & Svettis. I så fall bör även utbildningen av människor med kunskaper om rekreationens möjligheter förbättras. Om det är meningen att de som rör på sig för lite skall ändra livsstil så är det möjligt att en ny typ av anställda, animatörer, behöver anställas i kommunerna. Eftersom den svenska fritidsforskningen är blygsam antyder denne att animationspedagogisk teori från Tyskland och kunskaper om ”programplanering” från nordamerikansk forskning vara betydelsefulla inslag i en sådan utbildning (Olson, 1998).

Norling (1999, 2001) ser stora möjligheter att förbättra livssituationen hos både äldre och människor med svag psykisk hälsa med hjälp av olika former av rekreation. Han menar att utbildningsnivån hos personal inom rekreation, socialtjänst och hälsovård är alldeles för låg.

Enligt Epstein (1994) var det så tidigare i USA men sedan rätt många år finns full utbildning på alla 4 nivåerna (gymnasium till forskarutbildning). Därför är det viktigt att dels ta fram utbildningsmaterial och fortbilda nuvarande personal dels se till att rekreativsektorn på sikt får ett normalt utbildningssystem med fyra nivåer. Norling, s.61, 1999

Vad Norling här tycks syfta på är den utbildning som i USA går under namnet Therapeutic Recreation och innebär att fritidsverksamheter av olika slag ses som medel för att nå olika former av behandlings- och rehabiliteringsmål. Både Olson (1998) och Norling ser alltså fritiden och dess aktiviteter som viktiga för människors välbefinnande och att kunskaperna inom det fritidsvetenskapliga området behöver fördjupas. En skillnad verkar dock vara att Norling i första hand vill utveckla fritidsvetenskapliga kunskaper hos personalgrupper som skall hjälpa människor med olika former av fysiska eller psykiska problem i rehabiliterande syfte. Olson tycks vilja sätta in de fritidspolitiska insatserna innan problem av olika slag uppstår.

Samtidigt som det från olika håll anses att vår fritid är mycket viktig så kan man kanske tycka att vissa signaler anger motsatsen.

Den senaste fritidsutredningen, Fritid i förändring (1996), konstaterade att fritid är ett samhälleligt viktigt område, av stor vikt för den enskilda människan men politiskt outvecklat. Utredningen efterlyste en sammanhållen statlig fritidspolitik som gör det möjligt att de offentliga resurserna fördelas rättvist. Ett annat förslag från utredningen är att ett statligt fritidsråd ska inrättas och som bland annat ska verka för jämställdhet. Inget av dessa förslag från utredningen har mynnat ut i någon proposition i riksdagen. Berggren, s.48, 2000

Om den svenska fritidsvetenskapen skall ha möjlighet att utvecklas så tycks det, utifrån detta material, som om fritidspolitiken måste ges större tyngd än vad som hittills varit fallet. En del i denna fritidspolitik borde vara att fritidsvetenskapliga frågor betonas mer i ett utbildningssammanhang. Vad som föreslagits är dels att fördjupa innehållet av fritidsvetenskap i redan befintliga utbildningar och dels att tillskapa en ny fritidsvetenskaplig utbildning.

Det vore kanske också lämpligt att närmare beskriva och sammanställa de olika former av befintliga svenska utbildningar som på något sätt hanterar fritiden. En sådan sammanställning skulle kunna vara till hjälp för att tydliggöra det fritidsvetenskapliga området och bl.a. beskriva vad de olika utbildningarna har gemensamt samt vad som skiljer dem åt. Det är möjligt att man då också skulle kunna finna någon form av bas som man skulle kunna utgå ifrån om man från centralt håll bestämde sig för att tillskapa någon form av fritidsvetenskaplig utbildning. Olson (1997) framför en liknande tanke:

Ett nytt djup i kunskapen får vi först när vi kan åstadkomma en syntes, d.v.s. en sammanställning, av delkunskaper från olika ämnen till ny tvärvetenskaplig kunskap om helheten. Dit har vi ännu inte nått. a.a.s.2

Ytterligare en möjlighet i utformandet av en framtida fritidspolitik torde vara att en del av de yrkesgrupper som på olika sätt berör/berörs av människors fritid samverkar med varandra i högre grad än vad som är vid handen. Denna samverkan skulle kunna vara lokalmässig såväl som yrkesmässig och vara riktad både mot rehabilitering och aktivering av människor. På så vis finns det möjligheter att i ökad omfattning se de enskilda individerna utifrån en helhetssyn.

Emellertid tycks det som om denna syntes av olika vetenskapliga discipliner och yrkeskunskaper är långtifrån fullbordad ens på ett internationellt plan där man i

flera fall kommit betydligt längre än i Sverige både inom forskning och utbildning. För fritidsvetenskapens del och de utbildningar som kan knytas till denna måste man dock ha klart för sig att det tar tid att utveckla teorier och former för olika utbildningars innehåll. Vad som dock får ses som positivt för fritidsvetenskapens del är att den under senare tid tycks problematiseras och synliggöras i högre grad än tidigare.

Denna kunskapsöversikt syftar inte i första hand till att ge svar på de många problem och motsättningar som existerar inom fritidsvetenskapen. Översikten bör istället ses som en plattform att utgå ifrån för vidare problematiseringar. En möjlig uppgift för fritidsvetenskapen är, som vi sett, att ge alternativ till olika fritidslivsstilar men även att utifrån forskning beskriva hur fritiden ser ut, används och gestaltas av olika grupper i samhället. På så sätt kan bl.a. olika marginaliserade grupper fritid beskrivas och problematiseras (t.ex. pensionärer, kvinnor, arbetslösa etc.) i syfte att stödja grupperna ifråga samt för att bättre förstå det samhälle vi lever i. Det borde också finnas ett samhällsekonomiskt intresse för att i högre grad intressera sig för fritidsvetenskap. Detta eftersom det tycks som om man ur rehabiliteringssynpunkt (Norling, 1999) har mycket att vinna genom en fördjupning av fritidsvetenskapliga kunskaper. Sett ur ett folkhälsoperspektiv borde information om fritidens betydelse, i förebyggande syfte och ur ett holistiskt perspektiv, också vara mycket viktig.

Hur människors framtida fritid, och de aktiviteter som ingår i denna, kommer att se ut är i stor utsträckning beroende av samhällsutvecklingen. Om det holistiska perspektivet på människan ges ökad betydelse kommer troligen en ökad vikt även att fästas vid människors fritid. Fritidsvetenskapliga studier kan då komma att öka i betydelse och omfattning samt bidra med viktiga kunskaper om vårt samhälle och människorna som lever i det.

LITTERATURLISTA

- Berggren, L. (2000) "Jamen pappa, du är ju löpare!" Om den villkorade fritiden som tummelplats för växande. I *Fritidskulturer* Berggren, L. (red.) Lund: Studentlitteratur.
- Deem, R. (1995) Kvinnors fritid i Storbritannien under 1900-talet: praktik och politik. I *Fria val? Om kön, makt och fritid. Delbetänkande från fritidsutredningen*. SOU 1995:145. Stockholm: Norstedts Tryckeri AB
- De Grazia, S. (1962) *Of Time, Work and Leisure*. Hartford: Connecticut Printers Incorporated.
- Docker, J. (1994) *Postmodernism and Popular Culture*. Melbourne: Cambridge University Press.
- Epstein, R., Cram, M. & Kelley, J. (1994) How much do you know about recreation for older adults? *Parcs and Recreation*, 29, 3 (NRPA).
- Featherstone, M. (1990) *Consumer Culture and Postmodernity*. London: Sage.
- Featherstone, M. (1991) *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage.
- Godbey, G. (1994) *Leisure in your life. An exploration*. State College Pennsylvania: Venture Publishing, Inc.
- Gruneau, R. (1988) Modernization or Hegemony: Two views of Sport and Social Development. In *Not Just a Game*, (ed.) Harvey, J. & Cantelon, H. Ottawa: University of Ottawa Press, 9-32.
- Haywood, L., Kew, F., Bramham, P., Spink, J., Capenerhurst, J. & Henry, I. (1995) *Understanding Leisure*. Cheltenham: Stanley Thornes (Publishers) Ltd.
- Henderson, K.A. (1994) Perspectives on analyzing gender, women, and Leisure. *Journal of Leisure Research*, 25, 119-137.
- Henderson, K.A. (1995) Feministisk forskning synliggör kvinnors fritid. I *Fria val? Om kön, makt och fritid. Delbetänkande från fritidsutredningen*. SOU 1995:145. Stockholm: Norstedts Tryckeri AB
- Horna, J. (1994) *The Study of Leisure. An Introduction*. Toronto: Oxford University Press.
- Iso-Ahola, S.E. (1987) The Social Psychology of Leisure. In *Recreation and Leisure: An introductory Handbook* (ed.) Graefe, A. & Parker, S. State College, PA: Venture, 41-7.
- Johansson, I. (1984) *Fritidspedagog på fritidshem: En yrkesgrupps syn på sitt arbete* (Göteborg Studies in Educational Science 100). Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Kaplan, M. (1975) *Leisure: Theory and Policy*. New York: Wiley.

- Kraus, R. (1984) *Recreation and Leisure in Modern Society*. Glenview, IL: Scott Foresman and Company.
- Lexin (1992) *Språklexikon för invandrare*. Statens Skolverk. Uppsala: AWT Tryckeri
- Lynch, R. & Veal, A.J. (1997) *Australian Leisure*. Melbourne: Addison Wesley Longman Australia Pty Limited.
- Neulinger, J. (1981) *The Psychology of Leisure*. Springfield, IL. Charles C. Thomas.
- Norling, I. (1999) *Om hur fritid-kultur-rekreation påverkar äldres hälsa*. Göteborg: Sektionen för vårdforskning. Sahlgrenska universitetssjukhuset.
- Norling, I. (2001) *Rekreation och psykisk hälsa. Dokumentation och analys av forskning om hur rekreationens inriktning och kvalitet kan förbättra psykisk hälsa och behandlingen av psykisk ohälsa*. Göteborg: Sektionen för vårdforskning. Sahlgrenska Universitetssjukhuset.
- Olson, H-E. (1997) *Fritidsvetenskaplig utbildning. Ett internationellt perspektiv. Fritidspolitiska studier 9*. Stockholm: Hans- Erik Olson och Ifs.
- Olson, H-E. (1998) *Ny start för fritidssektorn. Inledning till en fritidspolitisk etik. (Preliminär version) Fritidspolitiska studier 10*.
- Parker, S.R. (1980) *Leisure and Leisure Studies in the United States and Britain-a Comparative Survey*. *Loisir et Société/Society and Leisure* 3 (2):269-80
- Rojek, C. (1995) *Decentring Leisure. Rethinking Leisure Theory*. London: SAGE Publications Ltd.
- Rydenstam, K. (1992) *I tid och otid. En undersökning om kvinnors och mäns tidsanvändning 1990/1991. Levnadsförhållanden. Rapport 79*. Statistiska Centralbyrån. Örebro: SCB-Tryck.
- Scardigli, V. (1989) *Consumption, Leisure and Lifestyle in Western Europe*. In *Lifestyles: Theories, Concepts, Methods, and Results of Life Style Research in International Perspective*. (ed.) Filipcová, B., Glyptis, S. & Tokarski, W. Prague: Academy of Sciences and the ISA Research Committee on Leisure, 302-22.
- Selander, S. (1989) *Förvetenskapligande av yrken och professionaliseringsstrategier*. I Selander, S. (Red.) *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap. Professionaliseringens sociala grund*. Lund: Studentlitteratur
- SOU 1996:3 (1996) *Fritid i förändring. Om kön och fördelning av fritidsresurser. Slutbetänkande från fritidsutredningen*. Stockholm: Norstedts Tryckeri AB.
- Strömberg, B. (1997) *Professionellt förhållningssätt hos läkare och sjuksköterskor. En studie av uppfattningar*. Göteborg Studies in Educational Sciences 111. Acta Universitatis Gothoburgensis. Lund: Studentlitteratur.
- Veblen, T. (1899) *The Theory of the Leisure Class*. New York: Macmillan.

Zuzanek, J. (1976) *Leisure and Social Change*. Waterloo, ON: University of Waterloo, Faculty of Human Kinetics and and Leisure Studies.

Zuzanek, J. (1978) *Social Differences in Leisure Behavior: Measurement and Interpretation*. *Leisure Sciences* 1 (3):271-93

Östergren, O. (1926) *Nusvensk Ordbok*. Stockholm: Ivar Hæggströms Boktryckeri AB.

**RAPPORTER FRÅN INSTITUTIONEN FÖR PEDAGOGIK OCH
DIDAKTIK GÖTEBORGS UNIVERSITET
ISSN 1404-062X**

Beställes från Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet,
Box 300, SE405 30 GÖTEBORG. Email: IPD.Rapporter@ped.gu.se. Serien
startade 1999.

Gannerud, Eva & Lander, Rolf. "Börja där deltagarna står". Utvärdering av
KAL-projektet. Ett kvalitets- och utvecklingsprojekt för IFO inom Kungälv,
Alingsås och Lerums kommuner. 2001:03.

Thång, Per-Olof & Wärvik, Gun-Britt. Kompetensutveckling för
yrkesverksamma inom den västsvenska verkstadsindustrin – är det möjligt?
2001:04.

Malmqvist, Johan. Kunskapsutveckling hos elever med rörelsehinder.
Delstudie III. Kognitiva strategier vid arbete med matematikuppgifter med
spatialt innehåll. 2001:05.

Malmqvist, Johan. Lärande med rörelsehinder. Studier av förutsättningar och
möjligheter för kunskapsutveckling i skolan. 2001:06.

Andersson, Katarina & Refinetti, Monica. Att vara lärare i en mångkulturell
skola. 2001:07.

Raneskog, Per & Samuelsson, Martin. "Hur tänker dom?" 2001:08.

Andersson, Bo, Casperson, Sigward & Hermansson Adler, Magnus.
Undervisning i historia i skolan. Något om historiedidaktikens teori och
praktik. 2001:09.

Kullberg, Birgitta. Unga visioner i Majorna. Utvärdering av ett projekt för och
med unga i övre tonåren. 2001:10.

**Bredänge, Gunlög, Hedin, Christer, Holm, Kerstin & Tesfahuney, Mekonnen
(Red.)** Utbildning i det mångkulturella samhället. Volym 2. Vetenskap i en
mångkulturell och postkolonial värld. Frågor och utmaningar. 2001:11.

Rovio-Johansson, Airi. Lärandets betingelser. En intervjustudie om studenters
erfarenheter under första universitetsterminen på programmet
Naturvetenskaplig problemlösning. 2001:12.

Haglund, Björn. Fritidsvetenskap – En kunskapsöversikt. 2001:13.